

FONS

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XX. évfolyam

2013. 4. szám

E számunk szerzői

Czövek Zoltán (Debrecen, középkorkutató)
Kádas István (ELTE BTK, PhD hallgató),
Kádár Tamás (Budapest, középkorkutató),
Ternováczi Bálint (ELTE BTK, MA hallgató)

ELTE BTK = Eötvös Lóránt Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

*

Lapunkat támogatták:

Nemzeti Kulturális Alap és Budapest Főváros Levéltára

*

A címlapon

I. Károly 1310. évi koronázása a szépehelyi prépostság falképén.

In: *Radocsay Dénes: A középkori Magyarország falképei.*

Bp., 1954. XLIX. tábla.

*

Felelős kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány
Nyomta DIAVÁR Kft
ISSN 1217-8020

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XX. évfolyam

2013. 4. szám

Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)
Lapinformációk

Alapítás: A folyóiratot 1993-ban alapította a Levéltáros Hallgatók Egyesülete és a Szentpétery Imre Tudományos Diákkör (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék).

Első évfolyam: 1994

Megjelenés: Évente négy alkalommal (összesen 32 ív).

Publikációs kör: A történelem segédtudományai, forrásfeldolgozások, forrásközlések, illetve ezekben a témákban módszertani kérdések, könyvismertetések, műhelybeszámolók.

Cél: A történeti segédtudományok, a Magyarország történetére vonatkozó források feldolgozása, ismertetése és népszerűsítése a széles olvasóközönség számára, valamint a szakterület kutatói részére.

Kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.
Az Alapítvány Kuratóriumának elnöke: OBORNI TERÉZ, titkára: POLONKAI ÉVA.

Szerkesztőség: KENYERES ISTVÁN főszerkesztő. DRESKA GÁBOR (felelős szerkesztő), OROSS ANDRÁS, SARUSI KISS BÉLA, SÍPOS ANDRÁS szerkesztők, POLONKAI ÉVA szerkesztőségi titkár.

Székhely: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék.

Postacím: Fons Szerkesztőség, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.

E-mail: kenyeresi@bparchiv.hu, dreska.gabor@btk.elte.hu
siposa@bparchiv.hu, sarusikb@bparchiv.hu
oross.andras@mol.gov.hu, polonkai@bparchiv.hu

Recenziók: A publikációs körbe tartozó kiadványok recenziós példányait a szerkesztőség címén várjuk (ismertetési kötelezettség nélkül).

Kéziratok: A folyóirat számára készített kéziratokat e-mailen a Windows valamely változatában kérjük benyújtani. A kéziratok formai követelményeit a hátsó borítón, a jegyzetelés szabályait a Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. oldalain foglaltuk össze, kérjük szerzőinket, hogy az ott leírtakat alkalmazzák.

A megjelent cikkek tartalmáért a szerzők felelnek, címük a szerkesztőségben. A Fons másodközlésre nem vállalkozik. Újrakiadás csak a szerkesztőség engedélyével történhet. Kéziratokat és lemezeket nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Különlenyomat: A szerzők 20 különlenyomatot kapnak.

Korábbi számok: Korlátozott számban beszerezhetők a terjesztő címén.

Terjeszti: Budapest Főváros Levéltára, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. tel.: 298-7517

KÁDAS ISTVÁN

KÖZÉPKORI CSALÁD- ÉS BIRTOKTÖRTÉNET: A SEMSEIEK

Dolgozatom egy középkori nemesi atyafiság, az Abaúj megyei Semseiek birtoktörténetét, és társadalmi helyzetének változását mutatja be.¹ Témaválasztásomat az a körülmény segítette elő, hogy a Semseiek fennmaradt levéltára jelentős számú középkori diplomát tartalmaz. A források közül ki kell emelnem az 1427. évi kamarahaszna-összeírásokat, amelyek lehetőséget adtak arra, hogy pillanatfelvételt készítssek a család birtokállományáról.

Elemzésem csupán a familia történetének egy mozgalmas szeletére, az Anjou- és a Zsigmond-kor történéseire szorítkozik.² A család az 1300-as évek elején tűnik fel az oklevelekben, s jelenik meg az Abaúj vármegyei nemességben. Amellett is számos érv szól, hogy a feltörekvő atyafiság történetét a Zsigmond-kor végéig kövessem nyomon. A Luxemburgi uralkodót követő évek ugyanis lényeges változást hoztak, hisz nőtt a köznemesség politikai befolyása.³ Esetünkben az szintén fontos szempont, hogy a család történetében is kiemelkedő jelentőségű volt ez az időszak. Ekkor vált két ágra a familia, s mindaz, amit eddig elértek, alapozta meg a rokonság késő középkori karrierjét. Továbbá az sem elhanyagolható, hogy 1427-ben keletkezett az említett kamarahaszna-összeírás. Dolgozatom fő célja az 1427-ből ismert birtokegyüttes megszerzésének, illetve ezzel szorosan összefüggően, a család társadalmi helyzetének vizsgálata.

1 Ezúton szeretném megköszönni témavezetőm, Draskóczy István egyetemi tanár segítségét, tanácsait, valamint C. Tóth Norbert és Nógrády Árpád dolgozatomhoz fűzött hasznos megjegyzéseit és észrevételeit.

2 A Semseiek leszármazására: *Engel Pál*: Középkori magyar genealógia. CD-ROM. Bp., 2001. (a továbbiakban: Genealógia) Semsei. A családfához fűzött kiegészítéseimet a dolgozat végén, félkövéren szedve, jegyzetelve közlöm. A család rövid történetére: *Csoma József*: Abaúj-Torna vármegye nemes családjai. Kassa, 1897. 496–503. p.; *Nagy Iván*: Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal I–XIII. Pest, 1857–1865. X. 135–142. p.; *Tóth Sándor*: Sáros megye monográfiája: I–III. Bp., 1909–1912. I. 424–426. p., illetve a familia összefoglaló története: *Pozsonyi József*: A semsei Semsey család története. Debrecen, 2002.

3 *Mályusz Elemér*: A magyar rendi állam Hunyadi korában. In: Századok 91. (1957) 46–123., 529–602. p., különösen 70–71. p.

1. Egy Abaúj vármegyei nemesi család születése

A családi hagyomány, és az oklevelek alapján az atyafiság első név szerint ismert tagja az a bizonyos Ferenc, akit az iratok csak Tamás mester apjaként említenek. A szakirodalom a familiát Misniából, Szászországból eredezteti, Pozsonyi József pedig Richter Frank von Meißent jelöli meg a család ősenek, aki az 1200-as évek végén jöhetett a Szepességbe.⁴ Van olyan forrás, amely Frank érkezését 1247-re helyezi,⁵ viszont többet nem tudunk meg személyéről. Ám az Abaújban gyökeret eresztő nemesi család tényleges alapítójának egyértelműen fiát, Tamást tekintetjük. Az ő karrierje és birtokszerzeményei alapozták meg az atyafiság későbbi vagyonát és presztízsét.

Tamás az oklevelekben először 1318 márciusában tűnik fel Druget Fülöp alvárnagyaként és albírájaként,⁶ majd szepesi alispánként is találkozunk vele. Tisztségeit 1326-ig töltötte be.⁷ Ekkor halmozhatta fel azt a pénzt, amit Semse részeinek megvásárlására költött. Semse Abaúj vármegye északi részén, az Ida folyó közelében található. Az Ida völgye — melyet a 13. században még Ida-földnek neveztek — az Aba nem különböző ágainak kezében volt, míg Semse a 13. század végén a Ruszkaiak öröklött birtokának számított.⁸ A birtok Tamás mesterhez kerülését a Ruszkai Szerafin (Serefel) öröksége kapcsán felmerülő ellentét alapozta meg. Szerafin halálát követően özvegye — Bárcai Fekete Miklós lánya — hitbérét, és leánya negyedét kérte férje atyafiaitól.⁹ A Ruszkaiak készek voltak a negyedét Szerafin semsei birtokából kiadni, ám ennek Aba nembeli Aszalai-

4 Tóth, i. m. I. 425. p.; Nagy, i. m. X. 135. p.; Pozsonyi, i. m. 8. p.

5 Fejér, *Georgius: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticae ac civilis*. I–IX. Buda, 1829–1844. (a továbbiakban: CD) VII/3. 31. p.

6 Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae. Ed.: Vincent Sedlák. I–II. Bratislava, 1980–1987. (a továbbiakban: RDES) II. 318. sz.

7 Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. CD-ROM. Bp., 2001. (a továbbiakban: Archontológia) IV. Ispánok / Szepes.

8 Draskóczy István: Adatok a Mátraalja és az Ida völgye középkori településtörténetéhez és agrártörténetéhez. (XIII–XIV. század). In: Agrártörténeti Szemle 19. (1977) 337–373. p., különösen 356. p.; Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–III. Bp., 1963–1987. I. 139. p.

9 Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius. Kiadják: Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly és Véghely Dezső. I–VIII. Győr–Bp., 1865–1891. VII. 349. sz.

szikszai Marhard fia Pál ellentmondott.¹⁰ Végül az özvegyet képviselő Bárcai Miklós fia Lack új egyességet kötött a Ruszkaiakkal, miszerint — pénzben illetve különböző ingóságokban, — két részletben 22-22 márkát kellett fizetniük.¹¹ A Ruszkaiak azonban ezt az összeget sem tudták kifizetni, így 1318. december 21-én Szerafin semsei részét 100 márkáért eladták Ferenc fia Tamásnak.¹² Az oklevél által megjelölt határok, illetve a későbbi határbejárások alapján Tamás Semse nyugati felét tudhatta magáénak, amit északról az Ida folyó, délnyugatról pedig Pány falu határolt.¹³ Ebbe az adásvételbe már Pál mester is beleegyezett.¹⁴ Sőt Pál fia, János 1322-ben a Ruszkaiaktól bírt semsei zálogbirtokát is továbbzálogosította 25 márkáért a szepesi várnagynak.¹⁵ Pál és fia ugyanis rokonságban állt a várnaggyal, mi több János 1323-ban a Semséhez közeli Újfalut is Tamásnak adományozta.¹⁶ A Jánostól átvett zálogbirtok, Egyházassemse pedig 1328-ra már Tamás örökjogú birtoka lett. Ruszkai Ethened fiaitól 1324-ben 80 márkáért megvásárolta a terület kétharmadát,¹⁷ míg a harmadik részt, mely Ethened fia Illés özvegyének hitbéreként és jegyajándékeként Chamaz fiaihoz került, 1328-ban 55 márkáért váltotta ki.¹⁸ Ám a gyarapodó semsei birtokrész komoly veszélybe került Károly királynak köszönhetően, aki 1331-ben elvette az Aba nembeli Verpeléti birtokait, majd — Újfaluval és Semsével együtt — Chenyk cseh lovagnak adományozta.¹⁹ Igaz, ő sem tartotta sokáig kezében a Verpeléti-vagyont, ugyanis az uralkodó egy év múlva ezt Ugod várára cserélte, majd a Fónyiaknak juttatta.²⁰

10 Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. Szerk.: Nagy Imre, Tasnádi Nagy Gyula.) I–VII. Bp., 1878–1920. (a továbbiakban: AO) I. 426. sz.

11 Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia, 1301–1387. Szerk.: Kristó Gyula, Blazovich László, Géczy Lajos, Almási Tibor, Kőfalvi Tamás, Tóth Ildikó Éva, Makk Ferenc, Piti Ferenc, Sebők Ferenc. I–XVII., XIX–XXI., XXIII–XXVII., XXXI. Bp.–Szeged, 1990–2007. (a továbbiakban: AOkt.) V. 280. sz.

12 Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 84769.

13 *Györffy*, Tört. földr. I. 139. p.

14 AOkt. V. 655. sz.

15 RDES II. 806. sz.

16 DL 84775.

17 DL 84776.

18 DL 84783. A Ruszkaiak közül ekkorra már csak Benedek fia Izsép birtokolt semsei részeket, amit meg is különböztettek Izsépsemse néven. (*Branislav Varsik*: Osídlenie Košickej kotlíny. I–III. Bratislava, 1973–1977. II. 191. p.)

19 AO II. 449. sz.

20 *Varsik*, i. m. II. 193. p.

Tamás végül 1333-ban egyezett meg a terület birtoklásáról Fónyi Miklós fiaival, Balázssal és Jánossal. Eszerint, Tamás Újfalut a Fónyiaknak hagyta, akik Semse hovatarozása ügyében visszavonták az okleveleiket.²¹ Ezzel, bár Újfalut elveszett, Tamás a királyi adománnyal szemben is sikeresen biztosította a semsei részek feletti birtoklását. Az Abaúj megyei birtokok mellett, Tamás mester tevékenységéhez fűződik a sárosi birtokegyüttes alapjainak megvetése is. Tamás ugyanis apósa, Rikalf fia Henrik sárosi ispán magvaszakadt halálát követően — neje, Anna révén — megszerezte Rikalf fiaitól fivérük Szalók nevű birtokát. Méghozzá úgy, hogy Anna örökös nélküli halála esetén is megtarthatta és továbbörökíthette azt.²² Ezt Károly király is megerősítette, sőt a településen szerdánkenti hetivásárt engedélyezett.²³

Tamás tudatosan szemelhetette ki magának a fent említett birtokokat. Semse a Kassáról Szepesvár felé haladó út mentén feküdt, határai egészen Gölnicbányáig húzódtak.²⁴ Szalók szintén Szepes határán terült el.²⁵ Abaúj és Sáros megyék mellett Tamás Szepesben is szerzett birtokokat.²⁶ 1325-ben a megye déli részén nyert királyi adományt a Kupferbah folyó mellett egy erdőre,²⁷ ami miatt Milaj birtokosával, a szomszédos Görgei Kunch fia Konráddal keveredett hosszú perlekedésbe.²⁸ Talán ehhez a földhöz tartozott az a Gölnic menti műveletlen földdarab is, amelynek benépesítésére 1326-ban Tamás várnagy Kunchmannus szalóki soltsész bízta meg.²⁹ A szepesi birtokrész nem maradt sokáig a Semseiek tulajdonában, ugyanis Károly király 1333-ban Gölnic- és Szomolnokbánya városokhoz csatolta a közeli földeket, így a három Svedlér és Remete birtokokat is. Az 1338-ban megerősített oklevél az egyik Svedlér birtokosaként Ferenc fia Tamás fiait jelöli meg,

21 A Perényi család levéltára. 1222–1526. Közzéteszi: Tringli István. Bp., 2008. (a továbbiakban: Perényi) 49. sz.

22 DL 84772.

23 AO II. 21. sz. A piacot Druget Fülöp is védelmébe vette (AOKlt. VI. 669. sz.), ám 1323 novemberében elfoglalta a birtokot. Tamásnak végül sikerült elrendezni dominusával az ellentétet, aki szolgálatainak jutalmaként visszaadta a birtokrészt. (AOKlt. VII. 574. sz.)

24 Györffy, Tört. földr. I. 53. p.; Varsik, i. m. II. 91. p.

25 Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–III., V. Bp., 1890–1913. I. 310. p.

26 AOKlt. VII. 210., 213. sz.; X. 357. sz.

27 DL 84778.

28 Iványi Béla: A márkusfalvi Máriássy család levéltára 1243–1803. Lőcse, 1917. 34., 35. sz.

29 CD VIII/3. 140. p.

amely alapján Fekete Nagy Antal a települést Kuncfalvával azonosította.³⁰ A tehetséges várnagy 1334-ben hunyt el, utolsó rendelkezésében megosztotta birtokait. Szalókot Annától született lányára, Katalinra hagyta, míg Semsét és bizonyos budai szőlőket második felesége, (Hontpázmány nembeli Bényi) Lampert leánya Guze, s fia, Demeter örökölte. Fia esetleges halálával pedig közelebről meg nem nevezett egyházakat jelölt meg örökösének.³¹

2. Demeter és fiai: László és János

Semsei Demeterről kevés adattal rendelkezünk, ténykedésének legfőbb eseménye az egész életét végigkísérő hilyói perlekedés lehetett. Hilyó kapcsán először 1332-ben a Ruszkaiaiak és a Csirkék között, Felida és Izsépsemse elhatárolásakor keletkezett vita.³² A terület 1335-ben a Semseiek és a Baskiak közötti határ megállapításakor ismét előtérbe került, ugyanis Egyházassemse és Bask birtokok felosztásához meg kellett állapítani Hilyó hovatartozását is. Demeter ekkor még kiskorú volt, anyjának atyafiai jártak közben ügyében. Ilyen rokon lehetett Lampert fia László, aki a nádori emberek előtt állította, hogy Hilyó Semse felőli, nyugati része Demeter privilégiumához tartozik. Ám ezt a földet a kiküldöttek az erdők és a sziklák miatt nem tudták felmérni, így öt ekényi nagyságúra becsülték.³³

Demeter 1337-ben a Csirke családdal is ellentétbe került, aminek eredményeképpen I. Károly a hilyói erdők közös birtoklását rendelte el.³⁴ Talán Hilyó miatt folyt az a Csirkék elleni per is, amit 1346-ban Lajos király, Demeter kiskorúsága miatt a korábbi hat éves halasztást követően további három évre elhalasztott. Demeter érdekében ekkor ismét egy anyai rokon, Pongrác udvari miles járt közben az uralkodónál.³⁵ Mindenesre Csirke Péter nem nyugodott bele a közös birtoklásba és 1364-ben újból pert indított Hilyóért.³⁶ Az ügyben csak 1367-ben — De-

30 A körösszegi és adorjáni gróf Csáky család története. I. Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez. [Bártfai Szabó László] Bp., 1919. 79. p.; *Fekete Nagy Antal*: A Szepesség területi és társadalmi kialakulása. Bp., 1934. 131. p.

31 DL 84784.

32 *Györffy*, Tört. földr. I. 140. p.

33 AOKt. XIX. 385., 401. sz.; AO III. 130. sz.

34 *Draskóczy István*: Adalékok az Aba nemzetség birtok és családtörténetéhez. Bölcsészdoktori disszertáció. Bp., 1977. 62. p.

35 AO IV. 336. sz.

36 *Draskóczy*, Aba nemzetség 46. p.

meter rokona, Pányi Demeter mester közvetítésével — sikerült megállapodásra jutni, amikor Semsei örökjogú birtokként átengedte a Csirkéknek a vitás részt.³⁷ Bár 1370-ben Demeter fiai még megpróbálták megakadályozni a birtok átadását, ez nem járt sikerrel, sőt Csirke Péter 1385-re még a Baskiak hilyói részét is megszerezte.³⁸

Demeter fiai: László, János, és Miklós 1370-ben szerepelnek először a forrásokban.³⁹ Ezt követően László és János 1383-ban tűnik fel ismét, a Ruszkai Ethened felesége után járó hitbér és lánya negyede ügyében.⁴⁰ Semsei Lászlót ezután Mária királynő udvarában találjuk. Engel Pál vele azonosította az 1386-ban, egy veszprémi hatalmaskodás kivizsgálására kiküldött Demeter fia Lászlót.⁴¹ Ezt követően 1389-ben hallunk róla, amikor Perényi Miklós pohárnokmester familiárisaként kitüntette magát a szerbiai hadjáratban, Csesztin és Boracs várak elfoglalásakor. Zsigmond jutalmul visszaadta a Gölnicbányához csatolt két Svedlért, amit az atyafiság addig bírhatott, amíg a király más birtokkal nem kárpótolja őket.⁴² Valószínűleg az uralkodó visszavette a falvakat, hiszen később már nem hallunk a Semseiek szepesi birtoklásáról. László 1392-ben a Sáros megyei Henning, majd Zsetek és a hozzá tartozó Hradiszkó és Ádámföldre királyi birtokokat is megszerezte.⁴³ Tudjuk, hogy Zsigmond később ezeket is visszavette, amiért cserébe a sárosi vártól elcsatolt Nyárssal és Ardóval kárpótolta Semseit.⁴⁴ Közben az alphárnokmesterséig jutó László 1395-ben — Zsigmond havasalföldi hadjárata alatt — ismét kitüntette magát, amiért az Abauj megyei Szetice egy ré-

37 DL 84793.

38 *Draskóczy*, *Aba nemzetség* 62. p.

39 DL 84794. Ez az oklevél és Tamás végrendelete alapján elvethetjük Nagy Iván azon adatát, mely szerint a három Semsei testvér Demeter öccsei lennének. (*Nagy*, i. m. X. 135. p.)

40 DL 42267. Miklósról viszont 1370 után hallgatnak az oklevelek.

41 Archontológia, VI. Az aula tagjai. Ld. *Kumorovitz L. Bernát*: *Veszprémi regeszták (1301–1387)*. Bp., 1953. 850. sz.

42 *Zsigmondkori oklevéltár*. Szerk.: Mályusz Elemér, Borsa Iván, C. Tóth Norbert, Neumann Tibor. I–XI. Bp., 1951–2009. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok, I. 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39., 41., 43., 49.) (a továbbiakban: ZsO) I. 1265., 1365. sz.

43 *Engel Pál*: A magyarországi birtokszerkezet átalakulása a Zsigmond korban. Öt északkeleti megye példáján. In: *Uő.*: *Honor, vár, ispánság: válogatott tanulmányok*. (Szerk.: Csukovits Enikő.) Bp., 2003. 451–471. p., különösen 457–458. p.

44 ZsO I. 4496. sz.

szében részesült.⁴⁵ László dominusa, Perényi János oldalán részt vett a nikápolyi csatában is, ahol életét vesztette. Zsigmond ezt is jutalmazván, szabad ispánságot adományozott öccsének, Jánosnak,⁴⁶ majd 1401-ben — László szolgálatait is elismerve — címeradománnyal tüntette ki Jánost és fiait. A címer ezüsttel és kékkel vágott pajzsban ugró vörös szarvast ábrázolt, amelynek az egyik szarva kék, s a szarvai között aranykeresztet tartott. A címeren elhelyezett arany koronás sisakból ugyanez a szarvas emelkedett ki.⁴⁷

László öccse, János távol maradt a háborúktól, ám a nevéhez is fűződött birtokszerzés. 1399 áprilisában János és fiai megegyeztek Debrői István kincstartóval a fiú örökös nélküli Ruszkai Izsép fia Péter birtokainak megosztásáról. Ruszkai birtokait királyi jóváhagyással átengedte a kincstartónak, aki ezek közül a Semséhez közeli Roszputot — a birtokból járó osztályrész és leánynegyed címén — Jánosnak juttatta.⁴⁸ Később János tekintettel Péter idős korára és gyengeségére holtáig való használatra visszaadta a falut, de kikötötte, hogy Ruszkai magtalan halálát követően őt illesse a település.⁴⁹ Ám az ügyletet megzavarta, hogy a kincstartó csatlakozott a Kanizsai érsek vezette felkeléshez, sőt a Nápolyipárt kudarcra után is folytatta az ellenállást.⁵⁰ A Semseiek valószínűleg megmaradtak a Perényiek, s így Zsigmond hűségén, csakúgy ahogy a Ruszkaiak is. Mi több, Péter a felkelés okán visszavonta a hűtlen Debrőivel kötött egyességét, s a király hozzájárulásával Ruszka és Roszput örökösének Kalondai (Tabajdi) János fiait tette meg.⁵¹ A Semseiek azonban nem voltak hajlandók lemondani Roszputról, s kitarásuk eredményeként 1405-ben Garai Miklós nádor — arra hivatkozva, hogy Ruszkai másodjára nem ajándékozhatta volna el az egyszer már elajándékozott birtokot — nekik adott igazat.⁵²

Roszput megszerzése mellett Semsei János Upori Ilonával kötött házasságát is ki kell emelnünk, hiszen ezzel Upori István későbbi erdélyi püspökkel került

45 ZsO I. 4114. sz. Szetice megegyezik a később Saca néven előforduló településsel. (*Györffy*, Tört. földr. I. 138. p.)

46 DL 84804.

47 *Czobor Alfréd*: A Semsey-család címereslevele 1401-ből. In: Turul 57. (1943) 79–81. p.

48 ZsO I. 5791. sz.

49 ZsO II. 433. sz.

50 *Mályusz Elemér*: Zsigmond király uralma Magyarországon 1387–1437. Bp., 1984. 53. p.

51 ZsO II. 2726., 2810. sz.

52 ZsO II. 3678. sz.

sógorságba.⁵³ 1411 júniusában pedig Upori Imre utódait — köztük Ilonát és fiait — örökség jogán beiktatták a Heves megyei Alattyán és Jánoshida, illetve a Szolnok megyei Kér részeibe.⁵⁴ János ekkor már nem élt, az oklevél Ilonát özvegyként nevezi meg. Jánost 1406-ban még abaúji esküdtként említik,⁵⁵ de a Nyársról és Ardóról szóló adomány ez évi megerősítésekor már néhaiként utalnak rá.⁵⁶

3. János fiainak generációja

Semsei János öt fiúgyermeke közül Pál korán elhalálozott.⁵⁷ István és János tevékenységének egésze a korszakunkra esik, ellenben Frankról 1455-ből, míg Lászlórlól 1467-ből származik utolsó adatunk.⁵⁸ A fivérek közül a legidősebb István lehetett, aki már 1399-ben apja és testvérei nevében kötötte meg a Roszputról szóló egyességet. István hűséges szolgálatait 1409-ben a király Szetice háromnegyedével jutalmazta.⁵⁹ Nevéhez kötődik Ardó és Nyárs birtokok határának rendezése (1411 után),⁶⁰ valamint a szepesi káptalannal folytatott perek (1412–13).⁶¹ A káptalan többször próbált meg fellépni Semsei és társa, Alattyáni Csirke János ellen, az ellentéttről még 1420-ból is van adatunk.⁶² A birtokvitára az adhat magyarázatot, hogy István zálogba vette az „Alattyáni” Csirkék Pólyi, Gard és Ruszka birtokrészeit,⁶³ és igényt tarthatott a szepesi kanonokokhoz kerülő Csir-

53 Genealógia, Upori.

54 ZsO III. 623. sz.

55 Archív mesta Košic. Collectio Schwartzbachiana 47. (= Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény [a továbbiakban: DF] 270088.)

56 DL 84827.

57 DL 84828.

58 *Kádas István*: Egy abaúji atyafiság Mátyás király udvarában. Adalékok a Semsei család Hunyadi-kori történetéhez. In: *Micae Mediaevales II. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Szerk.: Péterfi Bence, Vadas András, Mikó Gábor, Jakab Péter. Bp., 2012. 141–158. p., különösen 145–146. p.

59 DL 84830.

60 Kisszeben városával (ZsO III. 330., 441. sz.) illetve Uszfalvi Mártonnal (ZsO IV. 405. sz.).

61 ZsO III. 2887. sz., IV. 645. sz.

62 ZsO VII. 1584. sz.

63 ZsO XI. 1072.sz. Az Engel Pálnál „alattyáni” előnévvel szereplő Csirke Péter ága mellett (Genealógia, Aba nem: 1. Széplaki ág, 2. Csirke) rokona, Lőrinc fia János is így fordul elő a fenti szepesi perekben.

ke-birtokokra, Kisidára és Zsebesre is.⁶⁴ Alattyáni Csirke Péter sárosi birtokai — Rencsissó és Nagyhermány fele — kapcsán pedig az elhunyt lányával, Klára asszonnyal keveredett perbe.⁶⁵ István a településekre királyi adományként tett szert, majd 1419 májusában Csirke Péter lányával sikerült kiegyeznie. Klára lemondott a rencsissói és hermányi birtokigényéről, míg Istvánnak 500 új forint fizetése mellett, másik 500 forintért ki kellett váltania a zálogban lévő birtokokat.⁶⁶ Az egyességnek István eleget tett, s Tarkói Mártától visszaváltotta a falvakat.⁶⁷

István nevéhez fűződik a Zemplén megyei térnyerés. Pazdicsi Krisztina feleségül vétele tudniillik, fiúörökös nélküli atyja, Csebi Veres Miklós szerzeményeinek öröklésével kecsegtetett. Veres Miklóst és Kelecsényi Mátyást 1403-ban Zsigmond — a csehországi hadjáratában szerzett érdemeikért — a zempléni Pazdics, Szuha, Mocsár, Kraszna, Sámogy, Szalók és Újfalu birtokok fele-fele részével jutalmazta meg.⁶⁸ Miklós 1420 körül hunyhatott el, ugyanis ekkor robbant ki a lányai és atyafiai, „Koporcs” Miklós és György közötti perlekedés. Az ügy végül megegyezéssel zárult, miszerint Miklós és György a lányokat osztályos atyafiakká fogadták, a fél falvakat pedig öt egyenlő részre osztották, amelyből három részt Veres Miklós lányai: Krisztina, Ilona és Erzsébet kaptak. A megállapodást azzal egészítették ki, hogy az egyik fél örökös nélküli halála esetén, annak része a másikra száll.⁶⁹ Ezt az egyességet István 1421-ben, jutalmul a husziták elleni harcban szerzett érdemeiért, Zsigmond királlyal is elismertette.⁷⁰ Mindezek mellett Istvánhoz fűződik a Sáros megyei Szalók visszaszerzése. A Semsei Katalin örökségét képző település ekkor a Méhieki tulajdona volt, ám Semsei István, Frank, János illetve Pásztói Jakab — Méhi Miklós lányainak tiltása ellenére — elfoglalta azt. A Méhi lányok 1419-ben pert indítottak a Semseiek ellen, mely évekig elhúzódott.⁷¹ Mindenesetre Szalókot az 1427-es összeírásban már Semsei Frank kezén talál-

64 *Draskóczy*, *Aba nemzetség* 69. p.

65 *ZsO* VI. 1456. sz.

66 *ZsO* VII. 537. sz. Csirke Péter birtokait 1398-tól Tarkói Kelemen lánya, Barcsamezői Márta bírta zálogban. (*Draskóczy*, *Aba nemzetség* 53. p.)

67 *ZsO* VII. k. 379. sz.

68 *Nagy Gyula*: *A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára*. I–II. Bp., 1887–1889. (a továbbiakban: *Sztáray*) II. 33.; *C. Tóth Norbert*: *A leleszi konvent statutoriae sorozatának 1387–1410 közötti oklevelei*. Pótlás a Zsigmondkori oklevéltár I–II. kötetéhez. Nyíregyháza, 2006. 118. sz.

69 *ZsO* VII. 2009. sz.

70 *ZsO* VIII. 292. sz.

71 *ZsO* X. 1151. sz.; XI. 287. sz.

juk.⁷² István a perlekedés végét már nem élte meg, felesége 1423 decemberében özvegyként szerepelt a Morvaiak hatalmaskodása miatt folyó perben.⁷³

István halálát követően Frank vette kezébe bátyja szerzeményeit és zálogait, ami miatt öccse és sógornője pert indított ellene. A két fél 1424-ben egyezett meg, melyben Frank visszaadta Lászlónak és Krisztinának — a Rencsissóra és Nagyhermányra vonatkozók kivételével — az elvesztett iratokat, István zálogos részeit pedig megváltotta. Sőt Franknak huszonötöd magával bocsánatot kellett kérnie rokonaitól.⁷⁴ Ám Rencsissó és Nagyhermány öröklésének az ügye további vitára adott alkalmat. 1425-ben Krisztina asszony és fia, János immár mind a két sógor ellen pereskedett, akik magukhoz vették a sárosi birtokokra vonatkozó iratokat, s elfoglalták a falvakat.⁷⁵ Végül, 1428-ban fogott bírák döntöttek. Eszerint Krisztina 800 új forint hitbér fejében visszaadta Pólyi, Gard, Saca és Ruszka birtokokat, valamint lemondott a Sáros megyei Rencsissó, Nagyhermány és Szalók falvairól. Továbbá István lánya, Katalin sem támaszthatott semmilyen igényt az itt felsorolt birtokokra.⁷⁶

Frank 1426 júliusában kitüntette magát a Prága mellett vívott csatában. Jutulmul Zsigmond örökjogon neki adományozta a néhai Alattyáni Csirke Péter összes birtokrészében gyakorolt jogokat. A vagyon nem csekély. Abaújban: Gard, a Szentlőrincnek is nevezett Felgard, Pólyi és Miszlóka birtokok fele, Saca negyede, Enyicke harmada, Ruszka egy része, Sárosban: Rencsissó illetve Nagyhermány keleti fele, továbbá a Heves megyei Alattyán, Kér és Jánoshida, az Alattyánhoz tartozó négy prédiummal, vámmal együtt.⁷⁷ Ezzel lényegében bátyja szerzett, és zálogba vett birtokaira kapott örökjogot, így leginkább öccsével és sógornőjével szemben biztosította birtoklását. Ám Csirke Péter atyafiaival is számolnia kellett, ugyanis az 1427 áprilisában kiadott újabb adománylevel szerint a birtokokat Csirke János és László, a királyi jogokat elhallgatva megtartották.⁷⁸ Ebben az esetben elmaradt a több éves perlekedés. Frank azon birtokok felét, amelyek birtokba vezetésekor János és László kezén voltak, visszabocsátotta a Csirkéknek. Ez Abaúj

72 Engel Pál: Kamarahaszna-összeírások 1427-ből. Bp., 1989. 135. p.

73 ZsO X. 1489., 1491. sz.

74 ZsO XI. 1030., 1072. sz.

75 DL 84853.

76 DL 84859. István fia, János ekkor már elhalálozhatott.

77 Wagner, Carolus: Diplomatarium comitatus Sarosiensis, quod ex tabulariis et codicibus manuscriptis. Posonii–Cassoviae, 1780. (a továbbiakban: Wagner, Dipl.) 375. p.

78 DL 84856.

megyében Pólyi és a ruszkai birtokrész felét, Hevesben pedig Alattyán és a hozzá tartozó Kér, Jánoshida, Ladány, Badonkútja, Szentgyörgy, és Szentjakab birtokok negyedét jelentette. Ezenfelül a két fél megegyezett a visszaszerzendő birtokok hasonló kettéosztásáról is.⁷⁹ Csirke Péter örökének biztosítása mellett, Frank révén az atyafiság Szabolcs megyében is megjelent. Frank 1431-ben lemondott az Uporiak ősi birtokaiból, Upor és Nagyabara földekből anyja révén járó részekről, amit az Uporiak Szabolcs településben bírt részeik átadásával viszonztak.⁸⁰ Emellett 1431-ben zálogbirtokokra is szert tett Sáros megyében: Olsavicai Bálinttól és anyjától megszerezte Som, Jakabfalva és Kápolna birtokok részeit.⁸¹

A legfiatalabb testvért, II. Lászlót hadi érdemei helyett inkább házassága miatt kell kiemelnünk. Azzal, hogy Veres Miklós Ilona nevű lányát vette feleségül, megerősítette az István halálával bizonytalanná lett zempléni öröklést. Pazdicsi Ilona, László nejeként először 1431-ben tűnt fel, amikor 375 aranyforint fejében zálogba vette nővérének birtokrészeit.⁸² Ám a frigynek korábban már lehetek előzményei, ugyanis az 1423. évi hatalmaskodási perekben rendre László járt el az özvegy Krisztina asszony és hajadon lánytestvérei mellett.⁸³ Így 1424-ben — egy korábbi akcióra válaszul — ő gyűjtötte össze Veres Miklós lányainak és Kelecsényi (Pazdicsi) Mátyás utódainak familiárisait a halálos kimenetelű morvai támadáshoz.⁸⁴ A Morvaiakkal szemben még egyaránt felsorakozó pazdicsi birtokosok később többször felléptek egymás ellen. 1436-ban például László foglalta el Koporc Miklós részeit, hosszadalmas perlekedést okozva.⁸⁵ Lászlóhoz a pazdicsi perek mellett több zálogbirtokot is köthetünk. 1431-ben az Uporiaktól a zempléni Gercselyt,⁸⁶ 1435-ben Perényi Jánostól az abaúji Pányokot vette zálogba, egy évvel később pedig Onga zálogba vételétől tiltották el.⁸⁷

Fivéreitől eltérő karriert választott II. János, aki egyházi pályára lépett. János az oklevelekben először 1399-ben tűnik fel, ekkor még egyházi tisztség nélkül.

79 DL 84857.

80 Perényi 439. sz.

81 *Melczer István: Okmányok a kellemesi Melczer-család levéltárából.* Bp., 1890. (a továbbiakban: Melczer) 36. sz.

82 DL 84864.

83 ZsO X. 1489., 1491. sz.

84 ZsO. XI. 62., 241. sz.

85 DL 84872, DL 84881, DL 84883.

86 DL 84863.

87 DL 84867, DL 44119.

Az 1411-es adományban viszont már pankotai főesperesként szerepel.⁸⁸ 1415-ből ismerjük a XXIII. Jánostól származó kinevezést, amelyben a Liszkói Mihály halála miatt megüresedett egri kanonokságot és a pankotai főesperességet, amelyek évi jövedelme 30 ezüstmárka, Semsei János presbiternek adta.⁸⁹ János egyházi karrierjében tevékeny szerepet játszhatott nagybátyja, Upori István erdélyi püspök. Ennek ékes bizonyítéka, hogy Semsei 1411-ben már István püspök tasnádi vikáriusaként tűnt fel.⁹⁰ A vikáriusi és az esperesi tisztség mellett egy 1411-es oklevél Jánost váradi kanonoknak mondja, bár erről később nincs adatunk.⁹¹ Upori 1419-es halála⁹² viszont a végét jelenthette János vikáriusságának. Ekkor már az okleveleken Miklós tasnádi vikárius szerepel,⁹³ míg János ténykedéséről 1431-ig tudunk.⁹⁴

4. Az 1427-es kamarahaszna összeírás

A Semsei-birtokok nagyságáról legjobb forrásunk az 1427-es kamarahaszna-összeírás, amely a család Abaúj és Sáros megyékben bírt falvait tartalmazza.⁹⁵ Az atyafiság korszakunkban végig ehhez a két megyéhez kötődött, s János fiai is itt rendelkeztek ősi birtokokkal. Abaújban Gard (egyben Felgard), Hatkóc, Ruszka, Saca, Semse, Sárosban pedig Ardó, Hermány, Nyárs, Rencsissó és Szalók birtokoknál Frank, míg az abaúji Buzapéterfalva és Roszput mellett László neve szerepel. Franknál 192, Lászlónál 20 jobbágyportát találunk. A fentiekén kívül Pólyi 24 telkének a felét is ide számíthatjuk, amely bár ekkor a Csirkék tulajdonában volt,⁹⁶ 1428-ban már Garddal és Sacával együtt Semsei birtokként kerül

88 ZsO III. 619., 632. sz.

89 ZsO V. 287. sz.

90 *Bónis György*: Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bíraskodás történetéhez a középkori Magyarországon. A szerző hátrahagyott kéziratát gondozta és szerkesztette: Balogh Elemér. Bp., 1997. 1910., 1911. sz.; ZsO III. 350., 2052. sz.; VI. 1365., 2014. sz.

91 ZsO III. 254 sz. Esetleg Pankothai János néven: *Bunyitay Vince*: A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig. I–III. Nagyvárad, 1883–1884. II. 120. p.

92 *Temesváry János*: Erdély középkori püspökei. Cluj-Kolozsvár, 1922. 307. p.

93 ZsO VII. 2011. sz.

94 DL 83656.

95 *Engel*, Kamarahaszna 25–55., 95–139. p.

96 Uo. 51. p.

elő.⁹⁷ Semse, Saca, Hatkóc, Roszput, Gard valamint Ardó, Nyárs és Rencsissó falvakat — az összeírás szerint — teljes egészében a család birtokolta. A legjelentősebbeknek mindenképpen Saca, Ardó és Nyárs számíthatnak, hiszen amíg a család első birtokán, Semsén csupán 12 portát számoltak, addig Sacán 30, Ardón 31, Nyárson pedig 32 telekről tudunk. A részbirtokok közül Szalókot kell kiemelnünk, amelynek csak a Semseiek kezén lévő felén 26 jobbágyportát írtak össze. A többi településen 10-15 körüli a portaszám, míg Buzapéterfalván mindössze 3 telket találunk.

Érdeemes tüzetesebben megvizsgálni ezeket a birtokokat. Fügedi Erik az Elefánthy „klán” vizsgálata során megállapította, hogy a 14. század második felétől a köznemesség számára megszűnt a királyi adomány, mint birtokszerzési forma.⁹⁸ Ennek ellenére, a Semseiek falvaik többségére a Zsigmond-korban, adományként tettek szert. Különösen szembetűnő, hogy az összeírásban szereplő 212 jobbágyportából az Anjou-korhoz köthető települések 47 — sőt Szalók nélkül mindössze 21 — telket tettek ki. Semsét Tamás vásárolta meg, Hatkóc pedig Semséből vált ki a 14. század elején.⁹⁹ Szalók Tamás feleségének leánynegyede révén került a családhoz.¹⁰⁰ A települést Tamás is lányára hagyta, fiági utódai később, talán rokonság folytán szerezték meg. A Zsigmond-kori szerzemények közül Roszput szerződéssel került a Semseiek birtokába, Buzapéterfalváról pedig egyik forrásban sem hallunk, esetleg zálogban használta a familia. A másik hét település ellenben uralkodói adomány volt. Nyársot és Ardót I. László szerezte meg 1396-ban, Hermányt és Rencsissót István kapta 1419 előtt, Saca vagyis Szetice egy része pedig 1395-ben László jutalma volt, majd a másik részét 1409-ben István kapta adományul.¹⁰¹ Gardot, Ruszkát, és Pólyit előbb István zálog-

97 DL 84859.

98 *Fügedi Erik*: Az Elefánthyak. A középkori magyar nemes és klánja. Bp., 1992. 221. p.

99 *Vársik*, i. m. II. 197. p.

100 A földben kiadott negyedre számos példát látunk a korszakban. (*Banyó Péter*: Birtoköröklés és leánynegyed. Kísérlet egy középkori jogintézmény értelmezésére. In: *Aetas* 15. [2000] 76–91. p., különösen 83. p.) Ez főként nemtelennel kötött házasság, vagy — ahogy Ruszkai Szerafin rokonainál is — pénzszüke miatt következhetett be. (*Holub József*: A leánynegyedről. In: *Turul* 42. [1928] 106–115. p., különösen 112–113. p.) Tamás esetében viszont inkább az egyenesági utódról való gondoskodásra szolgálhatott. (Vö.: *Banyó*, i. m. 88–89. p.)

101 László és István adományait az oklevelek „új adománynak” titulálják, ami Engel Pál szerint, a korszakban a tágabb rokonság öröklését kizáró királyi adományt jelölte. (*Engel Pál*: Nagy Lajos ismeretlen adományreformja. In: *Uő.*: Honor, vár, ispánság : válogatott tanulmányok. [Szerk.: Csuikovits Enikő.] Bp., 2003. 527–554. p., különösen 547. p.) Bertényi Iván álláspontja ellentétes, szerinte a formula inkább eljárásjogi tartalmú. (*Bertényi Iván*: A XIV. századi magyar

ba vette, majd Frank királyi adományt nyert bátyja szerzett és zálogos javaira. Hasonlóan egy öröklés elismertetésére láthattunk példát akkor is, amikor István felesége és atyafiai egyességéhez kérte a király hozzájárulását. Az adományokban közös, hogy a többségüket hadi cselekmény előzte meg, illetve fontos körülménynek tekinthetjük azt, hogy a Semseiekért tekintélyes patrónusaik járhattak közben. I. Lászlóról tudjuk, hogy a Perényiek oldalán harcolt Zsigmond szerbiai és havasalföldi hadjáratában, s Nikápoly alatt is. István és Frank pedig a huszita háborúban tüntették ki magukat. Szembetűnő, hogy az adományok közül csupán Nyárs és Ardó volt korábban királyi birtok, a többi jószág egy-egy család — főleg az idai Csirkék — kihalásával háramlott az uralkodóra. Ha pedig az atyafiság összes birtokát megvizsgáljuk, azt láthatjuk, hogy a falvak zöme korábban a két kihalt szomszéd família, a Ruszkaiak és az idai Csirkék tulajdona volt. Semsét, Hatkócot és Roszputot a Ruszkaiak birtokolták, a többi település nagy része: Gard, a ruszkai részek, Saca, Hermány, Rencsissó, s Pólyi pedig mind-mind kapcsolatba hozhatók Alattyáni Csirke Péterrel, miképpen az összeírásban nem szereplő hevesi szerzemények is. Összességében tehát elmondhatjuk, hogy a Semsei család birtokpolitikáját a törzsbirtok körüli terjeszkedés, így a szomszédos Ruszkaiak, majd Alattyáni Csirke Péter vagyonának megszerzése mozgatta. Később hasonló mozgatórugó lett a zempléni Pazdicsi-örökség kikerekítése is.

5. A család birtokainak vizsgálata

Kísérletet tehetünk a família központi birtokának a meghatározására. Ebben segíthet, hogy a családfőt honnan hívták perbe, hol végrendelkezett, illetve következethetünk rá a névhasználatból.¹⁰² Ezért mindenképp lényeges, hogy az atyafiság Demetertől kezdve, szinte kizárólag *Semsei* előnévvel fordul elő korszakunkban. A névhasználatot tovább vizsgálva fontos szerepe lehetett I. László sárosi adományainak, Nyársnak és Ardónak. A kisszebeni polgárokkal folytatott vitában Semsei Istvánt és Frankot Ardói János fiaiként jelölik meg.¹⁰³ Egy későbbi, 1446-os hatalmaskodási per pedig a nemes asszonyok és lányok nyársi házának elpusztításáról

királyi földbirtokpolitika néhány fontosabb kérdése. In: *Analecta medievalia I. Tanulmányok a középkorról*. Szerk.: Neumann Tibor. Bp., 2001. 13–35. p., különösen 33. p.).

102 *Neumann Tibor: A Korlátköviek. Egy előkelő család története és politikai szereplése a 15–16. században*. Győr, 2007. 105. p.

103 *ZsO III. 330. sz.*

számol be.¹⁰⁴ Sőt úgy tűnik, Sacát szintén ki kell emelnünk a birtokok sorából. A fogott bírák az 1424. évi perben itt hoztak ítéletet Semsei István örökségének ügyében. Franknak pedig ugyancsak itt kellett rokonaitól huszonötöd-magával bocsánatot kérnie.¹⁰⁵ A település lakóhelynek való használatára utal, hogy 1428-ban Krisztina asszony sacai *domus*ának lerombolásáról hallunk.¹⁰⁶ Sőt 1449-ben a kassai polgárok abbéli félelmükben, hogy a husziták könnyen rablófészekké tehetik Semsei Frank sacai erődített házát, a váracska leromboltatását követelték.¹⁰⁷ Sacán kívül még Pazdics esetében tudunk valamiféle várkezdeményről, ugyanis Veres Miklós és Kelecsényi Mátyás adományában „fortalitiium” létéről olvassunk.¹⁰⁸ Az erődítményre később nem találunk semmi féle utalást.¹⁰⁹ Korszánkunkból tehát vár birtoklására nincs biztos adatunk. A család központjának eleinte minden bizonnyal Semse számított, később viszont a népesebb és jelentősebb birtokok kerültek előtérbe.

Fontos megvizsgálnunk azt, hogy a birtokok mekkora gazdasági értéket képviseltek, milyen gazdálkodás folyt rajtuk. Sajnos az erre vonatkozó forrásaink meglehetősen szórványosak, leginkább Tamás Szalókra szerzett vásártartási kiváltságáról és telepítési tevékenységéről vannak ismereteink. Semse településszerkezetiileg hasonló lehetett az Ida-völgyhöz, ahol csak a 13–14. században, telepítés és jogi változások következményeként jöttek létre különböző kis települések.¹¹⁰ Így történhetett a „Semseföld”-nek nevezett területen is,¹¹¹ ahol a birtokosok váltakozásával önálló elnevezésű falukezdemények jöttek létre, mint Izsépsemse, vagy Egyházassemse. Ahogyan Tamás és utódai a Ruszkiaktól fokozatosan megszerezték Semseföld egyes részeit, úgy tűntek el a különböző falunevék.

104 domum „in qua nobiles domine et puelle extitissent” DL 84885.

105 ZsO XI. 1072. sz.

106 DL 84859.

107 *Horváth Mihály*: Magyar regesták a szepesi káptalan, jászai és leleszi konventek, Kassa és Sopron városok s több magánosok levéltáraiból s gyűjteményeiből, 1228–1643. Első közlés. In: Magyar Történelmi Tár 9. (1861) 97–176. p., különösen 152. p. Ld. *Tóth-Szabó Pál*: A cseh-huszita mozgalom és uralom története Magyarországon. Bp., 1917. 236. p.

108 Sztáray II. 33. p. Vö.: *Horváth Richárd*: Várak és uraik a késő középkori Magyarországon. Vázlat a kutatás néhány lehetőségéről. In: Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. Szerk.: Neumann Tibor, Ráczy György. Bp.–Piliscsaba, 2009. 63–104. p., különösen 65, 72–73. p.

109 1447-ben László nemesi házáról tudunk (DL 14049).

110 *Draskóczy*, Ida völgye 360. p.

111 AOKlt. VIII. 97., 456. sz.

Az 1330-as évekből fennmaradt pápai tizedjegyzékekből tudjuk, hogy a semsei plébánia évente átlagosan négy és fél garast fizetett, ami a szomszédos településekhez (Felida, Pány, Hilyó) képest nagyon alacsonynak mondható.¹¹² Ez a kiterjedt földterület alacsony népsűrűségére utal, így nem meglepő, hogy Tamás igyekezett benépesíteni birtokait. Sőt 1332-ben már azért kellett pereskednie, mert a Csirkék apró falvakat hoztak létre semsei földjén.¹¹³ Tamás birtokain az irtási és telepítési munkát soltészek végezték. A velük kötött szerződésekből, a soltészlevelekből pedig gazdálkodásra vonatkozó utalásokra akadunk.¹¹⁴ Tamás 1322-ben a Szalók melletti erdőt Hermann fia Konrád soltésznek adományozta, hogy a szászok joga és szabadsága szerint telepítse be. Hasonló kiváltságokban részesült az 1326-ban életre hívott Kuncfalva is. A telepések ajándékként sörrel, zabbal, kaláccsal, disznóval és csirkével tartoztak.¹¹⁵ Kuncfalva földje érceben sem szűkölködhetett, ugyanis később Svedlér bányásztelepülései között találjuk. Tamás mester vagyonához végrendelete is közelebb visz. A rövid oklevél ugyanis a semsei és szalóki földek öröklésén kívül beszámol bizonyos budai szőlőkről. Buda nem értelmezhető biztosan. Teljességgel nem zárható ki a pilisi Buda vagy Óbuda sem, de inkább a földrajzilag közelebb lévő Heves megyei Budára gondolhatunk.¹¹⁶ Igaz ugyan, hogy Buda az egri püspökök birtoka volt, ám szőlőt egyháziak, nemesek, sőt jobbágyok is bérelhettek illetve vehettek más földesúr birtokán.¹¹⁷

Térjünk át a Zsigmond-kori szerzeményekre. Frank adománylevelei a szántóföldek, rétek, legelők, erdők, bokrok mellett a jelentősebb jövedelemforrásnak számító szőlőhegyekről, halastavakról és malmokról emlékeznek meg, s megemlítik az alattyáni vámot.¹¹⁸ Alattyánnál a Zagyva folyón,¹¹⁹ míg Ruszkánál a

112 Györffy, Tört. földr. I. 55–57. p.

113 Draskóczy, Ida völgye 364. p.

114 Fügedi Erik: „Németjogú” falvak települése a szlovák és német nyelvterületen. In: Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a XIV. században. Szerk.: Székely György. Bp., 1953. 225–239. p., különösen 227–232. p.

115 Wagner, Carolus: *Analecta Scepusii sacrii et profani*. I–IV. Viennae, 1774–1778. 446–447. p.; AOklt. VI. 784. sz.; CD VIII/3. 140. p.

116 Györffy, Tört. földr. III. 75. p.

117 Mályusz Elemér: Az 1498. évi 41. törvénycikk. In: Századok 64. (1930) 809–839. p., különösen 830. p.

118 DL 84856; Wagner, Dipl. 375. p.

119 DL 84857.

Hernádon ismerünk malmot.¹²⁰ Azt is tudjuk, hogy a Csirke-birtokok e részét Semsei István „saját költségén és fáradozásával” tette értékesebbé.¹²¹ Ami a tavakat illeti, ugyancsak Alattyánban 1415-ben a „Wemer” halastóról hallunk,¹²² míg az Uporiak az öt jobbágyteleknyi szabolcsi birtokot a „Balatha” tó negyedével egészítették ki.¹²³ Ezenfelül Alattyánnal kapcsolatban még eresztvényerdőről és gyümölcsfákról értesülünk.¹²⁴ A birtokokon folyó földművelésről viszont konkrét adatokkal nem rendelkezünk, csupán a szepesi káptalantól hatalmaskodás során elfoglalt falvakon tudunk gabona- és lednektermesztésről.¹²⁵ Állattartásról az 1423-as pazdicsi hatalmaskodás kapcsán olvashatunk, amikor a Morvaiak 66 sertést hajtottak el a Veres Miklós lányai, a Németfalvi atyafiak, illetve Kelecsényi Mátyás utódai által közösen használt erdőből.¹²⁶ Csupán szórványos adatokból következtethetünk ló, ökör, tehén tartására. A szabolcsi birtok kapcsán szó esik a Semseiek ménéséről,¹²⁷ míg szarvasmarhatartásról csak későbbi forrásból értesülünk.¹²⁸

Végezetül a zálogbirtokok értékére kell kitérnünk. István zálogait már megvizsgáltuk. Frank sárosi zálogbirtokáról tudjuk, hogy 24 jobbágyportát tett ki. László zálogai közül pedig Pányokra 1427-ből, míg Gercselyre 1441-es adatokból következtethetünk.¹²⁹ Az abaúji faluban 1427-ben 32 portát számláltak, Gercselynél 29 telekről tudunk. Megemlíthetjük László feleségének, Ilonának zálogát is, amely nővére birtokai mellett az Ung megyei Gejóc vámját tartalmazta.¹³⁰ A zálogba vételeknél jóval szerényebb a birtokok zálogba adásának mértéke. Itt egyedül Hermány és Rencissó Perényi Pál özvegyének történő elzálogosítását emelhetjük ki.¹³¹

120 DL 84859.

121 ZsO XI. 1072. sz.

122 ZsO V. 1304. sz.

123 Perényi 439. sz.

124 ZsO V. 1304. sz.

125 ZsO III. 2887. sz.

126 ZsO X. 1489. sz.

127 Perényi 439. sz.

128 DL 14049.

129 *C. Tóth Norbert*: Lehetőségek és feladatok a középkori járasok kutatásában. In: Századok 141. (2007) 391–470. p., különösen 458. p.

130 DL 84864.

131 ZsO IX. 486., 489. sz.

6. Házassági kapcsolatok

Az előző fejezetekben vizsgált tizenegy férfi közül, öthöz tudunk házastársat kapcsolni, s Ferenc fia Tamásról tudjuk, hogy kétszer nősült. Első felesége Anna, Rikalf fia Henrik sárosi ispán leánya volt. Szepesi Rikalf rokonsága tekintélyes atyafiságnak minősült, Henrik testvérei közül János a Berzevici, míg III. Rikalf a Tarkői család ősenek számít.¹³² A Semseiek a Tarkői ággal később is szoros kapcsolatot ápoltak, 1446-ban Tarkői Anna Semsei Frank hitveseként tűnik fel.¹³³ Sőt a visszatérő házasság¹³⁴ mellett, a Semsei-Tarkői rokonsághoz kapcsolódnak az Aszalai-szikszaiak is. Idai Pál fia János az oklevelekben Tamás rokonaként szerepel, Újfalut is „causa proximitatis” adományozta neki.¹³⁵ A szepesi káptalannak pedig 1335 februárjában Pál fia Jánosnak, mint Katalin nagybátyjának kellett átadnia a Szalókra vonatkozó diplomákat.¹³⁶ Később János lányait, Erzsébetet és Margitot szintén Tarkői utódokhoz adta nőül.¹³⁷

Tamás második nejéről, Guzéról, Lampert lányáról kevesebb biztos adattal rendelkezünk. Fia hilyói pereit viszont segítenek származásának meghatározásakor. A Baskiak elleni perben szereplő rokon, Lampert fia László a neve alapján Guzéhez is köthető, a Demeter gyámjaként feltűnő Ugrin fia Pongrác miles és testvére, Pányi Demeter pedig már bizonyosan anyai rokonok voltak. Ugrin fiai a Hontpázmány nemzetség Bényi ágához tartoztak,¹³⁸ ahol gyakori volt a Lampert név. Bár konkrét adatokat Guze apjáról nem találunk, Kurcz Ágnes öt III. Lamperttel, Ugrin fivérével azonosította.¹³⁹

A Tamást követő generációk közül, az első ismert feleség I. János neje, Upori Ilona. Később pedig Semsei István és II. László Pazdicsi Krisztinával és Ilonával kötött kettős házasságáról értesülünk. A leányok esetében hiányosabbak az ismereteink. Férjet csupán Semsei Veronikához kapcsolhatunk, akiről tudjuk, hogy Diódi László felesége lett. Miután az özvegyet általában férje atyafiai házasítot-

132 Genealógia, Rikalf rokonsága. 1. tábla. Dunajeci.

133 Slovenský Národný Archív, Szepesi káptalan hiteleshelyi levéltára: Oklevelek 16 L 2 2 (= DF 263731).

134 *Fügedi*, Elefánthyak 175. p.

135 DL 84775.

136 „avunculo” DL 68824; AOKt. XIX. 81. sz.

137 Genealógia, Aba nem: 2. Szikszói

138 Genealógia, Hontpázmány nem: 2. Bényi ág

139 *Kurcz Ágnes*: Lovagi kultúra Magyarországon a 13–14. században. Bp., 1988. 71–72. p.

ták ki,¹⁴⁰ fenntartásokkal Krisztina második, Csolnok Péterrel kötött házasságát¹⁴¹ is besorolhatjuk a Semseiek kapcsolatrendszerébe. Végül meg kell említenünk a leánynegyed kapcsán feltűnő családokat, melyek szintén rokonságban állhattak az atyafisággal. Semsei János osztályrész és leánynegyed címén kapott részt a Ruszkai-vagyonból, egy másik leánynegyed ügyében pedig a Monokiakkal találkozunk. Róluk mindössze annyit tudunk meg, hogy Semsei István 1413-ban elengedte Monoki Mihálynak és fivéreinek a Monok birtokból járó hitbér, jegyajándék és leánynegyed megfizetését, amely Erzsébet asszonynak, a Monokiak *consanguineájának* és a Semseiek *prothavájának* járt volna.¹⁴² Ezenkívül feltételezhetünk kapcsolatot a szalóki perekben szereplő Méhiekkal és Pásztóiakkal is, ám e családok esetében a rokonság bizonytalan. Hasonló a helyzet az Alattyáni Csirkékkel. Rokonságra utaló konkrét adattal itt sem rendelkezünk, de érdekes, hogy Upori Ilona testvéreivel és fiaival 1411-ben azokból a Heves megyei birtokból örökölt részeket, amelyek korábban Csirke Péter tulajdonát képezték.¹⁴³

Érdeemes megvizsgálni a házastársak vagyoni és társadalmi helyzetét is. Ferenc fia Tamás esetében szembetűnő, hogy a környékbeli udvarképes nemesek köréből választott feleséget. A Tarkői és Aszalai családok Amadé nádor családjának befolyásos tagjai voltak, Marhard fia Pált és Tarkői Rikalfot 1311-ben a kassai túsok között találjuk. Később mindketten I. Károly hűségére tértek.¹⁴⁴ Rikalf testvérei közül Kakas szepesi, míg Henrik sárosi ispán lett,¹⁴⁵ a Tarkői családból pedig több udvari lovag került ki.¹⁴⁶ A Hontpázmány nembeli Bényiek szintén tekintélyes famíliának számítottak, s Pányi Pongrác udvari szolgálatáról is tudunk.¹⁴⁷ Megfigyelhető, hogy Tamás házasságai révén Abauj előkelő nemzetségeivel, a Hontpázmányokkal, és Abákkal került rokonságba. Ezek a házasságok

140 *Eckhart Ferenc*: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Bp., 1946. 368. p.

141 DL 84859.

142 ZsO IV. 1243. sz. A „prothava” kifejezés talán a Fügedi Erik által proto+avusnak magyarázott, első őst jelentő protavus szónak lehet nőnemű alakja. (*Fügedi Erik*: Középkori rokonsági terminológiánk kérdéséhez. In: *Ethnographia* 91. [1980] 361–371. p., különösen 368. p.)

143 ZsO I. 5955. sz.

144 *Zsoldos Attila*: Kassa túsza. Pillanatfelvétel 1311-ből Aba Amadé famíliájáról. In: *Történelmi Szemle* 39. (1997) 345–362. p., különösen 349. p.

145 *Kristó Gyula*: I. Károly király harcai a tartományurak ellen (1310–1323). In: *Századok* 137. (2003) 297–347. p., különösen 304–305., 315–316. p.

146 *Kurcz*, Lovagi kultúra 290. p.

147 *Uo.*, 292. p. A Bényi-ágra: *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Bp., 1995. [Reprint] 647–652. p.

valószínűleg az Amádé-fiaik legyőzését követő átrendeződéssel magyarázhatóak. Tamás ugyanis Szepes várnagyaként, a térség első számú hatalmává váló Druget Fülöpnek az egyik vezető familiárisa volt.¹⁴⁸ A Tarkői rokonság később is meghatározó maradt. A Rikalf-utódok három Tarkői ágát 1427-re az északkeleti megyék leggazdagabb családjai között találjuk, csak Sárosban 470 jobbágyportát bírtak, amelyhez még hozzá kell számítanunk szepesi és hevesi birtokaikat.¹⁴⁹ Kétségtelen, hogy a Tarkőiek a megyei nagybirtokosok rétegébe tartoztak ekkor. Semsei Frank és Tarkői Anna frigyét a 14. századi többszörös rokoni kapcsolat mellett már Frank vagyonának és tekintélyének gyarapodásával is magyarázhatjuk.

Tamás többi utódának házasságai főként a tehetősebb megyei nemességhez kötődtek. Igaz, az Uporiak vagyonát és tekintélyét megnövelte Upori István erdélyi püspöksége. Uporiról tudjuk, hogy artium magister fokozatot szerzett,¹⁵⁰ 1374-től váradi éneklőkanonok, majd titeli prépost lett,¹⁵¹ a századfordulón pedig a titkos kancellária élén találjuk.¹⁵² Erdélyi püspökségét ténylegesen 1403 és 1419 között töltötte be, s ekkor szerezte a tekintélyes zempléni, beregi és szabolcsi birtokait is.¹⁵³ A két família közti házasságot azonban a püspöki kinevezésnél korábbra kell helyeznünk, hiszen 1406-tól bizonyosan Upori Ilona legidősebb fia, István rendelkezett a családi birtokállomány felett, így ekkorra már teljes korúnak kellett lennie.¹⁵⁴ A házasságkötés idején tehát az Uporiak a megyei középbirtokosok rétegébe tartoztak, igaz Ilona atyjának magisteri címe,¹⁵⁵ illetve István váradi éneklőkanonoksága mindenképp annak módosabb részéhez sorolta őket.

Hasonlóan a megyei középbirtokosok felső rétegéhez tartozott a Semsei családba benősülő Diódi László. A família tekintélyét rangos Árpád-kori őseik alapozták meg,¹⁵⁶ 1410-ben pedig több Fehér, Kolozs és Küküllő megyei birtokkal rendelkeztek.¹⁵⁷ Sőt 1453-ban a Semseiek nem kisebb személyeket, mint V.

148 Köszönöm Nógrády Árpád vonatkozó észrevételét.

149 Engel, *Birtokszervezet* 462–464. p.

150 *Bónis György*: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp., 1971. 96. p.

151 *Fügedi Erik*: A XV. századi magyar püspökök. In: *Történelmi Szemle* 8. (1965) 477–498. p., különösen 491. p.

152 *Bónis*, *Jogtudó* 96. p.

153 *Temesváry*, i. m. 301–303. p.

154 *Eckhart*, *Alkotmánytört.* 331–332. p.

155 Genealógia, Upori.

156 *Györffy*, *Tört. földr.* II. 162–163. p.

157 *Csánki*, i. m. V. 924. p.

Lászlót, illetve Hunyadi Jánost tiltották el Diód várának eladományozásától.¹⁵⁸ Megjegyzendő azonban, hogy a vár építtetése nem a Diódiakhoz, hanem a birtokaikat már 1441-ben megszerző Hunyadihoz köthető.¹⁵⁹ A Németsfalvi rokonsághoz tartozó Koporesok viszont már szegényebb középbirtokosnak számítottak. Az 1427-es összeírás csak Németsfalu 19 portáját jelöli a család tulajdonában,¹⁶⁰ Veres Miklós ősi birtokán, Cseben pedig 6 portát számoltak egy bizonyos István özvegye, talán Krisztina asszony kezén.¹⁶¹ Ám a házasság értékét jelentősen növelte Veres Miklós zempléni birtokegyüttese, s a fiúörökös hiánya. Jól mutatja ezt Krisztina asszony második házassága is, hisz Csolnok Péter, Zsigmond udvari familiárisa vette nőül.¹⁶² Egyszóval míg Tamás házasságai az udvari lovagokhoz, utódaikéi inkább a megyei középbirtokosok gazdagabb, a jómódúak szintjéhez közelítő atyafiságaihoz köthetők.

Talán még a vagyoni helyzetnél is tanulságosabb a házasságok földrajzi kiterjedésének vizsgálata. Feltűnő ugyanis, hogy hiába fordult meg a család több tagja a királyi udvarban, vagy a legtekintélyesebb bárók familiájában, eddigi ismereteink szerint házastársaikat viszonylag szűk környezetből választották. Ez a kör három vármegyét, Abaújt, Sáros és Zemplént takarta, ahová birtokaik révén is kötődtek. Idai Pál fia János, illetve — ha ideszámítjuk — a Ruszkaiai birtokosok voltak Semsén, s a Pányiak névadó birtoka a település határán feküdt. A Tarkóiek Sáros megye egyik legnagyobb birtokosainak számítottak, befolyásuk több környező megyére kiterjedt. Alapvetően sárosi eredetű volt a Németsfalvi rokonsághoz tartozó Veres Miklós, akit a csebi ősi birtok Abaújhoz, szerzeményei Zemplénhez kötötték. A zempléni Uporiak pedig a Semseiek sárosi birtokaihoz közeli Som, Jakabfalva, és Kápolna birtokosai is voltak.¹⁶³ A leánynegyed kapcsán felbukkanó Monoki szintén Zemplén megyei atyafiságnak tekinthető, de birtokoltak sárosi és abaúji falvakat is.¹⁶⁴ Kivételnek számít viszont Diódi László, illetve ha idevesszük, Csolnok Péter. Diódi esetében a kapcsolatot Upori Istvánnak, Veronika nagybátyának erdélyi karrierjével magyarázhatjuk, a délvidéki eredetű¹⁶⁵

158 DL 84924.

159 Archontológia, Várnagyok és várbirtokosok

160 Engel, Kamarahaszna 185. p.

161 Uo. 44. p.

162 ZsO III. 1924. sz.

163 Csánki, i. m. I. 328. p.

164 Engel, Kamarahaszna 187. p.

165 Genealógia, Csolnok (gáji, omori).

Csolnoknál pedig a királyi udvar lehetett az ismeretség forrása. A Semseiek házasságpolitikája a korszakunkban tehát végig megyei szintéren maradt.

7. Társadalmi helyzet

A Semsei család 1427-ben az abaúji 95 portájával a megye középbirtokosainak felsőbb rétegéhez tartozhatott.¹⁶⁶ Teljes vagyonuk azonban (a fentebb leírtak szerint) jócskán meghaladta a 200 jobbágyportát, ami alapján a familiát a megyei nagybirtokosok, a „bene possessionati”¹⁶⁷ közé sorolhatjuk. Ám a jómódú és a középbirtokos nemesek közti határ egyáltalán nem volt merev, s megyénként változott. Solymosi László Veszprémnél — 1488-as adatok alapján — 100 jobbágyporta fölött húzta meg a nagybirtok határát,¹⁶⁸ Pest megyében pedig még ennél kisebb vagyon is elegendő volt a jómódúak életéhez.¹⁶⁹ Északkelet-Magyarország birtokviszonyait a csekély egyházi vagyon, és a nemesi birtokállomány meghatározó súlya jellemezte.¹⁷⁰ Elemzésemben ezért az azonos földrajzi térségbe tartozó Ung megye vizsgálata során felállított 150 portás határt veszem alapul. A Semseiek esetében az sem elhanyagolható szempont, hogy birtokaik több megyébe estek, így nem lehetett nagybirtok jellegük.¹⁷¹ Sőt láttuk, hogy a birtokállomány egyáltalán nem volt állandó a korszakban, az egyes generációk tovább gyarapították a családi vagyont. Ezen okokból az atyafiság társadalmi helyzetének felderítéséhez elengedhetetlen, hogy Engel Pál által az ungi nemesség elemzése során alkalmazott szempontokat használjuk, vagyis vizsgáljuk az udvari szolgálatot, a magisteri címet illetve az egyházi karrier lehetőségét.¹⁷²

166 *Rémiás Tibor*: Abaúj, Gömör és Torna vármegye Zsigmond-kori nemesi társadalma az 1427. évi kamarahaszna-összeírás alapján. In: A miskolci Herman Ottó Múzeum közleményei 26. (1989) 26–35. p., különösen 31. p.

167 *Fügedi*, Elefánthyak 205. p.

168 *Solymosi László*: Veszprém megye 1488. évi adólajstroma és az Ernuszt-féle megyei adószámadások. In: *Tanulmányok Veszprém megye múltjából*. Szerk.: Kredics László. Veszprém, 1984. 121–240. p., különösen 148. p.

169 *Tringli István*: Pest megye a késő középkorban. In: *Pest megye monográfiája I/2. A honfoglalástól 1686-ig*. Torma István közreműködésével szerk.: Zsoldos Attila. Bp., 2001. 75–194. p., különösen 134. p.

170 *Engel*, Birtokszervezet 454. p.

171 *Engel Pál*: A nemesi társadalom a középkori Ung megyében. Bp., 1998. 100. p.

172 Uo. 94. p.

7.1. Udvari szolgálat, familiaritás

A nemesség tipologizálásának legfontosabb szempontja a szolgálat mikéntje. A jómódú családok tagjai a királyi udvarnál keresték számításait, míg a középbirtokosok inkább egy-egy főúr familiájában szolgáltak.¹⁷³

Tamás mester házasságai az udvari lovagokhoz fűződtek, de talán maga is megfordult a király környezetében. Erre utalhat legalábbis a szepeshelyi prépostság 1317-ben készített falképe.¹⁷⁴ A freskó I. Károly 1310-es koronázását örökíti meg. A kép fő alakja Szűz Mária, amint koronát helyez Károly fejére. A kised Jézust tartó Madonna balján Tamás esztergomi érseket, mögötte, a képet készítő Henrik szepesi prépostot találjuk. Ám számunkra az uralkodó mögötti kardot tartó alak az érdekes, akit szakirodalom Ferenc fia Tamással azonosít, bár a felirat „flos iuventutis camerarius, castellanus Fran...de...” címen jelöli.¹⁷⁵ Az azonosítás alapja, hogy Ferenc fia Tamás 1318-tól már oklevelekkel bizonyítottan is szepesi (al)várnagy volt.¹⁷⁶ Ipolyi Arnold szerint Tamásnak fontos szerepe lehetett a koronázáson, ahol udvari ifjúként az ország kardját tarthatta.¹⁷⁷ Zsoldos Attila szerint azonban Tamás alvárnagy társadalmi helyzete alapján erősen kérdéses, hogy ilyen fontos szerepet töltött volna be.¹⁷⁸ Az viszont bizonyos, hogy Tamás az egyik leghatalmasabb főúr befolyásos familiárisai közé tartozott, fiának pedig Pányi Pongrác személyében udvari lovag gyámja lett.¹⁷⁹ Bár Demeter udvari szerepléséről nincs adatunk, idősebbik fiát a királyi aulába küldhette, hisz 1386-ban Mária királynő udvarában találjuk. Később azonban László is egy nagyúr familiáját választotta, s adataink szerint egészen a Zsigmond-kor végéig eltűnik a királyi szolgálat a családnál.

173 Uo. 109. p.

174 *Prokopp Mária–Méry Gábor*: Középkori falképek a Szepességben. Debrecen, 2009. 18–27. p.; *Radocsay Dénes*: A középkori Magyarország falképei. Bp., 1954. 200–221. p.; *Ipolyi Arnold*: Magyarország középkori festészete emlékeiből. A szepesváraljai XIV. századi történeti falfestmény. In: *Uő.*: Tanulmányok a középkori magyar művészetről. Szerk.: Verő Mária. Bp., 1997. 169–191. p. A címlapon szereplő kép forrása: *Radocsay*, i. m. XLIX. tábla.

175 *Prokopp–Méry*, i. m. 20. p.

176 *Solymosi László*: Írásbeliség és társadalom az Árpád-korban: Diplomatikai és pecsétani tanulmányok. Bp., 2006. 89. p.

177 *Ipolyi*, i. m. 175. p.

178 A hozzászólás a XXX. Jubileumi OTDK ülésén hangzott el. Ez úton is köszönöm Zsoldos Attila hasznos megjegyzését.

179 *Kurcz*, Lovagi kultúra 71. p.

Frankkal azonban új korszak következett. Ő már bizonyosan a királyi udvarban kereste karrierjét, 1432-ben Zsigmond aulájában, 1440-ben pedig I. Ulászló aulicusaik között találkozunk nevével.¹⁸⁰ Sőt Frankot az 1432–33-as hadügyi tervezet a husziták ellen hadba vonulandók között név szerint is megemlíti. A tervezetben rajta kívül olyan jómódú, udvarképes nemeseket találunk, mint a Tarkőiek, Berzeviciek, Budamérik, Derencsényiek vagy a Sóvári Sósok.¹⁸¹ 1436-ban pedig Frank abaúji ötvenedszedőként is feltűnik.¹⁸² Ezt tekintélyes nemesek végezték, így Abaújban Frank mellett a 200 porta fölötti vagyonnal rendelkező¹⁸³ Gagy Lászlót találjuk, míg Szepesben a jómódú Zsigrai Mihály és Mária György látta el ezt a feladatot.¹⁸⁴ Mi több Semsei Frankot 1439-ben Tüdőrévnél ott találjuk a török elleni harcokra rendkívüli adót kivető előkelők között is.¹⁸⁵ Ezek az adatok kétségtelenül Frank vagyon- és presztízsnövekedéséről tanúskodnak, mely alapján a familiát ekkorra a bene possessionatus családok közé is sorolhatjuk.

Az udvari karrier mellett vizsgált korszakunkban többé-kevésbé végig fellelhető a familiárisi szolgálat. Tamás 1318-tól tevékenykedett Fülöp mester alvárnagyaként és alispánjaként, legkésőbb 1328-ig, amikor a „volt várnagy” títulussal találkozunk.¹⁸⁶ Valószínűleg a majdnem egy évtizedes szolgálathoz köthető az a vagyoni gyarapodás, amely a semsei részek megvásárlását segítette. A familiárisokat leginkább a tisztségekkel járó jövedelmek bizonyos hányadának átengedésével fizették meg, de a fizetség lényeges részét képezték a különböző ingóságok, s hamar megjelent a készpénz is. Tamás szolgálatával egy időben, 1317-ben Pető szatmári ispán jövedelmek és vámok átengedése mellett, ruhákat

180 Archontológia, VI. Az aula tagjai. Feltételesen megemlíthetjük Zsigmond 1414-es montecapelli kísértében szereplő „Dominus Pany Sense” névalakot is, ám az azonosítás bizonytalan (*E. Kovács Péter*: Mit evett Zsigmond 1414. június 27-én? In: *Erősségénél fogva várépítésre való. Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére*. Szerk.: Juan Cabello, C. Tóth Norbert. Nyíregyháza, 2011. 315–338. p., különösen 324. p.)

181 *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457*. (Collectionem manuscriptam Francisci Döry additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis, Vera Bácskai.) Bp., 1976. (a továbbiakban: DRH) 422. p.

182 DL 50371.

183 *Rémiás*, i. m. 31. p.

184 *Mályusz*, Zsigmond király 120. p.

185 DRH 306. p.

186 Archontológia, IV. Ispánok / Szepes; AOklt. XII. 490. sz.

és pénzt, sőt — ha a királytól sikerült megszereznie — egy falut is adott alispánjának.¹⁸⁷ Vélhetőleg Tamás alispán fizetsége is hasonló lehetett.

Demeter szolgálatvállalásáról nem rendelkezünk adatokkal, nem tudjuk, hogy a Drugetek hatalmának hanyatlása hogyan képeződött le a Semseieknél. Zsigmond uralkodása alatt viszont már rendre a Perényiek familiájában találjuk az atyafiság tagjait. Valószínűleg I. László lehetett, aki megnyitotta a Perényiekhez vezető utat családjá előtt, hiszen 1389-ben a svedléri adománylevelével már Perényi Miklós pohárnokmester familiárisának nevezi.¹⁸⁸ A tehetséges Semsei, Perényi Miklós szőrényi bánná való kinevezésekor a Miklóst pohárnokmesterségben követő testvére, János szolgálatába szegődött.¹⁸⁹ László több hadjáratot végigharcolt a Perényiek oldalán, 1395-től pedig az alpohárnokmesteri tisztséget viselte.¹⁹⁰ László öccsénél, Jánosnál nem tudunk familiárisi szolgálatról, a Debrőihez fűződő viszony csupán „üzleti” jellegű lehetett. János idősebb fia, István viszont a huszita háborúkban harcolt, ahol a Perényiek familiájában szerezhette érdemeit, ugyanis 1421 és 1423 között Perényi Péter zempléni ispán alatt töltötte be az alispáni tisztséget.¹⁹¹ István mellett Frank szintén részt vett a husziták elleni harcokban, ám esetében csak a királyi udvarhoz kötődő szolgálatáról tudunk. Azt láthatjuk tehát, hogy a Semseiek — az időnként felbukkanó rövid udvari szolgálat mellett — inkább tekintélyes megyebéli főurak mellé szegődtek, magas tisztségeket viselve. Tamás és István alispánságig, míg I. László alpohárnokmesterségig vitte. Franknál viszont már az udvari karrier került előtérbe.

Elszört adatokból szerzünk tudomást a Semseiek saját familiárisairól. 1319-ben Aba fia István Tamás mester szervienseként és ügyvédjeként tűnik fel,¹⁹² míg

187 *Mályusz Elemér*: A magyar társadalom a Hunyadiak korában. In: Mátyás király emlékkönyv születésének ötszázéves évfordulójára. Bp., [1940]. 309–433. p., különösen 319. p. Ld. *Bónis György*: Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban. Sajtó alá rendezte és utószót írta: Balogh Elemér. Bp., 2003. 187–188. p.; *Holub József*: A főispán és alispán viszonyának jogi természete. In: Emlékkönyv Fejérpataky László életének hatvanadik, történetírói működésének negyvenedik, szeminárium vezetótanárságának harmincadik évfordulója ünnepére. Bp., 1917. 186–211. p., különösen 199. p.

188 ZsO I. 1265. sz.

189 Archontológia, I. Bárók / Pohárnokmester.

190 Sőt Lászlóra az 1401-es címeradományban már „magister pincernarum”-ként utalnak vissza. (*Czobor*, i. m. 81. p.) Engel Pál archontológiája szerint viszont a nikápolyi ütközet idején is dominusa, Perényi János viselte ezt a tisztséget. (Archontológia, I. Bárók / Pohárnokmester.)

191 Archontológia, IV. Ispánok / Zemplén.

192 AOkt. V. 655. sz.

1321-ben Nagy János és Fodor János nevezetű szolgálattelvőit említik, Zombor ispán meggyilkolása ügyében. A két familiárist — nyolc márka fizetése mellett — római és aacheni zarándoklat végzésére ítélték.¹⁹³ Ez évből ismerjük Úsz fia Jánost és Péter fia Lukácsot is, akik Tamás szervienseiként Fülöp nádor horvátországi hadjáratában harcoltak.¹⁹⁴ 1324-ben pedig Kolcsai Detre fia Jakab tiltakozott amiatt, mert amíg ő Tamás szolgálatában hadakozott, addig ősi birtokának egy része nővéréhez került.¹⁹⁵ Tamás egy másik szerviense, Miklós fia Lőrinc 1325-ben Erdélyben képviselte urát.¹⁹⁶ Nevük alapján Nagy János és Fodor János jobbágyfamiliáris lehetett,¹⁹⁷ Úsz fia Jánost és Péter fia Lukácsot viszont egyértelműen a Tekele nemzetséghez köthetjük.¹⁹⁸ Tamás utódainak szolgálattelvőiről kevesebb adattal rendelkezünk. Birtokviták során említik Krisztina asszony egyik familiárisának elfogását, illetve Bölzsei Erzsébet megverését.¹⁹⁹ A Morvaiakkal folytatott perben II. László illetve Veres Miklós lányainak familiárisairól értesülünk,²⁰⁰ míg 1418-ban, Dengelegi Zsigmond tasnádi támadása során János eszternek sebesült meg egy familiárisa.²⁰¹

7.2. Címhasználat, egyházi karrier

A magisteri cím szorosan kapcsolódott az udvari szolgálathoz, az udvari ifjaknak és lovagoknak szinte mindig kijárt.²⁰² Ennek megfelelően leginkább az udvarképes, jómódú nemesekre volt jellemző. Tamás, még ha kapcsolatban is állt az udvarral, nem viselt sem lovagi, sem apródi titulust.²⁰³ A magisteri címet azon-

193 Csukovits Enikő: Középkori magyar zarándokok. Bp., 2003. 57. p.

194 RDES II. 882. sz.

195 AOklt. VIII. 111. sz.

196 Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. Regesztákban jegyzetekkel közzéteszi: Jakó Zsigmond. I–III. Bp., 1997–2008. II. 534. sz.

197 Vö: Petrik Iván: A Pelejteiek. Egy középkori Zemplén megyei köznemesi család vizsgálata. In: Fons 7. (2000) 199–247. p., különösen 241. p.

198 Karácsonyi, i. m. 996., 1000. p.

199 DL 84853, illetve ZsO XI. 1072. sz.

200 ZsO XI. 62. sz.

201 ZsO VI. 2014. sz.

202 Engel Pál: Nagy Lajos bárói. In: Történelmi Szemle 28. (1995) 393–413. p., különösen 401. p.

203 Kurcz, Lovagi kultúra 72. p.

ban halálig használta. Ám meg kell jegyeznünk, hogy az alispánokat társadalmi helyzetüktől függetlenül így címezték, sőt egyesek ezt egyéni érdemeik miatt kapták meg.²⁰⁴ Tamás mester tisztségeinek, majd miután azoktól megvált, inkább tekintélyének, mint vagyonának köszönhetette állandó címzését. Halálát követően viszont, csak elvétele jelentek meg presztízscímek: I. Jánost kétszer,²⁰⁵ míg Istvánt csupán egyszer, 1419-ben titulálták mesternek.²⁰⁶ Miután Istvánról csak 1421-ből tudjuk biztosan, hogy alispánságot viselt, ez az egyszeri címzés inkább egyéni érdemek elismerését jelenthette. Az is fontos, hogy a címeket alsóbb, helyi szinten gyakrabban osztogatták, mint a királyi udvarban.²⁰⁷ János csak a Ruszkaiakkal kötött szerződések kapcsán, a jászói konvent okleveleiben szerepel magisterként, Istvánt pedig a szepesi káptalan nevezi így a Tarkói Margitnál lévő zálogok ügyében. Ezzel szemben Franknál az udvari szolgálat mellett, a presztízscím szintén változásra utal. 1426-ban és 1427-ben ugyanis a királyi adományokban is a magisteri címet felváltó egregius²⁰⁸ titulussal illették. Igaz, nála sem beszélhetünk következetes használatról. Az egregius cím állandó használata a Hunyadi korra jelenhetett meg, s Frank és László utódainál válhatott rendszeressé.²⁰⁹

Az egyházi karrier lehetőségét tekintve II. János pankotai főesperességét és tasnádi vikáriusságát említhetjük meg. Hasonló tisztségeket több jómódú familiánál találunk, de középbirtokos családok sarjainál szintén előfordultak az efféle karrier.²¹⁰ Emellett azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy János gyors előmenetelében Upori István püspök játszhatott közre, akinek halálát követően veszítette el tasnádi tisztségét. A vizsgált kategóriák mellett még két lényeges szempontot kell megemlítenünk. Miután a nemesség vagyonosabb része — úgy tűnik — még korszakunkban is főként az Árpád-kori úri nemzetségek leszármazottából állt,²¹¹ fontos megjegyezni, hogy a Semseiek eddigi tudásunk szerint egyik nemzetséghez sem köthetőek. A másik jelentős tényező a várbirtoklás le-

204 *Fügedi*, Elefánthyak 213. p.

205 DL 84808, DL 84810.

206 ZsO VII. 379. sz.

207 *Engel*, Ung megye 97. p.

208 Uo. 97. p.

209 Melczér 54., 56., 62., 67., 73. sz.

210 *Engel*, Ung megye 99. p.; *Fügedi*, Elefánthyak 215. p.

211 *Engel Pál*: Szabolcs megye birtokviszonyai a 14–16. században. In: *Uő.*: Honor, vár, ispánság: válogatott tanulmányok. (Szerk.: Csukovits Enikő.) Bp., 2003. 600–623. p., különösen 603–612. p.

hetne.²¹² Ám a források alapján a család ekkor nem rendelkezett várakkal, s Frank sacai erődített udvarházáról is csak 1449-ből van tudomásunk. Mindezeket összevetve, — ha Engel szempontjait szigorúan véve kihagyjuk Tamás „hivatalból” viselt magisteri címét, és bizonytalan udvari szolgálatát — három következtetelenül feltűnő presztízscím, két udvari szolgálat és egy magasabb egyházi tisztség a mérlegünk.

7.3. Összehasonlítás más atyafiságokkal

A Semseiek társadalmi helyzetéről pontosabb képet kaphatnánk, ha elhelyezhetnénk az abauji és sárosi nemességen belül. Csoma József és Tóth Sándor több mint száz évvel ezelőtti monográfiái ugyan foglalkoznak e megyék nemességével, viszont műveik óta számos új adat jelent meg, s a módszertani megközelítés is változott. Meg kell említenünk Rémiás Tibor elemzését.²¹³ A kamarahaszná-összeírásban szereplő, környező megyék közül Gömör nemességét Ila Bálint vizsgálta, aki inkább az Árpád-kori nemzetségek eredetével foglalkozott.²¹⁴ Az Engel Pál által elemzett Ung megyei társadalom viszont párhuzamba állítható.

Az ungi atyafiságok közül, négy család a Ruszkai, Császlóci, Csapi és a Csicseri rendelkezett 200 porta körüli vagyonnal, bár a Csicserieknél ez a vagyon több megyére terjedt ki.²¹⁵ Közülük Engel a Ruszkaiakat, Császlóciakat és fenn tartással a Csapiakat a megyei nagybirtokosokhoz sorolta.²¹⁶ A Csapaikat elsősorban az udvari karrier emelte ki a középbirtokosok közül, hisz a családból négyen szolgáltak az *aulában*. Csapi András udvarbéli helyét hadi tetteivel érdemelte ki maga és öccsei számára,²¹⁷ akik egyben Ozorai Pipó familiárisai voltak.²¹⁸ Rajtuk kívül Ungban csak a határozottan a megyei nagybirtokosok közé sorolt familiáknál találkozunk udvari szolgálattal. Igaz, Fügedi Erik már a Ruszkaiakat és

212 *Neumann*, i. m. 9. p.

213 *Rémiás*, i. m.

214 Ila Bálint: Település és nemesség Gömör megyében a középkorban. In: *Turul* 54. (1940) 1–28., 53–72. p.

215 *Engel*, Ung megye 92. p.

216 Uo. 99. p.

217 *Fügedi*, Elefánthyak 207. p.

218 *Engel*, Ung megye 57. p.

a Császlóciakat is a középbirtokos réteghez sorolta.²¹⁹ Ezen családokhoz köthetők az állandóan használt magisteri címek is. Elvértve használt presztízscímeket Ungban a Csapi, Szeretvai, Csicseri és Palágyi famíliáknál találunk. Közülük leginkább a Csicseriekre volt jellemző, náluk három családtagonál fordult elő. A Csapiak és Csicseriek emellett az egyházi karrierjük miatt állíthatók párhuzamba a Semseikkel. A főúri familiaritást vizsgálva a Csicseriekkel, Lesztemérikkel, Palágyiakkal, Szeretvaiakkal illetve a Nagymihályiak szegényebb ágaival találkozunk. Közülük talán a Semsei Istvánnal alispánként együtt szolgáló Szeretvai Jánost,²²⁰ illetve Leszteméri Imre allovázmestert kell külön kiemelni.²²¹ Mindezek alapján a Semseiek Ung megyéből leginkább a jómódúak határán lévő Csapiakkal, Császlóciakkal és Ruszkaikkal illetve a vagyonos középbirtokos Csicseriekkel és Szeretvaiakkal állíthatók párhuzamba. Persze, mellettük más családokkal is sok hasonlóságot láthatunk.

Érdeemes párhuzamokat keresni más, szakirodalomból ismert famíliákkal is. Erre kiválóan alkalmasak a Semseikkel azonos földrajzi közegbe tartozó — sőt Upori-rokon — zempléni Pelejteiek.²²² Mellettük az ország különböző területeiről választottam példákat: a nyitrai Elefánthyakat, az erdélyi Wassokat, a bihari Álmosdi Csiréket illetve két dunántúli famíliát, az Antimusokat és a Battyányiak őseit vettem számításba.²²³ Ezen atyafiságok közül udvari szolgálatról háromnál beszélhetünk: az Elefánthyaknál, az Antimusoknál illetve az Álmosdi Csiréknél. Az Elefánthyak esetében hasonló lehetett a helyzet a Csapiakéhoz, hisz Dezső szintén katonai érdemeinek köszönhetően került az *aulába*, s ő juttatta be fiát, Mihályt is.²²⁴ Az Álmosdi Csiréknél a királynéi udvar nyújtott kiugrási lehető-

219 *Fügedi*, Elefánthyak 207. p.

220 *ZsO X.* 38., 476., 586. sz.

221 *Engel*, Ung megye 104. p.

222 *Petrik*, i. m. 234. p.

223 *Fügedi*, Elefánthyak; *Kovács András, W.*: A Wass család cegei levéltára. Kolozsvár, 2006.; *Bárány Attila*: Egy bihari család, az Álmosdi Csirék története. In: *Turul* 77. (2004) 99–115. p.; *Borsa Iván*: Az Antimus család. I. In: *Turul* 65. (1951–1992) 3–12. p., II. In: *Turul* 66. (1993) 1–11. p., III. In: *Turul* 66. (1993) 1–16. p.; *Rácz György*: Egy főnemesi család eredete és „pályakezdése”. A Battyányiak az Anjou- és Zsigmond korban. In: *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére.* Szerk.: Neumann Tibor, Rácz György. Bp.–Piliscsaba, 2009. 301–351. p.

224 *Fügedi*, Elefánthyak 199. p.

séget,²²⁵ míg az Antimusoknál rendre feltűnik a királyi szolgálat.²²⁶ Címvizsgálat esetében, bár mindegyik családnál tudunk használatokról, a használat következetességéről már nem mindenütt rendelkezünk adatokkal. Mindesetre ki kell emelnünk az Antimusokat, akiknél több generációnál következetesen feltűnik. Pontosabb adataink vannak az egyházi karrieréről: a Pelejtei, Elefánthy, és Álmosdi Csire családoknál egy-egy, a Wassoknál pedig két egyházit találunk.²²⁷

Térjünk ki a familiaritásra is. Ki kell emelnünk a Batthyány-ös Kis Györgyöt, aki egyházi dominusok, Demeter és Kanizsai János esztergomi érsekek szolgálata mellett alapozta meg családjá birtokállományának gyarapodását.²²⁸ Továbbá megemlíthetjük a Wass-atyafi Veres Péter, Lackfi Dénes allovázmesterének karrierjét,²²⁹ illetve Antimus fia Jánost, aki Garai Miklós mellett volt vicebán és alnádor.²³⁰ Sőt idevehetjük Álmosdi Csire Barnabást, aki 1432-től királynéi pohárnokmester lett.²³¹ Mindezek alapján — bár nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a különböző országrészek nemeseit más-más viszony jellemezte — a legjobb párhuzamként az Elefánthyak, a Wassok, és a Batthyány-ösök szolgálnak. A Pelejteiek ekkorra vagyonuknál fogva a középbirtokosok alsórétegéhez tartoztak,²³² az Antimusokat és az Álmosdi Csiréket pedig már kissé kiemelte a gyakori udvari szolgálatuk.

8. Összegzés

Mindent összevetve azt mondhatjuk, hogy a Semseiek korszakunkban a megyei nemesség vagyonosabb rétegéhez, a középbirtokosok felső, esetleg a jómódúak alsó részéhez tartoztak. Házassági kapcsolataik ehhez a heterogén réteghez fűződtek. Megfigyelhettük, hogy tevékenységük általában két megyére, Abaújra és Sárosra terjedt ki, de ehhez a régióhoz tartozott Zemplén is, ahová a familia házassági és familiárisi kapcsolatai révén kötődött. Ám a családi vagyon a Semseiek

225 *Bárány*, i. m. 102. p.

226 *Borsa*, i. m. I. 7. p.; II. 1–3. p.

227 *Petrik*, i. m. 221. p.; *Fügedi*, Elefánthyak 149. p.; *Bárány*, i. m. 102. p.; *Kovács*, i. m. 45. p.

228 *Rác*, i. m. 325–326. p.

229 *Kovács*, i. m. 35. p.

230 *Borsa*, i. m. II. 3. p.

231 *Bárány*, i. m. 102. p.

232 *Petrik*, i. m. 247. p.

katonai érdemeinek és patrónusaiknak köszönhetően korszakunkban folyamatosan gyarapodott, s az atyafiság 1427-re jelentős, több megyére kiterjedő birtokállománnyal rendelkezett. Azt is láthattuk, hogy a tekintélyes birtokegyüttes nagy része a két szomszédos család, a Ruszkaikak és az idai Csirkék kihalásával került a Semseiek tulajdonába. A Csirke-javak megszerzése növelte János fiainak tekintélyét, Frankot pedig a 200 jobbágyportát jócskán meghaladó vagyona már a jómódúak közé emelhetette. Erre utal mindenekelőtt udvari szolgálata, címzése, s akár a Tarkóiekkal kötött házassága.

A család vagyonának és tekintélyének növekedése a Luxemburgi uralkodót követő időszakokban tovább folytatódott. Frank 1439-ben Tüdőrévnél a török elleni harcokra rendkívüli adót kivétő előkelők között szerepel.²³³ 1449-ben pedig arról olvasunk, hogy 300 aranyforintért kiváltotta cseh fogságából Gálszécsi Miklóst, aki jelentős sárosi birtokait adta neki zálogul.²³⁴ Még ugyanebből az évből származik a sacai erődített házról tudósító oklevelünk. Mátyás és a Jagellók korára a Semseieket már a legtekintélyesebb megyei előkelő famíliák között találjuk, s a család kapcsolatrendszere is országos szintűre szélesedett.²³⁵ Semsei Lászlót és Vilmost Mátyás király udvari familiárisai között említik, Frank unokája, Ferenc pedig II. Ulászló kamarásaként látott el fontos udvari tisztséget.²³⁶

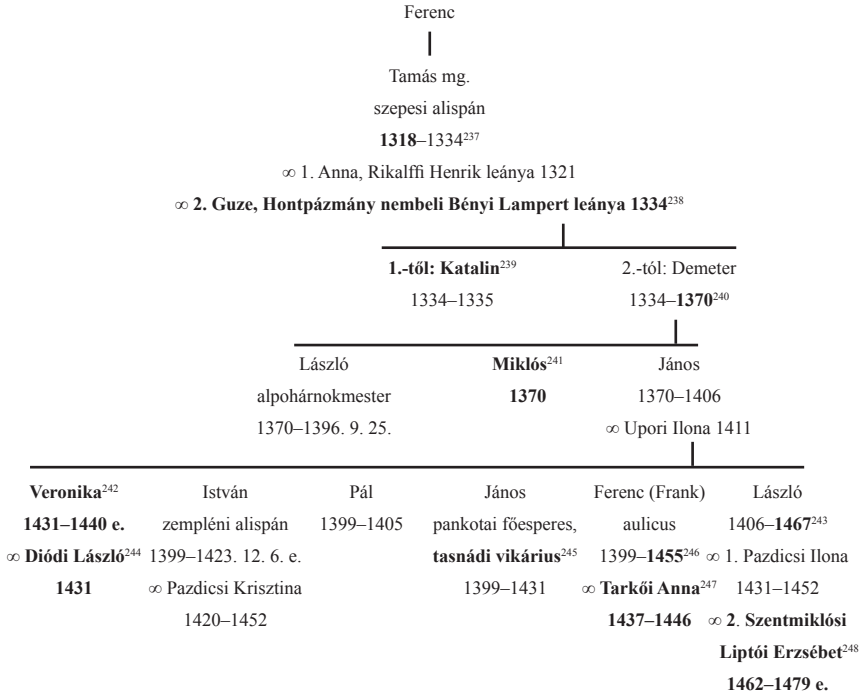
233 DRH 306.

234 DL 64360.

235 *Kubinyi András*: A középbirtokos nemesség Mohács előestéjén. In: Magyarország társadalma a török kiűzése idején. *Discussiones Neogradienses* 1. (Szerk.: Szvircek Ferenc.) Salgótarján, 1984. 5–24. p., különösen 10. p.

236 Slovenský Národný Archív. Leleszi konvent hiteleshelyi levéltára: Acta anni 1462 32 (= DF 222946). DL 85004. *Fógel József*: II. Ulászló udvartartása, 1490–1516. Bp., 1913. 65. p.

Családja

237 RDES II. 318. sz.

238 DL 84784.

239 1334: DL 84784; 1335: AOKlt. 81.sz.

240 DL 84794.

241 DL 84794.

242 Perényi 439. sz. 1440: néhai, DL 84876.

243 DL 85008.

244 Perényi. 439. sz.

245 ZsO III. 350., 2052. sz.; ZsO VI. 1365., 2014. sz.

246 DL 104841.

247 1437: DL 102921; 1446: DF 263731.

248 1462: DL 15722; 1479: néhai, DL 85092.

CZÖVEK ZOLTÁN

SENTEMLÁSZLÓI OSVÁT ZÁGRÁBI PÜSPÖK CSALÁDI ÉS POLITIKAI KAPCSOLATAI 1499. ÉVI VÉGRENDELETÉNEK TÜKRÉBEN¹

Szentlászlói Osvát Zala megyei köznemesi családból származott. Ha igaz, 1438. július elején született.² Egyházi pályára lépett. Püspöki székét kétségtelenül rokona, a Hunyadiak szolgálatában a köznemességből az arisztokráciába emelkedő Túz János közbenjárásának köszönhető, aki Mátyás uralkodása idején több bárói méltóságot is betöltött.³ Túz és Szentlászlói a jelek szerint mindvégig szoros szövetségesek maradtak. A Túzok Somogy megyei család, a Bő nemzetségből származtak. Szentlászlói Osvát zágrábi főpásztorkodása előtt a veszprémi egyházmegye klerikusa volt. II. Pál pápa 1466. április 16-án nevezte ki zágrábi püspöknek.⁴ Ezzel (szinte) egy időben a pécsváradi bencés apátság kormányzójának is megtette, ettől a tisztségétől legkésőbb valószínűleg 1488-ban meg kellett vál-

1 E tanulmány PhD-értekezésem egyik fejezete részletének bővített és módosított változata. [L.: Számadás, leltár, végrendelet. Tanulmányok középkor végi forrásokról. Kézirat a Debreceni Egyetemen. Debrecen, 2008. (A továbbiakban: Értekezés.)] A munka az MTA-SYLFF támogatásával készült. A végrendelet témaköréből írt rövid angol nyelvű közleményem: *Zoltán Czövek: Some Crucial Points in Osvát Túz, Bishop of Zagreb's Will*. In: Matthias and his Legacy. Cultural and Political Encounters between East and West. Eds.: Attila Bárány–Attila Györkös. Debrecen, 2009. — A püspök vezetéknevére l. alább!

2 *Stjepan Razum: Osvaldo Thuz de Szentlászló vescovo di Zagabria, 1466–1499. Excerpta ex dissertatione ad Doctoratum in Facultate Historiae Ecclesiasticae Pontificiae Universitatis Gregorianaе. Roma–Zagreb, 1995.* (a továbbiakban: *Razum, Thuz*) 38. p.

3 Ezeket l.: *Kubinyi András: Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idejében*. In: Századok 122. (1988) (a továbbiakban: *Kubinyi, Bárók*) 208. p.

4 Fraknoi Vilmos: Mátyás király levelei (a továbbiakban: Fraknoi, Mátyás levelei) I. 1458–1479. Bp., 1893. 94. és 102. p.; Razum, Thuz 41., 43. p. 1466. márc.11-én mint választott püspökkel találkozunk vele. Engel Pál: Középkori magyar genealógia. In: Arcanum DVD könyvtár IV. Családtörténet, heraldika, honismeret. DVD-ROM. Bp., é. n. (a továbbiakban: Engel, Genealógia), Bő nem I. Somogyi ág 2. tábla: Tuz (laki). Jegyz. Osvát nevénel.

nia.⁵ 1490 és 1492 között királyi kincstartó,⁶ 1490 és 1498 között a budafelhévízi, 1495-től a golgoncai prépostsági javadalom birtokosa.⁷

A kor egyik legjelentősebb magyar főpapja. A hazai történetírás csak néhány olyan művet alkotott, melyben nagyobb mennyiségű adat található róla. A horvát Stjepan Razum azonban monográfiát írt a püspökről olaszul doktori disszertáció formájában, mely a mai napig kéziratban van s melynek csak egy nagymértékben rövidített, de így is igen tartalmasnak mondható, alcímében „kivonatoknak” (*excerpta*) nevezett változata jelent meg.⁸ A disszertáció egyik legfőbb erénye,

5 L. a Függelékelt!

6 II. Ulászló közvetlenül a koronázását (1490. szept. 19.) követő napok valamelyikén nevezte ki kincstartóvá, hivatalviselésére az 1490. szept. 27. és 1492. ápr. 6. közötti időszakból maradtak okleveles adatok. 1492. ápr. 12-én már Baumkircher Vilmos volt a kincstartó. *Neumann Tibor*: II. Ulászló koronázása és első rendeletei. (Egy ismeretlen országgyűlésről és koronázási dekretumról.) In: Századok 142. (2008) (a továbbiakban: *Neumann*, II. Ulászló) 318., 327–328. p.; *Razum*, Thuz 63. p. (85. jegyz.); *Soós Ferenc*: Magyarország kincstartói 1340–1540. Hely nélkül, 1999. 48. p.; *Neumann Tibor*: Békekötés Pozsonyban — országgyűlés Budán. A Jagello–Habsburg kapcsolatok egy fejezete (1490–1492). (Második közlemény.) In: Századok 145. (2011) 333. p.

7 A budafelhévízi prépostság élére a király 1490. szept. 27-én nevezte ki: *Neumann*, II. Ulászló 327–328. p. Szentlászlóitól Vémeri Zsigmondhoz került e javadalom, utóbbi 1498. szept. 6-án tűnik fel először budafelhévízi prépostként: *Kubinyi András*: Hivatalnokkarrier a XV. század végén: Vémeri Zsigmond királyi kincstartó, zágrábi püspök. In: *Magyar egyháztörténeti évkönyv*. Szerk.: Bertényi Iván, Dóka Klára. 2. köt. Bp., 1996. (a továbbiakban: *Kubinyi*, Vémeri) 102. p. A golgoncai prépostságra l. alább. — Az újabb szakirodalomban található olyan állítást, mely szerint a somogyvári bencés apátságot is a „kezében tartotta” a püspök. [*Kubinyi András*: Mátyás király és a monasztikus rendek. In: *uő.*: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Budapest, 1999. (a továbbiakban: *Kubinyi*, Monasztikus) 244. p.] Ez helyreigazítandó, mivel az ezen megállapítás alapját képező, 1465. máj. 19-éről való forrás (a pápai levéltár regesztaköteteinek egyikében olvasható bejegyzés) arról tudósít (keresztnév megadása nélkül), hogy egy Laki Tűz nevű laikus a kegyura az apátságnak (és nem kormányzója, ahogyan arra Kubinyi fogalmazásából következtetni lehet), a leendő (a következő évben ki-nevezett) zágrábi püspök pedig egyrészt már ekkor, 1465 májusában is klerikus volt [l. a király máj. 2-i levelét: *Fraknoi*, Mátyás levelei I. 93–95. p. (68. sz.)], másrészt Laki Tűz néven nem fordul elő a kútfőkben (l. alább a nevről írtakat). 1467 júliusában már maga a király a kegyúr. [*Sörös Pongrác*: Az elenyészett bencés apátságok. Bp., 1912. (A pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története XII/B.) (a továbbiakban: PRT XII/B.) 159. p. Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis. A veszprémi püspökség római oklevéltára (a továbbiakban: MREV) III. Bp., 1902. 178. p. (CCXC. sz.)]

8 *Razum*, Thuz. (Nem doktori tézisfüzetről, hanem 176 számozott oldalt tartalmazó, keményfedelű könyvről van szó, terjedelmes jegyzetapparátussal.) A szerzőnek tartozom köszönettel, hogy felhívta művére a figyelmem.

hogy teljességre törekszik, hatalmas anyaggyűjtésen alapul.⁹ Az egyik legterjedelmesebb mű, amit középkori magyar egyházfejedelemtől valaha is írtak. Súlyos tévedés volna viszont azt gondolni, hogy Razum teljes egészében feldolgozta a témát. Igyekezett minden (vagy szinte minden) felmerülő kérdésről írni legalább egy keveset, ám jó néhány probléma sokkal részletesebb tárgyalást igényelne. A magyar történészek a maguk eszközeivel, lehetőségeivel sokat tudnának hozzatenni a már összegyűjtött ismeretanyaghoz. Ugyanis ami a kiadatlan forrásokat illeti, Razum alapvetően a számára helyben, Horvátországban hozzáférhető kútfőkre támaszkodva írta meg munkáját (értékes római adatokkal egészítve ki azt), a korabeli Magyarország Szlavónián kívüli területeinek levéltári anyagában viszont gyakorlatilag nem kutatott, legalábbis erre lehet következtetni disszertációjának rövidített változatából. Ez még akkor is óriási hiányosságot jelent, ha tudjuk, hogy a mai Horvátországban fellelhető forrásbázis igen gazdag, elég, ha csak a zágrábi egyházi (érseki és káptalani) archívumok hatalmas és rendkívül értékes állományára gondolunk: olyannyira sok lehetőséget ad a történészeknek az itt őrzött nagyszámú érdekes dokumentum, hogy azt mondhatjuk, Razum disszertációja is éppen csak elkezdhette ezek kiaknázását. Az értekezés rövidített változatából kitűnik, hogy használt magyar okmánytárakat (igaz, többet is a kezébe vehetett volna), a mértékadó magyar szakirodalmat viszont, úgy látszik, nem ismeri: Kubinyi András nevét például hiába keressük a rövidített változatban. Nem szeretném azonban, ha az a látszat keletkezne, hogy kisebbiteni igyekszem Razum munkájának értékét. Az igazság az, hogy a rendelkezésre álló lehetőségeket a lehető legnagyobb mértékben kihasználva, a horvát történetírás eredményeire és a saját kutatásaira alapozva is minden kétséget kizáróan kiváló művet alkotott, ám a munkát folytatni kell, immár a teljes korabeli Magyarország levéltári anyagára terjesztve ki a kutatást. Újabb források feltárása mellett természetesen érdemes igen sok Razum által már felhasznált kútfőt újra alaposan megvizsgálni.

A végrendeletet, mint a püspök életének egyik legfontosabb dokumentumát, Razum értekezésének rövidített változata is ismerteti.¹⁰ A horvát historikusok közül nem ő az első, aki foglalkozott a testamentummal: 1942-ben megjelent már róla egy tanulmány, ám ebben sok a hiba. (A Szentlászlói Osváté különben időben a második ismert zágrábi püspöki végintézkedés, az első Albeni Jánosé 1433-

9 A Magyarországhoz legközelebb Zágrábban tanulmányozható, kéziratban maradt disszertációt magát nem használhattam, de tartalomjegyzéke megtalálható: *Razum*, Thuz 9–19. p.

10 Uo. 64–69. p.

ból.¹¹) Jelen tanulmány tárgya a testamentum teljes ismertetése, politikai háttérnek, keletkezési körülményeinek bemutatása. Végrehajtása történetének feldolgozása külön tanulmányt igényel. Nem tekintetem feladatommak a végrendelet témakörének az anyagi kultúra szempontjából való kidolgozását. Mindehhez hozzáteendő, hogy modern magyar szerzőktől — nem számítva a Szentlászlói-testamentum témaköréből készített munkáimat (köztük jelen tanulmányt) — három olyan mű ismeretes, melynek fő tárgya középkori püspöki végrendelet, illetve püspöki hagyaték sorsa.¹²

* * *

A zágrábi főpásztor 1499. április 16-án, kedden reggel távozott el az élők sorából.¹³ Április 15-én császári palotájában kelt végrendeletét II. Ulászló május 12-i dátummal írta át Budán.¹⁴ A testamentum hat végrehajtót nevez meg, négy zágrábi kanonokot és két világi személyt, nyilvánvalóan a főpap leghűségesebb alárendeltjeit: Ivanicsi András kánonjogi doktor (*decretorum doctor*), zágrábi vagy székesegyházi (*kathedralis*) főesperest,¹⁵ János gercsei főesperest, András kánonjogi doktor, kemléki főesperest (nem azonos az előbbi Andrással), Jalsith

11 Uo. 64. p.

12 *Vékov Károly*: Egy erdélyi reneszánsz püspök és a gyulafehérvári székesegyház kincstára. In: Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolevnanadik évfordulójára. Szerk.: Kovács András, Sipos Gábor, Tonk Sándor. Kolozsvár, 1996.; *Kubinyi András*: Ernuszt Zsigmond pécsi püspök rejtélyes halála és hagyatékának sorsa. (A magyar igazságszolgáltatás nehézségei a középkor végén.) In: Századok 135. (2001) (a továbbiakban: *Kubinyi*, Ernuszt); *C. Tóth Norbert*: Várdai Ferenc erdélyi püspök végrendeletének utóélete. In: A mezővárostól a rendezett tanácsú városig. Szerk.: Garda Dezső. Csíkszereda, 2011.

13 Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae (a továbbiakban: Mon. Zagr.) II. Diplomata: 1400–1499. Collegit et edidit Joannes Bapt. Tkalčić. Zagabria, 1894. 532. p.

14 A királyi oklevél kiadása (külön a végrendelet és az átíró rész): uo. 516–523. p. (394–395. sz.) Hrvatski Državni Arhiv, Archivum capituli Zagrabienensis, Acta antiqua (a továbbiakban: HDA, Arch. cap. Zagr., AA), 76 / 33. [Fényképét l.: Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 256760.]

15 Teljes neve: *Andrea doctore de Iwanych* (abl.), l.: Mon. Zagr. III. Diplomata: 1500–1526. Collegit et edidit Joannes Bapt. Tkalčić. Zagabria, 1896. 8. p.

János örkanonokot,¹⁶ továbbá Kerecsényi György gemleci (azaz gomneci¹⁷) várnagyot, a püspök helyettesét világi ügyekben és Radványi Kecser Ferencet. Két utóbbi vitézlő (*egregius*) címmel szerepel, különleges, bizalmas familiárisainak (*familiares speciales*) nevezi őket a főpásztor.¹⁸ A végrehajtók nevében négyen

16 Jalsith teljes nevét l.: Mon. Zagr. III. 8. p. Ivancsi János névvel is előfordul a forrásokban. 1493-ban lett zágrábi örkanonok, haláláig az maradt, l. (további adatokkal): *Kasza Péter*: Egy karrier hajnala. Adalékok Brodarics István tanulmányainak és családi viszonyainak kérdéséhez. In: Századok 142. (2008) 1203–1205. p.

17 *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I. Bp., 1996. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.) (a továbbiakban: *Engel, Archontológia*) 316. p.

18 Ők igen jelentős, tekintélyes nemesurak. Radványi Kecser Ferenc a későbbiekben is részt vett a püspökség vezetésében: 1512. okt. végi oklevélben annak adminisztrátoraként tűnik fel. (*F. Romhányi Beatrix*: A lelkiek a földiek nélkül nem tarthatók fenn. Pálos gazdálkodás a középkorban. Bp., 2010. 92. p.) Novemberben Perényi Imre nádor és bán meghagyja Batthyány Boldizsár szlavón vicebánnak, hogy Kecser a püspökség haderejét tartsa készenlétben. [*Iványi Béla*: A körmendi levéltár Memorabiliái. Körmend, 1942. (a továbbiakban: *Iványi, Memorabiliák*) 35. p. 90. sz.] 1514. ápr. 24-én szintén mint adminisztrátor kap címet és pallosjogot a királytól. (*Nyulásziné Straub Éva*: Magyar Országos Levéltár. Címereslevelek jegyzéke. 2. kiad. Bp., 2000. 16. p. 102. sz.) Talán 1518-ban történt, hogy Bakóc érsek őt (aki ekkor még mindig adminisztrátor) bízta meg a vele — mármint a primással — ellentétbe került Beriszló Péter bán ellenőrzésével. [*Kubinyi András*: Beriszló Péter és budai szereplése. In: Budapest Régiségei 20. (1963) 129. p.; Verancsics Antal m. kir. helytartó, esztergomi érsek összes munkái. Közli Szalay László. I. Pest, 1857. 335. p.] Arról a Bakócról van szó, akit Szentlászlói végrendelete védnökének választott (erről l. alább), s aki nagy szerepet játszott annak végrehajtásában. Kerecsényi György gemleci (gomneci) várnagyságáról 1499. máj. 15-éről van adatunk. [*J. Stipišić–M. Šamšalović*: Isprave u Arhivu Jugoslavenske Akademije. In: Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije IV. Zagreb, 1961. (a továbbiakban: *Stipišić–Šamšalović*: Isprave) 492. p. (3460. sz.) Arhiv Hrvatske Akademije, Diplomata Latina, 20 / 35. (DF 232015.)] 1492-ben lett *vicarius in temporalibus* (a püspök helyettese világi ügyekben), 1499-ben vált meg e tisztségtől (*Razum*, Thuz 29. p.). Ezután Ellerbach János özvegyének, Kanizsai Katalinnak a szolgálatában találjuk: 1500 februárjában egyike volt azoknak, akik az úrnő képviselőjében egyezséget kötöttek az egykori Ellerbach-birtokokat megszerezni igyekvő Bakóc érsek küldötteivel az azok átadásakor a neki, az özvegynek juttatandó javakról (ugyanis Ellerbach János 1499-ben bekövetkezett halálával családja férfiágon kihalt, igényét birtokaira Bakóc 1496. évi örökösödési szerződésükre alapozta). Ezzel a megállapodással azonban a primás elégedetlen volt, hivatalosan tiltakozott is ellene, érvénytelennek nyilvánítva azt. [*Bándi Suszanna*: Körmend a középkorban. Körmend, 1987. (a továbbiakban: *Bándi, Körmend*) 39. p.] Valamivel később már az érsek monyorókeréki várnagyaként tűnik fel Kerecsényi. Monyorókeréket, mely egykor az Ellerbachoké volt, Bakóc egy 1500 augusztusában született, a nádor által megerősített választott bírói ítélet után vehette birtokba, bizonyára rövid időn belül. Kerecsényi valószínűleg már 1500-ban várnagy volt, viszont jelenleg a szakirodalomból e tisztségét igazoló olyan adatot, mely pontosan hivatkozott forráson alapul, legkorábról csak 1501 szeptemberéből ismerünk.

járuktak az uralkodó elé a testamentummal, kérve annak átírását és megerősítését: ők a zágrábi káptalan két tagja: az említett János gercsei főesperes, Miklós vaskai főesperes, azonkívül Tamás csázmái éneklőkanonok és Keglevics János, a hrasztovicaai alsóvárnak¹⁹ valószínűleg a várnagya. A király szóról szóra, kihagyás és hozzátoldás nélkül íratta át a végrendelet és a hozzá tartozó cédula szövegét, megfontolva az elhunyt a Szent Koronának és neki országlása kezdetétől mindig a legállhatatosabb hűséggel és becsületességgel egészen élete végéig véghezvitt szolgálatainak igen nagy halálra méltó érdemeit, melyeket tekintetbe véve — mondja az oklevélben az uralkodó —, miként életében nem tagadta meg tőle kegyét és jóakarátát, úgy holtában sem akar végrendeletének mellőzésével ellene tenni. A testamentum eredeti példányán három rányomott pecsét volt: a püspöké, azonkívül az egyházmegyéjében található mindkét hiteleshelyé, a zágrábi, illetve a csázmái káptalané. Ezen testületek hitelesítésére szükség volt, hiszen tanúk nincsenek megnevezve a dokumentumban. A végrendeletet az alsó szélén a főpap az aláírásával is megerősítette, a külön cédulát is aláírta. A privilégialis formában átírt testamentumra Ulászló magyar királyként használt titkos pecsétjét függesztették.

[*Fraknoi Vilmos*: Bakocs Tamás primás birtokszerzeményei. In: Századok 22. (1888) 116. p.; *Bándi*, Körmend 36–40. p.; 1501. szept.: *Erdélyi Gabriella*: Egy kolostorper története. Hatalom, vallás és mindennapok a középkor és az újkor határán. Bp., 2005. 94. p.] Ekként szerepel 1503-ban is. 1505 őszéről van adatunk arra, hogy Zala megye országgyűlési követe. [Zala megye archontológiai és genealógiai adattára (13–16. század). Szerk.: Szatlóczki Gábor. CD-ROM. Bp., 2004. (a továbbiakban: Zalai arch.) Nemesi genealógia. Kerecsényi cs., másként Palkonyai Kerecsényi cs., Kányaföldi Kerecsényi cs.] 1507-ből arról értesülünk, hogy a központi bíróságok ülnöke. [*Iványi*, Memorabiliák 30. p. (59. sz.); *Kubinyi András*: A királyi tanács köznemesi ülnökei a Jagelló-korban. In: Mályusz Elemér emlékkönyv. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Szerk.: H. Balázs Éva, Fügedi Erik, Maksay Ferenc. Bp., 1984. 263. p.] 1509-ben az esztergomi érsekség adminisztrátora. (Zalai arch. uo.) 1510 októberében még biztosan életben van [l. uo. és: Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 102697.], azonban egy 1511. nov. 18-i oklevél hátoldalán található, alig kivehető feljegyzés már néhaiként említi. [Zala Megyei Levéltár, Mohács előtti oklevelek gyűjteménye (a továbbiakban: ZML MEOKL), Zalai konv. ol. 1221. (DF 254017).] Az ehhez a forráshoz időben legközelebbi kútfő, mely így szól róla, jelenlegi tudomásunk szerint 1516. ápr. 1-jéről való. (Zalai arch. uo.) [Erdődi (azaz Bakóc) Tamás ügyében nem királyi ember 1496-ban (l. uo.), hanem a birtokba történő bevezetésekor jelen lévő szomszéd birtokos. (DL 101233.)]

- 19 A Zágráb megyei Hrasztovicát a zágrábi püspökség birtokolta, az erődítményt a források kettős várként említik. *Engel Pál*: Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről. CD-ROM. Bp., é. n. (a továbbiakban: *Engel*, Térkép), uő., Archontológia I. 329. p.

Az okirat szerint végakarataról a püspök már „gyenge” testi, de „teljesen ép” szellemi állapotban intézkedett: ez a korabeli végrendeletek szokásos, formula-szerű bevezetője, ezért nem feltétlenül kell komolyan vennünk a gyenge testi állapotra való utalást. A következőkben ezt olvashatjuk: „Ismét átgondolva, hogy rövid az ember élete, hogy hirtelen múlandó és halandó az emberi lét, s nem tudva azt, hogy mely órában jön az Úr: tehát hogy ne találjon, ha hirtelen jön, hanyag emberként, vagy inkább hogy ne hagyják halálom után egyformán figyelmen kívül azt, amit lelkem javára életemben nem tudnék (megtenni) a halál esetleges közbejötté miatt, az Úristen által számomra összegyűjtött vagyontárgyakról és javakról ilyen végintézkedést teszek és rendelék”²⁰ — indokolja Szentlászlói a testamentum megszerkesztésének szükségességét, majd lelkét a mindenható Istennek, Szűz Máriának és minden szentnek ajánlja.

Első rendelkezése, hogy a zágrábi székesegyházban a *venerabile sacramentum*, azaz az oltáriszentség, vagyis minden bizonnyal a főoltár előtt általa újonnan emelt kis oltár elé temessék. Pénzéről és vagyontárgyairól a következőképpen határoz. A királyra tízezer forintot hagy, emellett elengedi Kinizsi Pál (meghalt 1494-ben²¹) Ulászló által átvállalt háromezer-ötszáz forintos adósságát. Kinizsi nagy valószínűséggel uralkodói anyagi kötelezettségeknek tett eleget ennek az összegnek az elköltésével.²² Kap még ezenfelül a király két, boglárókkal díszített nagy aranyozott ezüstkupát, másik két újat Szent Kristóf képmásával, szintúgy másik két nagyot sárkányok és fegyveresek alakjával díszítve, ez utóbbi négy is aranyozott. A szövegben egy „fent(ebb)” (*superius*) szót is olvashatunk az utóbbi két tárgy leírásában, mely vagy a figurális díszítés, vagy az aranyozás helyére vonatkozik. A királyt illet még két nagy ezüstkanna (*cantharus*),²³ egy mosdás céljára szolgáló kancsó (*amphora*)²⁴ és ezüsttál, mindkettő (de legalábbis az utób-

20 Mon. Zagr. II. 516–517. p.

21 Engel, Genealógia, Magyar cs.

22 Kubinyi András: Az egyház szerepe az országos politikában és a honvédelemben a középkor végén. In: Egyházak a változó világban. Szerk.: Bárdos István és Beke Margit. Esztergom, 1991. (A továbbiakban: *Kubinyi, Az egyház*) 22. p.

23 Kubinyi András: A középkori anyagi kultúra kutatása és néhány módszertani problémája. In: *Aetas* 6. (1990) 3. sz. (a továbbiakban: *Kubinyi, Anyagi kult.*) 59. p.; *Berrár Jolán–Károly Sándor*: Régi magyar glosszárium. Szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára. Bp., 1984. 378. p.

24 Az *amphora* szó ezen értelmezését l.: *Kubinyi, Anyagi kult.* 57. p.

bi biztosan) aranyozott, egy kristálykancsó (*amphora*) zománccal,²⁵ arannyal és ezüsttel, továbbá peremmel (peremdísszel) ékesítve. Ulászlóé mindezekon kívül egy nagy almásderes ló — egy *gradarius*²⁶ — egy másik, fehér, *hungornak*²⁷ nevezett *gradarius*szal együtt, a velük járó aranyozott, úgynevezett kalmárkantárokkal vagy —zablákkal (*cum frenis kalmar deauratis*). Az elnevezés esetleg onnan származik,²⁸ hogy kereskedőktől vásárolta ezeket a lószerszámokat a püspök s nem csináltatta őket, így talán egyszerűbb, kevésbé kidolgozott és igényes darabok lehettek.

Ezután következik a végrendelet legnagyobb horderejű, sokat idézett intézkedése. Megtudjuk, hogy mivel az ország szülötte s az általa birtokolt javakat az országtól kapta, ezért amennyire lehetséges volt, nem akart hálátlan lenni a hazához, és négy kulcsfontosságú végvár — köztük a legjelentősebb, Nándorféhvár — javítási, felújítási munkálataira harminckétezer forintot hagy. A másik három kedvezményezett vár Jajca, Szabács és Szörény.²⁹ Kiköti azonban a püspök, hogy ne a királyi kincstartó kezelje a pénzt, hanem a prelátusok, bárók, továbbá a nemes országlakosok, azaz a köznemesek — tehát az országgyűlés — jelöljenek ki erre a feladatra egy vagy több alkalmas személyt, akik becsületesen költik el az összeget. Nem biztos, hogy azért rendelkezett így a főpap, mert megromlott a viszonya a hivatalban lévő kincstartóval, Vémeri Zsigmonddal, lehet, hogy az volt intézkedésének oka, hogy jól ismerte a királyi pénzügyek természetét³⁰ — hiszen maga is volt korábban kincstartó — s ezen a módon, felelős személy megbízásával kívánta megnehezíteni az uralkodó dolgát, hogy a hagyatékhöz vagy

25 A végrendelet kiadásának szövege e szónál javítandó: *smalez* helyett, ami értelmetlen, *smalez* olvasandó, ami nem más, mint *zománc*. Mon. Zagr. II. 517. p.; *Szamota István–Zolnai Gyula*: Magyar oklevél-szótár. Bp., 1902–1906. 1113. hasáb.

26 A *gradarius*ra l.: *Daniela Dvořáková*: A ló a középkori Magyarországon. (A középkori lovak hierarchiájáról, fajtáiról, szineiről és áraitól.) In: Századok 143. (2009). (A továbbiakban: *Dvořáková*, A ló.) 363–364. p.

27 Ilyet nem találunk a középkori magyarországi lófélésegekről készített listán: *Dvořáková*, A ló 378–380. p.

28 A „kalamárkörtvény” (kalamár: kalmár) mintájára értelmezhetjük az elnevezést: A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Főszerk.: Benkő Loránd. Szerk.: Kiss Lajos, Papp László. II. Bp., 1970. 328. p.

29 *Item ex quo natus sum in regno et ea bona, que habui, ex regno habui, idcirco quantum possibile fuit, nolui esse ingratus patrie, relinquo itaque ad labores castrorum finitiorum, videlicet Jaycza, Nandoralba, Sabacz et Zewryn triginta duo milia florenorum...* — Mon. Zagr. II. 517. p.

30 *Kubinyi*, Az egyház 21–22. p.

annak egy részéhez hozzájusson s azt azonnal másra, éppen esedékes kiadásainak fedezésére fordítsa, tehát így láthatta biztosítottnak a püspök, hogy a pénzt arra költség halála után, amire szánta. Vémerihez egyébként, úgy tűnik, barátság fűzte a főpapot, hiszen Vémeri évek múlva utóda lett a kincstartóságban, azonkívül közvetlenül követte őt a budafelhévízi prépostság élén (1498) és a zágrábi püspöki méltóságban.³¹ E végrendelet kedvezményezettjei között viszont nem találjuk.

A következőkben a zágrábi egyházmegye két legfontosabb templomáról emlékezik meg a főpásztor. Az „alapításától kezdve eléggé elhanyagolt” és „soha be nem fejezett”, de szavai szerint az általa a lehetőségekhez képest továbbépített (Szent István király tiszteletére szentelt) zágrábi székesegyház elkövetkezendő munkálataira, azok befejezésére tízezer forintot hagy. Több drágaságot szán még a katedrálisnak. Elsőként egy általa állandó jelleggel használt kancsót (*amphora*) és ezüsttálat. Nagycsütörtök napjára egy közepes méretű aranyozott ezüst „kettőskupát” (*cuppa dupplata*),³² két kisméretű, kiemelkedő ágakat vagy bokrokat mintázó díszítésekkel ellátott aranyozott ezüstkupával, továbbá tizenkét ezüstitányérral (*discus*)³³ együtt, mely utóbbiak közül négy aranyozott. Tizenkét nagy ezüstitálat (*scutella*)³⁴ és (szertartás alatt) a szent olajok tartására való (*pro balsamentis*) három kicsit hagy a székesegyház számára az ereklyékkel kapcsolatos munkálatokra. Nem zárható ki, hogy ezen célra kap a templom két nagyobb aranyozott ezüst gyertya- vagy lámpatartót, egy arannyal és gyöngyökkel ékesített tartót több corporale számára (kendő, melyet a misében a kehely és az ostya alá helyeznek) és néhány más felszerelési tárgyat (*ornamenta*³⁵), melyekről a végrehajtóknak van tudomásuk.

A kezdettől fogva szintén eléggé elhanyagoltnak mondott császmái káptalani Szentlélek-templom építési munkálataira ötszáz forintot hagy, melynek „becsületes elköltésével” a káptalant bízta meg, másik ötszáz forintot rendkívüli események, mint például a törökök gyűjtogatása vagy a túlságosan régi tetőzet megromlásódása, beomlása vagy bármilyen más katasztrófa következtében szükségessé váló kárelhárításra, javítási munkákra hagyott. Ugyanennek a templomnak szán

31 *Kubinyi*, Vémeri 102. p. Viszonyuk megromlásáról: uo. 105. p. Vémeri kincstartóságának időhatárai: 101. és 104. p.

32 Aranyozott és ezenfelül ezüsttel bevont kupa lehetett, ezért nevezhették kettősnek. *Razum*, Thuz 65. p.

33 A *discus* jelentése: *Szende Katalin*: Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen. Bp., 2004. 183. p.

34 A *scutella* jelentése *tálka* is lehet, l.: uo. 182. p.

35 A szó fordítására l. még alább, lábjegyzetben!

még egy fehér, aranyos damasztból készült, drágakövekkel kirakott kereszttel és különféle virágokkal díszített miseruhát minden tartozékával együtt. Kap még a templom egy ládát vagy szekrényt (*conservatorium*), mely drágakövekkel és Jézus-képpel van díszítve, továbbá egy feszületet ábrázoló oltárelőt (*tabula*³⁶).

A továbbiakban szinte kivétel nélkül főrangú személyeknek hagyományozott értéktárgyáról olvasunk. Bakóc Tamás esztergomi érsek és királyi kancellár³⁷ egy nagy aranyozott kupát kap és hat olasz ezüsttálat (*scutella*), melyek közül három aranyozott. Kálmáncsehi Domonkos váradi püspök, királyi személynöknek³⁸ egy új aranyozott kupa és egy kettős aranyozott sótartó (*salsarium ... dupplum*³⁹) jár. Alsólendvai Bánfi Miklós királyi ajtónállómesternek,⁴⁰ akit *compater*-jének, keresztkomájának nevez,⁴¹ egy aranyozott kupát, egy aranyozott kettős sótartót és egy lovat (egy *gradariust*) hagy. Somi Józsa temesi ispán, az Alsó Részek főkapitánya⁴² egy aranyozott kupát és egy pásztonak (*paztho*) nevezett lovat⁴³ kap, Újlaki Lőrinc herceg egy *gradariust*, két számszerjót (*balista*), több tegezettel, felhúzó szerkezetekkel (*cum ... tractoriis*) és nyilakkal együtt. Kanizsai Györgynek,

36 A szóra l. még alább, lábjegyzetben!

37 1497-től haláláig, 1521-ig volt esztergomi érsek. Magyarország történeti kronológiája. Főszerk.: Benda Kálmán. I. A kezdetektől 1526-ig. Szerk.: Solymosi László. Bp., 1986. (3. kiad.) (a továbbiakban: Kronológia) 324., 341. p. A kancellária vezetését 1490 őszén vette át egy évtizedre, előbb mint titkos kancellár, 1491-től pedig mint fő- és titkos kancellár irányította azt, ezt a címet haláláig megtartotta. *Bónis György: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon.* Bp., 1971. (a továbbiakban: *Bónis, Jogtudó*) 311. p. Egyházi méltóságait l.: *Fügedi Erik: A XV. századi magyar püspökök.* In: *Történelmi Szemle* 8. (1965) 486. p.

38 1495-től 1501-ig volt váradi püspök, 1494 és 1501 között királyi személynök. *Köblös József: Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában.* (A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan adattárával.) Bp., 1994. (a továbbiakban: *Köblös, Középréteg*) 352–353. p.; *Bónis, Jogtudó* 335. p. és VIII. tábla.

39 Lehetséges, hogy anyaga miatt „kettős”, mint a fentebb említett, a zágrábi katedrálisnak hagyott kupa.

40 E tisztséget 1490 és 1500 között töltötte be. *Kubinyi, Bárók* 203. p.

41 Amiből az következik, hogy Bánfi Miklós gyermekeinek, Jánosnak és Margitnak, pontosabban legalább egyiküknek a püspök lehetett a keresztapja. *Engel, Genealógia, Hahót* nem 4. tábla: Bánfi (alsólendvai, folyt.).

42 1494 és 1508 között viselte a temesi ispáni tisztséget, mely akkoriban együtt járt az Alsó Részek főkapitányának címével. *Kubinyi, Bárók* 207. p.; *uő.: A szászszentdemeter-nagyolaszi győzelem 1523-ban. Adatok Mohács előzményéhez.* In: *uő.: Nándorférférvártól Mohácsig.* A Mátyás- és a Jagelló-kor hadtörténete. Hely nélkül, 2007. 122. p.

43 Ilyet sem találunk a középkori magyarországi lófélésegekről készített listán: *Dvořáková, A ló* 378–380. p.

aki ekkoriban talán már nándorfehérvári bán volt⁴⁴ s akit szintén *compaterjének* nevez, egy *gradariust*, feleségének, Rozgonyi Klárának⁴⁵ egy új, aranyozott kupát és három kisméretű, sózott hálnak való aranyozott ezüsttálat (*scutella*) hagy. Szatmári György prépost, királyi titkár egy *gradariust* és egy új, aranyozott kupát kap. Ekkoriban viselt tisztségeinek áttekintése némi kitérőt kíván. A királyi titkári posztot 1494-től 1503-ig töltötte be, 1500-ig egyedülként.⁴⁶ 1495-ben lesz a fehérvári Szent Miklós-társaskáptalan prépostja. 1497-ben erdélyi prépost, e méltóságáról valószínűleg már abban az évben lemondott. 1498-ban mislyei és minden jel szerint óbudai prépost, utóbbiként 1499-ben is kimutatható. Valószínűleg ennek az esztendőnek a végén (november 7. után) a király veszprémi püspökké nevezte ki, mellé megkapta a budafelhévízi prépostságot is, a többi prépostságáról viszont le kellett mondania. (Fehérvári prépostságára az utolsó adat 1500. április 3-i, e hónap 11-én már biztosan budafelhévízi prépost.)⁴⁷ Somi Józsa és Szatmári jó barátok voltak, a temesi ispán megemlékezik róla 1502. évi végrendeletében.⁴⁸ Ráskai Balázs tárnokmestert és budai várnagyot,⁴⁹ a végrendelet következő kedvezményezettjét tizenkét nagy kanál — ebből hat aranyozott — illet, továbbá két

44 E tisztségét — *Simon* szerint — 1499 februárja és 1507 júniusa között viselhette (utóbbi időhatár teljességgel bizonyos). *Simon Zsolt*: A baricsi és kölpényi harmincadok a 16. század elején. In: Századok 140. (2006) 881. p. *Horváth* szerint csak 1501 áprilisától volt (1507 júniusaig) nándorfehérvári bán. *Horváth Richárd*: Vas megye tisztségviselői a késő középkorban (1458–1526). In: *Vasi Szemle* 64. (2010) 732–733. p. 1499 és 1507 között Vas megye ispánja is volt, ezt a tisztséget az előző ispán, Ellerbach János halála után kapta meg (uo.). Ellerbach 1499. márc. 29-én még életben volt, jún. 18. előtt halt meg. *Engel*, *Genealógia*, Ellerbach (monyorókeréki).

45 *Engel*, *Genealógia*, Osló nem 5. tábla: Kanizsai. Kanizsai Györgynek Rozgonyi Klára a második felesége volt, az első Alsólendvai Bánfi Erzsébet, I. uo. Rozgonyi Klára az anyja Kanizsai György (tudomásunk szerinti) egyetlen gyermekének, Lászlónak. *Engel*, *Genealógia*, Osló nem 6. tábla: Kanizsai (folyt.). Abból, hogy Györgyöt a végrendeletben a püspök keresztkomájának nevezi, az következik, hogy Lászlónak ő, a főpap lehetett a keresztapja.

46 *Bónis*, *Jogtudó* 312., 315., 316. p. és VII. tábla.

47 *Köblös*, *Középréteg* 330–331. p. Uo. (330. p.) olvashatjuk, hogy 1499-től királyi titkos kancellár is volt. *Bónis* viszont az uralkodó kinevező okmányával bizonyítja, hogy 1503-ban lett (titkos) kancellár, I.: *Jogtudó* 312. p.

48 *Mályusz Elemér*: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp., 1971. (a továbbiakban: *Mályusz*, *Egyh. társ.*) 195. p.

49 Tárnokmester 1498 és 1518, budai várnagy 1490 és 1505 között volt. *Kubinyi*, *Bárók* 206–207. p.

kis, sózott hálnak való aranyozott ezüsttál (*scutella*). Csebi Pogány Péter pozsonyi ispánra⁵⁰ egy *gradariust* hagy.

Ezután szerzetesrendeknek adandó összegekről esik szó. A karthauziak számára magyarországi kolostoraik szükségleteire ezer forintot hagy, melyet lövöldi (Veszprém megye) rendházuk őrizetére bíz. A pálosoknak és az obszerváns ferenceseknek ugyanazon célra ezer-ezer forintot szán, az előbbieket esetében mondja csak meg, hogy hol kívánja a pénzt őriztetni: a rend budaszentlőrinci főkolostorában, mintegy Remete Szent Pál földi maradványai mellett (*ad sanctum Paulum iuxta Budam*).⁵¹ Nincs semmi meglepő ezekben a gazdag ajándékokban: a korban mindhárom rend megbecsült, népszerű volt.⁵²

A továbbiakban egyes rendházaknak, templomoknak, ispotályoknak adományozott pénzekről olvashatunk a végrendeletben. A Nova Villának nevezett zágrábi városrészben (horvátul: *Novaves*)⁵³ levő Szent János-templom újjáépítésére, befedésére vagy vakolására, meszelésére és egyéb szükségleteire száz forintot, a zágrábi piactéren álló Szent Erzsébet-ispotály felújítására ugyanannyit hagy, a Zágráb Olaszutca (*Vicus Latinorum*) nevű városrészében⁵⁴ található Szent Antal-ispotályra pedig ötven forintot. A Zágráb latinul *Abbatianak* nevezett városnegyedében vagy (csak) utcájában álló ciszterci monostor Szűz Mária tiszteletére szentelt templomának⁵⁵ felújítására vagy befedésére, vakolására ugyanannyit ad. Ez az ajándék figyelemre méltó, mivel monasztikus — így ciszterci — férfimo-

50 E tisztséget 1495 és 1501 között viselte, ekként azonban nem számított bárónak. *Kubinyi*, Bárók 210–211. p.

51 Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon. Szerk.: F. Romhányi Beatrix. CD-ROM. Bp., é. n. (a továbbiakban: Kolost. és társaskápt.) Adattár, Buda - Szentlőrinc.

52 *Mályusz*, Egyh. társ. 255. p.; *Engel Pál*: Szent István birodalma. Bp., 2001. (A továbbiakban: *Engel*, Szt. István) 277–278. p.

53 Zágráb legészakibb városrésze, a zágrábi káptalan birtoka. *Engel*, Térkép. — Disszertációmhoz (I.: Értekezés) hat térképet mellékeltem, melyek azon *Engel* Térképén fellelhető szlavóniai helységeket mutatják, ahol a végrendeletben kedvezményezett egyházi intézmények voltak.

54 A zágrábi püspökség birtoka. *Engel*, Térkép.

55 *Ferenc L. Hervay*: Repertorium historicum ordinis Cisterciensis in Hungaria. Bp.–Roma, 1984. 203. p.; *Ksenija Brigljević*: The Cistercian Monastery and the Medieval Urban Development of Zagreb. In: *Annual of Medieval Studies at the CEU 1993–1994*. Edited by Marianne Sághy. Bp., 1995. 105., 107. p. Az *Abbatia* negyed (utca) a horvátul *Kapto*lnak nevezett, a káptalan birtokát képező városrészben volt [*Engel*, Térkép; *Klaus-Detlev Grothusen*: Entstehung und Geschichte Zagrebs bis zum Ausgang des 14. Jahrhunderts. Wiesbaden, 1967. 176. és 177. p. közötti várostérkép (1. szintén: Értekezés)], tévesen írja *K. Brigljević*, hogy a püspöki városrészben: uo. 102. p.

nostort gyakorlatilag nem találunk középkor végi magyarországi végrendeletekben az adományban részesített egyházi intézmények között.⁵⁶ A Szent Lénárd-templom szükségleteire feleannyit, huszonöt forintot szán. Ugyancsak huszonöt forintot kap a zágrábi Szent Imre-templom, ötven forint jut a dominikánus rend zágrábi Szent Miklós-kolostorának és templomának⁵⁷ meg nem nevezett munkálataira. Valószínűleg a Szent Ferenc tiszteletére alapított zágrábi ferences kolostornak⁵⁸ adományoz a következő rendelkezésével huszonöt forintot. A pálosok Zágráb közelében, attól északra található remetei Szűz Mária-templomának és -kolostorának⁵⁹ munkálataira és más szükségleteire ötven forintot hagy, ugyan-ezen célokra a domonkosok csázmai Mária Magdolna-templomára és -kolostorára kétszáz forintot, az ugyanott lévő Szent Kozma és Damján-ispotályra harminckettőt. A Csázma melletti mezőn álló Szűz Mária-templom egy jó papi ornátus rendelkezésére, készíttetésére és oltárterítőre huszonöt forintot kap. A pálosoknak a garicsi (garigi) vár (Körös megye) közelében, attól délre álló Szűz Mária-kolostorán és -templomán végzendő munkálatokra és ezek más szükségleteire ötven forintot rendel, ugyanennyit szán a Golgonca (Glogonca) mezővárosban lévő Szűz Mária-templomnak, mely az ottani prépostsághoz tartozott (ennek élén állott a püspök egy időben).⁶⁰ A csázmai provinciában (püspöki birtoktartományban⁶¹) található egyházaknak juttatandó összegekről szól a továbbiakban a testamentum. A rakitnicai Szent István vértanú-templom⁶² tizenkét forintot, a Nart mezővárosban levő Mindenszentek-templom és a szerdahelyi⁶³ (mezőváros) Szent Erzsébet-

56 *Kubinyi*, Monasztikus 239–240. p. Ezt a megállapítást újabban árnyalja: *Szabó Noémi Gyöngy-
vér*: Monasztikus férfikolostorok társadalmi kapcsolatai a 15–16. században a végrendeletek
tükrében. In: *Századok* 143. (2009) 451–466. p.

57 1474-ben a kolostor a Gréc- vagy Grics-hegyre költözött a káptalani városrészből (a *Kapto*lból).
Kolost. és társaskápt., Adattár, Zágráb. A Gréc-hegy elnevezéseit I.: Korai magyar történeti
lexikon. (9–14. század.) Főszerk.: Kristó Gyula. Szerk.: Engel Pál, Makk Ferenc. Bp., 1994. (a
továbbiakban: KMTL) 738. p.

58 Kolost. és társaskápt., Adattár, Zágráb.

59 Uo., Adattár, Remete 5. (Promontorium Zagrabiense).

60 Uo., Adattár, Glogonca. A plébániatemplomnak más a titulusa. *Engel*, Térkép.

61 *Razum*, Thuz 67. p.

62 Rakitnicát Szentistván néven is emlegették, Csázmától 11 km-re északkeletre, Szicsan és az itt
szintén megemlített Nart között található. *Engel*, Térkép.

63 Narttól 10 km-re délkeletre. Uo.

templom tizenöt-tizenöt forintot kap, az ócsázmai (*Vetus Chasma*)⁶⁴ Keresztelő Szent János-templom huszonöt, a Hejmóc (Hemovc)⁶⁵ melletti Szent György-templom tizenkét, a petreci Szent Péter-templom tíz, a gracsinai⁶⁶ Szent Katalin-egyház szintén tizenkét forintot. Talán a csázmai éneklőkanonok birtokolta azt a latinul *Cantoratus*nak nevezett helységet, melynek Szent Kereszt-temploma tizenkét forintban részesült. A podgorjai⁶⁷ Szent Miklós-templom tíz, a csázmai halastó fölött levő Szent András-templom szintén tíz, a csázmai külvárosban (*in suburbio*) található Szent János-templom hat, a Szentlélek-templom alatt lévő plébániatemplom ugyancsak tíz forinthez jut. A következőkben a dombrói provincia egyházairól esik szó. A Dombró mezővárosban található Szent Margit-templom legfontosabb szükségleteire huszonöt forintot kap, az ugyanott levő Szent Márton-templom⁶⁸ szintén, míg a Kapelában⁶⁹ található filia-egyház (talán a Szent Márton-templom leányegyháza) tizenöt forintot. A bontosovci⁷⁰ Szent György-templom húsz, a lemesi⁷¹ Szent György-templom tizenhat, az ugyancsak a dombrói provinciában, a Körös felé vezető út mellett levő Szent Miklós-templom szintén tizenhat forinthez jut.

Az alábbiakban az ivanicsi provincia egyházai következnek. Az ivanicsi (ivánci)⁷² Szűz Mária-plébániatemplom munkálataira és más szükségleteire huszonöt forintot hagy a püspök. Ezután a ciszterci rend ivanicsi Szűz Mária-apá-

64 Csázma része. *Csánki Dezső: Körösmegye a XV-ik században*. Bp., 1893. (a továbbiakban: *Csánki, Körösmegye.*) 71. p.

65 Azonosításához l. uo. 71–72. p. Nart és Szerdahely között található, Szentgyörgynek is nevezték. *Engel, Térkép.*

66 Uo. Gračinaként szerepel, Körös városától mintegy 6 km-re délre található.

67 Narttól mintegy 28 km-re északkeletre. Uo.

68 Ezen templomról a végrendeletből csak a védőszent neve derül ki, az, hogy az adományban részesített intézmény templom, nem. A dombrói egyházi intézmények említéseire forrásokban l.: *Georg Heller: Comitatus Crisiensis*. München, 1978. 59–60. p. E templomra l. még: *Csánki, Körösmegye* 72. p.

69 Minden bizonnyal a Dombrótól 6 km-re északkeletre levő helység. *Engel, Térkép.*

70 *Csánki* szerint Csázmától észak-északnyugatra: Körösmegye 76. p. *Engel Térképe* nem tünteti fel ezt a települést, viszont a hozzá tartozó adattárban megvan (Bontusovc néven). Ebből megtudjuk, hogy a csázmai főesperesség területén volt, Bolcs vidékén. Bolcs lehet Kis- és Nagybolcs is, szomszédos helységek, a térképen szerepelnek, Csázmától kissé északkeletre, előbbi 16, utóbbi 18 km-es távolságban tőle.

71 Körös városától 4 km-re délkeletre, Szentgyörgynek is hívták, *Engel Térképén* ezen a néven szerepel.

72 Mezőváros. Uo.

cazárdájáról⁷³ szól, amiben, mint megtudjuk, annyira megfogyatkozott a létszám, hogy egy öreg és egy fiatalabb szerzetesen kívül többen nem lakták, s ez utóbbi nem volt képes a rendházhoz tartozó templomban ellátandó feladatokat teljesíteni, ezért nagy erőfeszítések történtek a monostornak ciszterci apácákkal történő betelepítése érdekében a környező vidékekről mindenünnen, mivel, amint írja, Magyarországon egy zárdában sincsenek, de máshonnan sem sikerült odavinni őket. Ezt látva szükséges volt a Szentszékhez folyamodni azzal a kérelemmel, hogy világi papok láthassák el a szolgálatot a rendházban, amit az oklevél által engedélyezett is, attól kezdve ott mindig ilyenek (*presbiteri*) dolgoztak. A monostor birtokait, melyeket a püspökség javaiból kapott, ő, a főpásztor jogosan tartotta kezében, a rendházban szolgálatot teljesítő papoknak pedig fizetséget biztosított. Ha mégis utóda vallásos buzgalomból vagy bárki más, aki a lelke üdvéért kívánna cselekedni, ciszterci apácákkal népesítené be a monostort, helyesli a püspök, hogy pápai engedéllyel visszakapja birtokait a rendház, melynek alapítólevele, illetve kiváltságlevele (vagy -levelei) Csázmán, az egyik — valószínűleg a káptalani — templom sekrestyéjében (levéltárában) található. A monostor nagy oltárához oltárelőre (*pro tabula*),⁷⁴ különféle felszerelésekre (*pro ... ornamentis*)⁷⁵ — melyeken érthetünk papi és oltárfelszerelést is —, továbbá más szükséges dolgokra száz forintot hagy.

A főpap még 1475 októberében fizetett hatvanhat aranyforintot a rendház és vagyona birtoklásáért Rómának.⁷⁶ Miután átvette a zárdát — mely akár évekkel e díj lerovása előtt is történhetett —, az apácák nem maradhattak ott tovább. Egy keltezetlen forrás arról vall, hogy a monostor egykori lakói elpanaszolták a püspök eljárását a király előtt, azzal vádolták, hogy javaiktól, jobbágyaiktól, tizedektől mind megfosztotta és rendházukból elűzte őket, több mint hatezer forintos kárt okozott nekik és templomuknak.⁷⁷ Amint láttuk, ilyesmiről nincs szó a végrendeletben. Akármilyen is történt, annyi biztos, nem csodálkozhatunk azon, hogy a

73 A végrendelet szövegében ez a titulus olvasható, míg az adatbázis (I.: Kolost. és társaskápt., Adattár, Ivanics) szerint Szent Mária Magdolnáról nevezték el a monostort.

74 Ismertebb nevén *antependium*, I.: *Solymosi László*: Két középkor végi testamentum Szabolcs vármegyéből. In: Emlékkönyv Rác István 70. születésnapjára. Szerk.: Kovács Ágnes. Debrecen, 1999. (a továbbiakban: *Solymosi*, Testamentum) 213. p. Az adatot a szerzőnek köszönöm.

75 E szó fordítását I.: *Mályusz*, Egyh. társ. 242. p.; *Solymosi*, Testamentum, uo.

76 *Razum*, Thuz 99. p.

77 *Stipišić-Šamšalović*: *Isprave* 500. p. (3571. sz.) Igaz, e regesztából csak az derül ki, hogy az apácák a zágrábi püspököt vádolták be, név szerint Osvátot nem említi. A forrás keletkezését az 1500 körüli évekre teszi, ám nagy esélye van annak, hogy az jóval korábbi.

püspöksége birtokait gyarapítani kívánó főpap az akkoriban hanyatlófélben, válságos állapotban levő, népszerűtlen, létszámproblémákkal küszködő monasztikus rendek⁷⁸ egyik monostora ellen lépett fel. Az, hogy ezt megelőzően a zárdába nem sikerült a főpásztornak apácákat telepítenie még Magyarországon kívülről sem (ahogyan ez a végakarát idézett szavaiból kiderül), valószínűleg éppen az e rendeket ebben az időben Európa-szerte sújtó krízissel magyarázható. Az sem meglepő, hogy azt írja a testamentum, hogy Magyarországon egy zárdában sincsenek ciszterci apácák. Valójában voltak, de nagyon kevesen: az ivanicsin kívül ekkoriban csak két monostoruk létezett, a veszprémvölgyi és a brassói.⁷⁹ Talán a ciszterciekkel folytatott pereskedés az oka annak, hogy viszonylag hosszasan szól a rendház ügyéről a végakarát (már ha folyt egyáltalán per a testamentum megfogalmazásakor). Szentlászlói Osvát halála után persze nem kapták vissza a ciszterciek a zárdát, 1508-ban Szegedi Lukács püspök az obszerváns ferenceseknek juttatta azt.⁸⁰

Az ugyancsak az ivanicsi provinciában levő Mindenszentek-templom számára mindarra, amire leginkább szüksége van, huszonöt forintot ad a végintézkedés következő pontja szerint Szentlászlói. A Szalatnok (Zalatnok) mezővárosban (Kőrös megyében, a zágrábi püspökség birtoka⁸¹) található Mindenszentek-templom szükségleteire ugyanannyit szán, továbbá elrendeli, hogy a testamentum végrehajtói az ugyanott levő, talán a templomhoz tartozó kápolnát fejeztessék be és gondoskodjanak számára papi felszerelésekről (*ornamenta sacerdotalia*), terítőkéről [vagy szövetekről — *mappas* (plur. acc.)] és más szükséges dolgokról. Hasonlóképpen a Zala megyei Szentlászló templomát is fejeztessék be, szerezzenek be kelyheket, papi felszereléseket, oltárterítőket és mást is, ami szükséges. Nem tudni, mennyit hagy ez utóbbi egyházra, talán erről már külön, korábban rendelkezett.

Szentlászló esetében az azonosítás szempontjából elvileg négy helység is szóba jöhet: a mai Bucsuszentlászló (Szentlászlóegyháza néven is emlegették), a mai Szécsiszentlászló vagy Motvarjevci, a mai Pusztaszentlászló és a mai Zalaszentlászló, akkoriban ez utóbbi mezőváros volt, a többi falu. A mai Szécsiszentlászló a zágrábi egyházmegye területén, a bekcsényi főesperesség-

78 Engel, Szt. István 277. p.; *Kubinyi*, Monasztikus 239–240. p.

79 Kolost. és társaskápt., Szerzetesrendek a középkori Magyarországon, Ciszterciek, és: uo. Adattár, Brassó, Veszprémvölgy.

80 Kolost. és társaskápt., Adattár, Ivanics.

81 Engel, Térkép.

ben feküdt. Igen nagy valószínűséggel a mai Pusztaszentlászló a keresett helység (Lentitől keletre található). A többi település közül egyikről sem tudjuk kimutatni, hogy a zágrábi püspökségé vagy a püspöké mint magánföldesúré lett volna, a mai Pusztaszentlászló esetében sem számolhatunk az első lehetőséggel, utóbbi viszont felmerül: ugyanazon oklevél alapján kapcsolatba hozhatók ugyanazon helységekkel, köztük Szentlászlóval a püspök és a Szentlászlóiak. Ez a Szentlászlói család a mai Pusztaszentlászló egy részének birtokosaként 1390 és 1549 között adatható. (A XV. században a fentebb felsorolt négy helység közül egy másikat is birtokolt egy másik Szentlászlói család: a mai Zalaszentlászló uraiként 1426-ban mutathatók ki, e települést magszakadásuk után, 1442-ben már a Marcaliak, a püspök végrendekezése idején pedig a Bátoriak kezén találjuk.)⁸²

Az említett oklevél nem más, mint Perényi Imre nádor 1511. november 18-án kelt parancsa,⁸³ melyben felszólítja a kapornaki konventet, hogy egykor a néhai Osvát zágrábi püspök kezén lévő bizonyos Zala megyei birtokrészek — köztük Szentlászló egy része — birtokába vezesse be Szentlászlói Istvánt, a néhai László fiát, akit azok örökség jogán illetnek meg.⁸⁴ A főpásztori végrendeletnek a szentlászlói templomról való megemlékezése szintén arra utal, hogy a püspöknek földesúrként volt köze a faluhoz. Az a tény, hogy tizenkét évvel a főpap halála után a nádor azt parancsolta, hogy a püspök (egykori) javaiba kell bevezetni Szentlászlói Istvánt, arra vall, hogy ezen birtokok helyzete problémás volt. Az oklevél hátoldalán alig kivehető feljegyzés tanúskodik arról, hogy az iktatáskor ellentmondás történt, valószínűleg a néhai Kerecsényi György fiainak, de egyáltalán nem zárhatjuk ki, hogy másoknak a részéről is. Forrásunk alapján arra következtethetünk, hogy a főpásztor örökölt birtokai nem biztos, hogy visszakerül-

82 Uo.; Zalai arch. Nemesi genealógia. Laki Thúz cs. a Bő nemzetségből és a két Szentlászlói cs.

83 ZML MEOKL Zalai konv. ol. 1221. (DF 254017.)

84 A már említett Szentlászlón (a mai Pusztaszentlászlón) kívül a következő helységekben voltak a birtokrészek: Báza, Szompács, Karicsa (más néven Tótfalu az oklevél szerint), mindkét (!) Barlahida (forrásunk szerint más néven Zebecke), Szentmihály és Bosolló. Ami Zebeckét illeti: külön település, nem pedig Barlahida más elnevezéssel, kűfőnk tehát e tekintetben biztosan hibás. Adataink alapján Zebecke tűnik kettős településnek, nem Barlahida, ahogyan az az oklevélben olvasható. Szentmihály pontos azonosítása nem lehetséges, mert több megoldás is szóba jöhet, a többi helység azonban egyértelműen megtalálható: ezen utóbbiak közül mindegyik falu Bosolló kivételével, mely pusztá. A XIV–XVI. század folyamán különböző időpontokban ki tudjuk mutatni földesúrként a Szentlászlóiakat és a Kerecsényieket is Szentlászlón, Bázán, Szompácson, Karicsán, csak a Kerecsényieket Barlahidán, míg Zebecke és Bosolló esetében egyik család birtoklására sincs adatunk jelenleg. Egymáshoz közeli települetekről van szó. (Engel, Térkép; Zalai arch. [1. uo. a térképet is]. Bosolló azonosítására 1.: uo. Birtokok.)

tek halála után a Szentlászlóiakhoz (ahogyan annak a jog szerint történnie kellett volna), lehetséges, hogy mások tették rájuk a kezüket, például talán Kerecsényi György. Ha utóbbi tényleg így cselekedett, akkor árulkodó, hogy a feljegyzésben néhaiként szerepel: Bakóc érsek egyik magas rangú familiárisa volt, akinek csak a halála után merhették megkísérelni a Szentlászlóiak az iktatást. Amennyiben valóban elfoglalta a birtokokat, akkor nem sokkal ezen parancs kiadása előtt távozhatott az élők sorából.⁸⁵ Viszont esetleg az is megtörténhetett, hogy a javakat megkapták ugyan a Szentlászlóiak, de nem tudtak megosztani rajtuk, így családi viszály tört ki, s ennek egyik fázisáról tudósít az oklevél.

Ezeknél a találgatásoknál fontosabb, hogy ez a kútfő döntő módon járul hozzá a zágrábi főpásztor származása kérdésének eldöntéséhez: Szentlászlói volt az apja, anyja lehetett Túz leány, Túz János pedig talán az unokatestvére. Ezt alátámasztja, hogy a püspök soha nem fordul elő Túz néven a forrásokban, Szentlászlóiként viszont igen: nem sok ilyen kútfővel rendelkezünk, ezek püspöki kinevezésével összefüggésben, illetve az ahhoz vezető politikai folyamat során keletkeztek,⁸⁶ főpapként természetesen csak keresztnevén találjuk említve. A szakirodalomban legtöbbször Túzként szerepel, már az 1770-ben megjelent Kercselich-féle műben is ezt olvashatjuk.⁸⁷ A történészeket bizonyára éppen a végrendelet tévesztette meg.⁸⁸ Ebben a püspök rokonainak nevéként a Túz előfordul, a Szentlászlói nevet pedig az egész dokumentumban hiába keressük.

A következőkben a püspök családtagjaira vonatkozó rendelkezéseket olvashatjuk. Rokona, a néhai Túz János fiának, Alfonznak⁸⁹ ezer forintot szán, a to-

85 De 1510 októberében még biztosan életben volt, l. Kerecsényi életrajzi adatainál fentebb, láb-jegyzetben.

86 A király 1465-ben a pápának írt leveleiben Szentlászlói Osvátnak (*O. de Szentlaszlo*, illetve: *Szentlaszlo*) nevezi: *Fraknoi*, Mátyás levelei I. 94., 102. p. A püspökké történő kinevezéséről, illetve a túl fiatal kora miatti egyházi szabálytalanság alóli felmentéséről rendelkező pápai oklevelekben szintén Szentlászlói néven (*O. de Zenthlaszlo*) szerepelt. MREV III. 182. p. (CCXCVI. és CCXCVII. sz.) (Püspök akkor lehetett valaki az egyházjog értelmében, ha legalább harminc éves volt.)

87 *Balthasar Adamus Kercselich* (Krčelić) *de Corbavia*: *Historiarum cathedralis ecclesiae Zagrabienensis partis primae* tomus I. Zagrabia, 1770. (a továbbiakban: *Kercselich*, i. m.) 181. p. L. mindjárt a fejezetcímet, igaz, itt már a Szentlászlói is felbukkan mint előnév.

88 A végrendelet témaköréből írt korábbi munkáimban magam is a Túz nevet használtam, ezeket l.: 1. jegyz.

89 Végrendeletében (1500. ápr. 5.) és egy királyi iktatóparancsban (1500. szept. 11.) az Alfonz András nevet olvashatjuk, mindkét helyen zágrábi és golgoncai prépostként szerepel. Mon. Zagr. III. 2. p.; *Borsa Iván*: A Somogy Megyei Levéltár Mohács előtti oklevelei. In: Somogy

vábbiakat illetően a végrehajtóknak adott felvilágosítást. A főpásztor egyik utolsó intézkedése volt Túz Alfonz zágrábi préposttá történő kinevezése. Vitéz Mihály prépost 1499. április 7-én bekövetkezett halála⁹⁰ után két nappal, 9-én Csázmáról írt levelet Ivanicsi András zágrábi és János gercsei főespereseknek, továbbá Jalsith János zágrábi örkanonoknak. Ebben tudatja, hogy a zágrábi egyház préposti méltóságát a kanonoksággal együtt a nevezetnek adományozta, a kinevező okiratot mellékelten küldi. Utasítja a címzetteket, hogy az ez utóbbi okmányban kijelöltek valamelyikével végeztessék el az iktatást, az ezért járó pénz kifizetése pedig — a szövegből kikövetkeztethetően — csak akkor fog megtörténni, ha a címzettek tájékoztatást adtak annak végbementéről. Megtudjuk még, hogy a püspök a kifizetés ügyében írt már az egyik udvarnokának, általa megbízást adott rá valakinek. Nem derül ki, hogy a pénzt a fentebb felsorolt három káptalani tag kapja vagy az, aki elvégzi az iktatást, esetleg mind a négyen. Amint láttuk, e levél mindhárom címzettjét végrendeleti végrehajtójának jelölte ki a főpásztor.⁹¹

Nincs kizárva, hogy Alfonznak ez már a második préposti méltósága volt. Ugyanis II. Ulászló, mivel a püspök 1492-ben kérte, 1495. március 25-én oda is adományozta neki, a főpápnak a golgoncai (glogovnicai) prépostságot,⁹² ő viszont valamikor Alfonznak adathatta azt tovább. Ez a prépostság a Szent Sírkanonokrend (az egyik ágostonos kanonokrend) kolostora volt 1489-ig, amikor a pápa a johannitákkal egyesítette e rendet.⁹³ A kolostor birtokában ekkoriban maga Golgonca mezőváros és két-három falu volt (mindezek Kőrös megyében).⁹⁴ Az uralkodói adományt megerősítő pápát úgy tájékoztatták, hogy a rendház évi negyven forint jövedelemmel rendelkezik.⁹⁵ Túz Alfonz kinevezése vagy hosszú

megye múltjából. Levéltári évkönyv. (a továbbiakban: SMM) 14. köt. Szerk.: Kanyar József. Kaposvár, 1983. (a továbbiakban: *Borsa*, SML okl.) 73. p. (152. sz.).

90 Mon. Zag. II. 533. p. (5. sz.).

91 E levél regesztáját l.: Mon. Zag. II. 516. p., javítandó az eredeti alapján: HDA, Arch. cap. Zag., AA 95 / 48. (DF 256913.)

92 *Margalits Ede*: Horvát történelmi repertorium (a továbbiakban: *Margalits*, Repertorium) I. Bp., 1900. 651. p.; *Kercselich*, i. m. 190. p.; *Razum*, Thuz 63. p. Igényét a püspök akkor nyújtotta be a kolostorra Ulászlónak, amikor az addigi házfőnök meghalt. *Margalits*, Repertorium, uo.

93 KMTL 31., 635. p.

94 *Engel*, Térkép.

95 *Margalits*, Repertorium I. 651. p. A pápai megerősítés 1495. szept. 8-án kelt. *Kercselich*, i. m. 190. p. — További adatok a prépostság bevételeivel kapcsolatban: egy 1462. évi forrásban (Mátyás király római követének továbbított emlékeztetőben) azt találjuk, hogy a jövedelmek akkor a költségek levonása után alig tettek ki hatvan forintot; 1507-ben a rendház birtokain

idővel (több hónappal, évvel) a püspök halála előtt történt, vagy a zágrábi préposti méltóságra való emelésével egy időben, vagy csak a főpásztor elhunytá után.

Haladjunk tovább a végrendeletben. A néhai Dersfi István fiát, Miklóst és kiscsiny leányát, Zsófiát, akik árvák, „minden reménytől elhagyottak”, javaikkal, birtokaikkal együtt a király oltalmába és kegyébe ajánlja Szentlászlói, alázatosan kérve Ulászlót, hogy az urak közül valakit, aki vállalja, jelöljön ki vagyonuk védelmezésére. Dersfi István 1492 utolsó vagy 1493 első negyedévében halt meg.⁹⁶ A két gyermek a Győr nemből származó Szerdahelyi Dersfi család sarja, Miklós születését 1485-re, Zsófiáét 1487-re tehetjük. Előbbi 1501-ben már nős, felesége Katalin, Alsólendvai Bánfi Jakab leánya.⁹⁷ Bánfi Jakab a jelen végrendeletben szintén kedvezményezettként szereplő Bánfi Miklós testvére.⁹⁸ Zsófia is házasságot kötött, azonban hamar meghalt, 1505-ben néhaiként említik. Dersfi Miklósról 1536-ig terjedően maradtak fenn adatok.⁹⁹ 1519 júliusában Beriszló Péter dalmát-horvát-szlavón bán vicebánjaként és Kőrös megyei ispánjaként szerepel.¹⁰⁰ A főpap Miklóstra háromszáz, Zsófiára ötszáz forintot hagy. Amennyiben elfogadjuk a fentebb említett születési éveket, mindkét gyermek éppen 1499-ben léphetett törvényes korba, azaz Miklós ez évben tölthette be tizennegyedik, Zsófia a tizenkettedik életévét.¹⁰¹ A püspöknek az a királyhoz intézett kérése, hogy jelöljön ki valakit az árvák javainak védelmezésére, valószínűleg úgy értelmezhető, hogy gondnokot (*curator*) szeretett volna kineveztetni a vagyon kezelése céljából. A jog szerint a törvényes korú személy követelhetette gyámjától (*tutor*) javai átadá-

hatvanhárom füstöt (adóegységet) írtak össze. *Kubinyi*, Monasztikus 241–242. p. Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Vatikáni magyar okirattár. I/6. köt. Mátyás király levelezése a római pápákkal 1458–1490. Bp., 1891. 21. p.

- 96 1492. szept. 20-i oklevél szerint még él, 1493. ápr. 9-én kiállított okmány viszont feleségét már özvegynek mondja. *Komjáthy Miklós*: A somogyi konvent II. Ulászló-kori oklevelei az Országos Levéltárban. (A továbbiakban: *Komjáthy*, II. Ulászló-kori.) I. közlemény. In: SMM 4. köt. Szerk.: Kanyar József. Kaposvár, 1973. 51–52. p. (8. sz.); 2. közlemény. In: SMM 5. köt. Szerk.: uő. Uo., 1974. 9. p. (13. sz.)
- 97 *Engel*, Genealógia, Győr nem 2. Szerdahelyi-ág, 1. tábla; *Komjáthy*, II. Ulászló-kori, 7. közlemény. In: SMM 10. köt. Szerk.: Kanyar József. Kaposvár, 1979. 52-53. p. (76. sz.)
- 98 *Engel*, Genealógia, Hahót nem 4. tábla: Bánfi (alsólendvai, folyt.).
- 99 L. a fentebb említett családfát!
- 100 A Balassa család levéltára 1193–1526. Fekete Nagy Antal kézírata alapján s. a. r. és szerk.: Borsa Iván. Bp., 1990. 188. p. (520. sz.)
- 101 A törvényes kor a XVI. század elejéig a fiúknál a 14., a lányoknál a 12. év betöltésével, onnantól kezdve mindkét nemnél a 12. évvel vette kezdetét. *Holub József*: Az életkor szerepe középkori jogunkban és az „időlátott levelek”. In: Századok 55–56. (1921–1922) 44. p.

sát, de ha akarta, azok gondozására kérhetett magának gondnokot.¹⁰² Az árvák gyámja a püspök volt, talán özvegy anyjuk halála óta.¹⁰³ A testamentum megfogalmazásakor Zsófia talán, Miklós viszont bizonyíthatóan törvényes korú volt.¹⁰⁴ Elképzelhető, hogy kezdetben maga a főpásztor volt a gondnok, de lehetséges, hogy csak a végrendeletében történt intézkedés annak kijelölésére. A Dersfiekről alább még lesz szó.

A testamentum következő pontja szerint saját három nőrokonának mindegyike: Petkai László, illetve Fáncsi Gáspár özvegye, továbbá Gyulai Gáspár felesége egyaránt száz forintot kap a püspöktől, a nevüket nem említi. A szintén a Győr nemből származó Gyulaiak Gáspár nevű családtagjára vagy -tagjaira az 1480 és 1506 közötti időszakból van adatunk.¹⁰⁵ A család több ágra oszlott, az az ág, amelyhez Gáspár vagy a Gáspárok tartozott vagy tartoztak, az egész Gyulai-Gesztzi atyafiságnak a Baranya megyei Siklós várának környékén birtokolt legalább húsz falujából tartotta kezén a rá eső részt, néhány helységet (részben vagy egészben). Az erről valló forrásunk 1481-ből származik. Ez az ág, ha önmagában nézzük, vagyona alapján a középnemességhez tartozott, viszont az egész Gyulai-Gesztzi rokonságról együttvéve elmondható, hogy igen befolyásos volt, megyei alispánokat, várnagyokat és más magas tisztséget betöltő családtagokat találunk sorai-ban a XV. század folyamán. Gyulai Jánosnak (és testvéreinek, köztük Mihálynak, akiről kicsivel alább lesz még szó) a XV–XVI. század fordulója körüli években sikerült a köznemesi előkelők vezető rétegébe emelkednie, várúrrá válnia,¹⁰⁶ de a

102 Uo. 47–50. p.; *Eckhart Ferenc*: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Új kiad. A jegyzeteket ki-gészítette, az utószót írta és a bibliográfiát összeállította: Mezey Barna. Bp., 2000. (a további-akban: *Eckhart*, *Jogtörténet*) 274–275., 278. p.

103 Anyjuk özvegyiségére l. fentebb, lábjegyzetben. A jog szerint a gyám lehetett az anya. *Eckhart*, *Jogtörténet* 274., 278. p. A püspök 1496-ban már gyám, l.: *Komjáthy*, II. Ulászló-kori, 5. közle-mény. In: SMM 8. köt. Szerk.: Kanyar József. Kaposvár, 1977. 8. p. (58. sz.).

104 Miklós 1501. febr. 15-én birtokokat ad zálogba, erre pedig csak a 16. éve betöltésével nyílt módja a jog szerint (*Eckhart*, *Jogtörténet* 274–275. p.), tehát két évvel azelőtt már törvényes korú volt. *Komjáthy*, II. Ulászló-kori, 7. közlemény, 52–53. p. (76. sz.).

105 *Kubinyi*, Ernuszt 328–330., 334. p. (238. jegyz.); *Engel*, Genealógia, Győr nem 1. Óvári ág 2. tábla: Gyulai.

106 *Kubinyi*, Ernuszt 327–339. p. A birtokállományra utaló 1481. évi forrásra: uo. 329–330. p. Ami a birtokvagon *méretét* illeti, *Engel* Térképének adataiból nagyjából hasonló következtetést le-het levonni, mint amilyenre ezen 1481. évi forrás alapján *Kubinyi* jutott. A Gáspár vagy Gás-párok ága és János ága (családja) között a feltehetően közeli rokoni kapcsolatot egyelőre nem lehet a családfán megrajzolni. *Kubinyi*, Ernuszt 328–329., 335. p. A középnemességre: *Engel*

Gesztieknek szintén volt várak.¹⁰⁷ A Gordovai Fánicsiak valószínűleg a XV. század legvégén is ugyanezen az említett társadalmi szinten állottak, birtokaik szinte kivétel nélkül Somogy és Kőrös megyében terültek el, várak (kastélyuk) is volt. Fáncsi Gáspárról 1455-től kezdve szólnak a források, egy időben vicebánsként szolgált, 1490-ben még élt.¹⁰⁸ A Dersfiek, Gyulaiak és a Fánicsiak felmenői között is találunk főméltóságot (bárót), tekintélyüknek tehát nem kizárólag gazdagságuk volt az alapja.¹⁰⁹ Petkai nevű családról nem tudunk, Petkeiről vagy Petykeiről viszont igen. A jelek szerint szegénynek nem mondhatjuk őket, de vagyonuk alapján nem tartoztak az előkelő köznemesek közé sem.¹¹⁰ Névadó birtokuk, Petke (Petyke, Pegyke) falu Valkó megyében.¹¹¹ Van adatunk a XV. század első feléből is magas familiárisi tisztségeket (várnagyságot, megyei alispánságot, macsói vicebánságot stb.) betöltő Petkeiekre, 1493-tól pedig Petkei Mihály, a fentebb említett Gyulai Mihály apósa Batthyány Boldizsárral együtt jajcai bán volt.¹¹² 1488. évi oklevélben Petkei Lászlóval is találkozunk: egyik jobbágya a Baranya megyei Bellye birtokon (Eszéktől északra, annak közvetlen közelében, a Dráva és a Duna között) történt hatalmaskodás ügyében tartott vizsgálat során szerepel eskütársként. Ebből valószínű, hogy Lászlónak valahol a közelben lehetett birtoka, mást azonban róla magáról nem tudunk meg az okmányból, pontosabban annak

Pál–Kristó Gyula–Kubinyi András: Magyarország története 1301–1526. Bp., 1998. (a továbbiakban: Engel–Kristó–Kubinyi, i. m.) 312. p.

107 *Engel*, Térkép.

108 Uo.; *uő.*, Archontológia I. 319. p. (Gordova); *C. Tóth Norbert: A Gordovai család vagyoni helyzete 1424-ben. In: Várak, templomok, ispotályok. Tanulmányok a magyar középkorról. Szerk.: Neumann Tibor. Bp.–Piliscsaba, 2004. (a továbbiakban: C. Tóth, Gordovai) 279–280., 286., 289. p.*

109 *Engel*, Genealógia, a megfelelő idézett helyek és: Győr nem I. Óvári ág 1. tábla. *Kubinyi András: A kaposújívári uradalom és a Somogy megyei familiárisok szerepe Újlaki Miklós birtokpolitikájában. (Adatok a XV. századi feudális nagybirtok hatalmi politikájához.) In: SMM 4. köt. Szerk.: Kanyar József. Kaposvár, 1973. (a továbbiakban: *Kubinyi*, Kaposújvár) 35. p. (10. jegyz.); *uő.*, Ernuszt 327–328. p.; *C. Tóth, Gordovai 274., 289. p.**

110 *Engel Pál: Királyi emberek Valkó megyében. In: uő.: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. Válogatta, szerk., jegyz.: Csukovits Enikő. Bp., 2003. (e köt. a továbbiakban: Vál. tan.) 588–589. p.*

111 *Engel*, Térkép. Azt, hogy a Petkeiek a Valkó megyei Kalatinc kastélyának birtokosai voltak (*Kubinyi*, Ernuszt 339. p.), *Engel* Térképe nem erősíti meg.

112 *Engel*, Archontológia II. 194–195. p. (és az ott feltüntetett helyek az 1. köt.-ben). *Kubinyi*, Ernuszt 338–339., 360. p.

részletes regesztájából.¹¹³ Nem zárható ki, hogy vele azonosíthatjuk azt a Petkei Lászlót, aki a királyi különös jelenlét jegyzőjeként szerepel az 1460-as évek elején.¹¹⁴ A püspök Petkai László gyermekkorú fiának, Ferencnek ötven forintot ad, Inárcsi Miklós mesternek¹¹⁵ pedig százötvenet.

Gondolhatnánk arra, hogy Inárcsi a családhoz tartozott a neki szánt összeg nagysága alapján (nem kölcsön törlesztéséről van szó), vélhetnénk úgy, hogy talán a két özvegyasszony-rokon valamelyikének jövedőbelije, esetleg az egyik nőrokonnak előző házasságából származó gyermeke lehetett, ez azonban kevésbé valószínű. Inárcsi ugyanis, úgy tűnik, nem volt elég előkelő ahhoz, hogy egy ilyen magas társadalmi rangú család tagja lehessen. „Kisnemes volt és maradt”, aki jelentős javait saját maga szerezte kereskedőként. Vagyona a jelek szerint főleg üzletéből (azaz például az árukészletéből) állt (épületfával, szarvasmarhával, lóval, posztóval stb. kereskedett). Vállalkozását valószínűleg kölcsönökből alapozta meg, ezekhez pedig mindenekelőtt főúri familiárisként, a Losonciak beszerzőjeként, üzleti megbízottjaként juthatott. Az ő szolgálatukban állott már 1490-ben, de 1498 és 1503 között is, miközben hasonló feladatokat elvállalva más urak familiájába is belépett, így 1498-ban a Szentesi Tornaiakéba. A századfordulón képviselte az országgyűlésen Pest megyét.¹¹⁶ Előfordulását a püspök végrendeletében inkább azzal magyarázhatjuk, hogy jó kapcsolatban volt a főpappal, bizonyára fontos szolgálatokat is teljesített neki, megbízottja, szállítója, még familiárisa is lehetett. A kedvezményezettek a végrendeletben a társadalmi

113 A pécsváradi konvent hiteleshelyi oklevéltára 1254–1526. Szerk. és a bevezető tanulmányt írta Kőfalvi Tamás. Szeged, 2006. (A továbbiakban: *Kőfalvi*, Pécsváradi oklt.) 406–407. p. (836. sz.); *Engel*, Térkép.

114 *Bónis*, Jogtudó 249., 294. p. (7. jegyz.).

115 A végrendelet kiadásából sajtóhiba folytán kimaradt a Miklós név (Mon. Zagr. II. 520. p.), helyesen: *magistro Nicolao de Inarch*. — A XV. század első feléből is ismerünk Petkei (Petykei) Lászlót (*Engel*, Archontológia II. 194. p.: az 1418 és 1446 közötti időszakból maradtak fenn róla adatok), aki biztosan nem Petkai Ferenc apja, a testamentumban tehát nem róla van szó. (*Bónis* azonban ezzel a század első feléből ismert Petkei Lászlóval azonosítja az 1460-as évek elején a királyi különös jelenlét jegyzőjeként feltűnő, előbb említett személyt: Jogtudó 208–209., 249. p.).

116 Inárcsira l.: *Kubinyi András*: A középbirtokos nemesség Mohács előestéjén. In: Magyarország társadalmi a török kiűzésének idején. Szerk.: Szvircek Ferenc. Salgótarján, 1984. 23. p. Az első adat róla 1479-ből maradt fenn, legkésőbb 1511-ben halhatott meg, mivel 1512 januárjában néhaiként említi forrás és özvegye ekkor már más felesége. *Bártfai Szabó László*: Pest megye történetének okleveles emlékei. Bp., 1938. 279. p. (1068. sz.), 332. p. (1288., 1289. sz.) Családfa: 504. és 505. p. között.

ranglétrán elfoglalt helyük szerint követik egymást, Inárcsi azért kerülhetett az utolsó helyre, mert a legalacsonyabb helyen áll ebben a sorban. *Magister* címmel való említése érdekesnek tűnhet, hiszen *litteratus*ként, deákként ismert.¹¹⁷

A következő rendelkezés szerint a lőfegyvereket (*ingenia*), melyek alatt minden bizonnyal az értékes ágyúkat, puskákat kell értenünk, kiközösítés terhe alatt tilos elvinni az egyház váraiból, erődített helyeiről, mivel az egyház bevételeiből kerültek oda, illő, hogy annak birtokában maradjanak. Ezután megtudjuk, hogy a püspök azon javairól, amelyekről nem szólt végrendeletében, a végrehajtók feladata intézkedni megfontolásuk, belátásuk és lelkiismeretük szerint a tőle kapott utasítás alapján, a familiárisoknak kell azokat megkapniuk mintegy végkielégítésként. Ezek között már bizonyosan nem voltak értékes tárgyak. A továbbiakban felsorolja a végrehajtókat, akiknek előírja, hogy minél nagyobb figyelmességgel, ernyedetlen gondossággal járjanak el, a dolgokat a maguk helyén és idejében intézzék. Ha a végrendeletben foglaltak összességét vagy egyik-másik pontját valamilyen ésszerű oknál fogva nem lehetne megvalósítani, akkor a végrehajtók szándéka, belátása, bölcsessége szerint történjenek a dolgok, aszerint, hogy mi látszik jobbnak az adott helyzetben a kinyilvánított szándék gyakorlatba való átültetése szempontjából. A végrehajtóknak munkájukért egyenként ötven forintot ad a püspök. Ha valamelyikük a végakarát teljesítésének idején meghalna, a többi végrehajtónak kell helyette eljárnia.

Testamentuma védnökeinek (*tutores et defensores*) két egyházi és két világi főurat választott a főpásztor: Bakóc Tamás esztergomi érseket, Kálmáncsehi Domonkos váradi püspököt, Bánfi Miklóst (akit itt újra *compater*jének nevez) és Somi Józsa temesi ispánt. Mindezek után következik az oklevél kelte helyének és napjának megadása. A püspök az eredeti okmányban saját kezűleg írt záradékában egyrészt megerősíti, hogy valóban az ő végrendelete az irat, másrészt arra kéri még a királyt és az urakat, hogy a benne foglaltakat Istenre és az ő véghezvitt szolgálataira tekintettel tartsák meg és védelmezzék.

Úgy látszik, egy intézkedés utólag lett része a végrendeletnek, ez külön (fentebb már említett) cédulára került és saját kezével alá is írta azt a főpap: pénzen vett budai, a Mindszent utcában lévő házát, melyben fővárosi tartózkodása idején lakni szokott, rokona, Tűz János gyermekeinek, Alfonznak és Zsófiának szánja. A ház feltehetően a mostani Úri utca déli, a (mai) Szentháromság utcáig terjedő

117 *Kubinyi András*: A Jagelló-kori értelmiség. In: Az értelmiség Magyarországon a 16–17. században. Szerk.: Zombori István. Szeged, 1988. 13., 17. p. (36. jegyz.). — Irodalom a *magistere*kre és a *litteratus*okra: Értekezés 63. p. 308. jegyz.

szakaszában volt, a tanácsháza és a Szent György kápolna (templom) vonala között, melyet akkoriban a Mindszenten kívül (a mai Úri utcának a Szentháromság utcától északra húzódó részét is így hívták) többféle más névvel is illették, például Nyíró (Posztómető) utcának, Hátsó utcának is hívták. Egykor az utca területe a várnegyed központját jelentő piactér részét képezte. A végrendeletben említett épület vélhetően azonos azzal a házzal, amely a házsor közepén helyezkedhetett el, s amelyről már 1469-ből s utána további évekből is tudjuk, hogy Túz Jánosé. A dél felől szomszédos ház ebben az időben az esztergomi Szent Margit oltaré volt. Nagyon valószínű, hogy mielőtt az épület a zágrábi püspök kezére került, Jánossal és esetleg a Túz család más tagjaival együtt birtokolta azt. A testamentum nyilván azért említi vásároltként az építményt, hogy hangsúlyozza, nem a zágrábi püspökség tulajdonáról van szó (melynek szintén állott háza a budai várnegyedben). Túz Alfonz 1500. évi végrendeletében az általa örökölt házrész (az épület felét) a zágrábi káptalanra hagyta.¹¹⁸

Feltűnő, hogy a püspök testamentumában egyáltalán nincs szó — ezen budai házon kívül — olyan ingatlanról, birtokról, amelyet magánföldesúrként birtokolt. Nem zárható ki, hogy ezekről a főpásztor egy másik (esetleg korábbi) okmányban rendelkezett. Azon birtokokról, amelyekről Túz Alfonz tesz említést végrendeletében, feltételezhetjük, hogy legalább részben a főpapói voltak korábban. A fentebb említett budai házon kívül előkelő úrhoz méltó birtokról csak egyről szól ez az okirat, a Zágráb megye déli részében található pécsi, más néven péci, kladusapéci vagy egyszerűen csak kladusai várról, pontosabban várrészről.¹¹⁹ Lehetséges, hogy ez már a püspök halála előtt Túz Alfonzé lett, ugyanis testamentuma nem említi, hogy Osváttól örökölte volna (ez persze nem is biztos), míg a budai ház esetében olvashatjuk, hogy végrendeletileg maradt rá az egyházfőtől.¹²⁰ A főpásztor egyéb magánbirtokait (nem számítva a Szentlászlói-féle családi javakat, melyekről fentebb volt szó) — ha voltak ilyenek — nem kis részben talán a zágrábi püspökségre vagy a káptalanra hagyta. Mindenesetre rendelkezünk adatokkal a

118 *Végh András*: Buda város középkori helyrajza I. Bp., 2006. 156., 195., 198–200. p.; *Kubinyi András*: A várnegyed és környéke középkori helyrajza. In: *Szakály Ferenc–Szűcs Jenő*: Budai bortizedjegyzékek a 16. század első harmadából. A köt. kiadását előkészítette: Tringli István, Nógrády Árpád. Bp., 2005. 13–14. p.; *Mályusz*, Egyh. társ. 174. p.; *Engel*, Szt. István, Buda és Pest a középkor végén c. térkép, a köt. legvégén.

119 *Mályusz*, Egyh. társ. uo. A vár helyét, elnevezéseit, birtokosait I.: *Engel*, Térkép. Találunk itt említést a Túzok birtoklásáról az 1500-as évszámmal, bizonyára Túz Alfonz végrendelete alapján, I.: *Mon. Zagr.* III. 2. p.

120 Uo. 2–3. p.

főpap birtokszerző kísérleteire, kérdés, hogy ezek mennyiben jártak sikerrel. Például 1491 júliusában állított ki a király adománylevelet számára.¹²¹ 1496-ban a Zágráb megyei Gora várát és tartozékait adta neki (legalábbis papíron), mely a vránai perjelségé volt.¹²² (Az uralkodó jóindulatát mutatja a golgoncai prépostság fentebb említett adományozása is.)

Igazi nagy vállalkozásnak bizonyult az a per, amelyet a Túz család a Mátyás király által 1481-ben jogtalanul¹²³ elkobzott birtokok visszaszerzése céljából indított. Az uralkodó ekkor az újonnan, (nagyjából) egy időben szerzett szlavóniai javaikat vette el, Medvevárt, Lukavecet és Rakonokot.¹²⁴ A Somogy megyei Lakkal¹²⁵, mely már jóval korábban a Túzoké volt, némileg később tette ezt. 1484. november 11-én kelt adománylevele, mellyel Corvin Jánosnak juttatta ez utóbbi birtokot, mely — amint az az okmányból kikövetkeztethető — Túz János 1481.

121 *Szabó Dezső*: A pozsonyi béke. 1491. nov. 7. In: Századok 48. (1914) 396–397. p.

122 *Margalits*, Repertorium I. 652. p. A várra l.: *Engel*, Archontológia I. 319. p.; *uő.*, Térkép. Ez utóbbi helyen nem találunk arra adatot, hogy a püspök kezén lett volna valaha is e birtok (a vár nincs jelölve, csak a falu).

123 *Tringli István*: Az 1481. évi szlavóniai közgyűlés. (A továbbiakban: *Tringli*, Közgyűlés.) In: Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére. Szerk.: Csukovits Enikő. Bp., 1998. (E köt. a továbbiakban: Tan. Borsa I. tisztt.) 309. p.

124 Medvevárt és Rakonokot 1465-ben váltotta ki Túz János az osztrák Weisspriachoktól 12 ezer aranyért. *Engel Pál*: A magyar világi nagybirtok megoszlása a 15. században. In: Vál. tan. (a továbbiakban: *Engel*, Nagybirtok) 44., 65. p. Más értesülés szerint ugyanennyiért került Osvát zágrábi püspök és Túz János kezére a királytól zálogként mindhárom birtok. *Margalits*, Repertorium I. 32. p. (Évszámot ez utóbbi helyen nem találunk.) *Tringli I.* szerint (Közgyűlés 307. p.) Túz János vette zálogba a királytól mindhárom birtokot tizenkétezer forintért. *Engel* Térképe szerint Rakonok csak 1469-től kezdve a Túzoké. — 1481-ben, majd 1482-ben a király a zágrábi püspök ellen is fellépett (erről legújabbban l.: *Solymosi László*: Mátyás király és a magyarországi főpapok. In: Emlékkönyv ifj. Barta János 70. születésnapjára. Szerk.: Papp Imre, Angi János, Pallai László. Debrecen, 2010. 75–77. p.), továbbá 1481-ben ugyanazon alkalommal még a császári káptalannal szemben is, mely a főpap fennhatósága alatt állt. (*Solymosi László*: Levelesített káptalanok: Eger és Csázma pecsétjei a középkorban. In: „Fons, skepsis, lex”. Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk.: Almási Tibor, Révész Éva, Szabados György. Szeged, 2010. 397–398. p.)

125 Ezeknek a birtoktesteknek a központjairól megjegyzendő a következő. Medvevár igazi vár volt, míg Lukavecet és Rakonokot forrásaink kastélynak nevezik. *Tringli*, Közgyűlés 307. p. *Engel*, Archontológia I. 398. p.; A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára (a továbbiakban: Károlyi oklt.) III. S. a. r.: Géresi Kálmán. Bp., 1885. 1. p.; *Engel* Térképén Lukavec viszont várként szerepel. Rakonok (Rakovec) máskülönbben mezőváros volt. Lak, ahol ugyancsak kastély állt (bár várként is említik), szintén. *Engel*, Archontológia I. 356. p.; *uő.*, Térkép; *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában II. Bp., 1894. 574. p.

évi száműzetése után annak rokona — valószínűleg unokatestvére —, az itt vitézlő címmel illetett Laki Túz Miklós kezén maradt.¹²⁶ Az oklevél szerint az ő (már-mint Miklós) utód nélküli halála után szállt Lak tartozékaival együtt a koronára. 1483. október 5-én Miklós még életben volt. Az ő birtoklását tehát Mátyás János száműzetése után is jogosnak ismerte el. A gyakorlatban talán az történt, hogy nemcsak a saját, hanem a számkivetett János nevében is birtokolta ezt az uradalmat. Annak ellenére így lehetett ez tehát, hogy a király — az idézett adománylevél szerint — a hűtlenül, áruló módjára a német császárhoz és a velenceiekhez távozott Jánostól elvette a birtokot. Azért gondolhatunk arra, hogy esetleg János nevében is birtokolta Miklós Lakot, mert Miklós az ő nevében a szintén Somogy megyei szenyéri tartományt is a kezén tartotta — és kizárólag a János nevében tette ezt, neki magának, Miklósnak nem volt jogcíme hozzá.¹²⁷ Szenyért illetően ugyanaz volt a jogi helyzet, mint Lak esetében, abból a szempontból, hogy elvileg azt sem birtokolhatta volna Túz János, ugyanis a király már 1471-ben elrendelte, hogy vegyék el tőle, erről lásd még alább.

A Túzok szlavóniai javai is Corvin János kezére kerültek még Mátyás halála előtt.¹²⁸ A király nem tartotta be az ezen utóbbiak elkobzását szentesítő „egyezményt”, melynek értelmében öt év múlva, 1486-ban vissza kellett volna adnia a Túzoknak az uradalmakat, hogy azokat zálogjogon kiváltásukig birtokolhassák. Az uralkodó nem folyósította az ezen „szerződéssel” egyidejűleg általa hivatalosan megígért évi hatszáz forintot sem.¹²⁹ Nyilvánvaló volt számukra, hogy javaik visszaszerzését csak Mátyás halála után kísérelhetik meg a siker reményében, ám az ország egyik leghatalmasabb főúrával,¹³⁰ Corvinnal szemben nehéz küzdelemre számíthattak. A Velencében száműzetésben élő Túz János minden bizonnyal amilyen hamar csak lehetett, 1491 augusztusában a császári káptalan előtt — Kerecsényi György útján — előadta a történeteket. Ugyanezen év decemberében az országos hatásköre révén nagyobb tekintélyt élvező budai káptalan előtt is

126 A Laki Túz János és Miklós közötti rokoni viszonyról l. alább, lábjegyzetben.

127 *Borsa*, SML okl. 67. p. (139. sz.); *uő.*: A szenyéri uradalom Mohács előtti oklevelei. 2. közlemény. In: SMM 10. köt. Szerk.: Kanyar József. Kaposvár, 1979. (a továbbiakban: *Borsa*, Szenyéri okl.) 116. p. (252. sz.).

128 *Engel*, Térkép; *Tringli*, Közgyűlés 308. p.

129 Uo. 307–308. p.; Károlyi okl. III. 1–2. p.

130 1490-ben neki volt a zászlósúrak közül messze a legtöbb birtoka. *Engel*, Nagybirtok 52–53. p. Apja halála után sokat elveszített ezek közül.

megtette ezt, mégpedig az egyik budafelhévízi kanonok közvetítésével.¹³¹ A per 1492 őszén kezdődött azzal, hogy Tűz János fiai,¹³² Alfonz és Mátyás, továbbá a főpásztor a király ítélőszéke elé idéztették Corvint.¹³³ 1494 elején, a budai vízkereszti¹³⁴ nyolcados törvényszéken az uralkodó a főpapokkal és bárókkal egyetértésben a pert a királyi kúriából végső ítélelethozatalra a szlavón báni székhöz utalta.¹³⁵ A bírák előtt folyó küzdelem 1494. május elején erőszakba torkollott: a püspök és Tűz Alfonz a herceg számára meglepetésszerűen elfoglalta Rakonokot. Corvin erélyesen lépett fel, mások mellett Kinizsi és a végrendelet kedvezményezettjei között szereplő Újlaki Lőrinc segítségével visszaszerezte, amit elvettek tőle, a támadók seregét legyőzte, a zágrábi püspökség Kőrös megyei birtokain nagy pusztítást vitt véghez. Kanizsai László bánnak kellett megbékítenie őket, a főpap és rokonai számára teljes kudarccal végződött a dolog.¹³⁶ A következő évben az okozott károkért Corvin huszonötezer forintra perelte őket.¹³⁷

A birtokokért folytatott per további fejleményeiről tájékoztat az 1495-ben Verőcén tartott szlavón vízkereszti oktaván Kanizsai bán nevében kelt oklevél: az ügyvédje által képviselt Corvin itt újabb halasztást nyert, csak a következő

131 *Tringli*, Közgyűlés 307–308. p. Monumenta historica nob. communitatis Turopolje olim „campus Zagrabienensis” dictae (a továbbiakban: Turopolje) II.: 1467–1526. Collegit et edidit Emilius Laszowski. Zagrabia, 1905. 76–77. p. (58. sz.); 1491. dec.: Károlyi oklt. III. 1–2. p. Ez utóbbi helyen csak a fentebb említett évi hatszáz forint elmaradásáról értesülünk (Tűz János valahányszor érte küldte embereit, a király mindig megtagadta a kifizetést, a követeket gyalázatos szavak és kegyetlen fenyegetések kíséretében elzavarta), viszont bizonyosra vehető, hogy a birtokok át nem adása miatt is kiállított ehhez hasonló tiltakozó okleveleket a budai káptalan.

132 A családra l.: *Kubinyi András*: Vitéz János és Janus Pannonius politikája Mátyás uralkodása idején. In: Humanista műveltség Pannóniában. Szerk.: Bartók István, Jankovits László, Kecskeméti Gábor. Pécs, 2000. (a továbbiakban: *Kubinyi, Vitéz*) 11. p.

133 *Schönherr Gyula*: Hunyadi Corvin János 1473–1504. Bp., 1894. (a továbbiakban: *Schönherr, Corvin.*) 187., 204–205. p.

134 Vízkereszt: jan. 6.

135 DL 88828.

136 *Schönherr, Corvin* 207–209. p. *Antonio Bonfini*: A magyar történelem tizedei. Fordította: Kulcsár Péter. Bp., 1995. 981. p. Utóbbi helyen tévesen szerepel Rohonc Rakonok helyett, a fordító itt nem a helyes latin szöveget vette alapul, l.: *Antonius de Bonfinis*: Rerum Ungaricarum decades. Ediderunt I(osephus) Fögel, B(éla) Iványi, L(adislaus) Juhász. (A továbbiakban: *De Bonfinis, Decades*) IV. Bp.–Szeged, 1941. 248., 299. p.

137 *Schönherr, Corvin* 220. p.

szlavón nyolcados törvényszéken, a Szent Jakab napin¹³⁸ kellett a Medvevárra, Lukavecre és Rakonokra vonatkozó érvényes okmányait bemutatnia a bíróság előtt, ám akkor már ítélelhozatal céljából.¹³⁹ Az oktavával egyidejűleg a szlavón rendek gyűlésére is sor került Verőcén. Erről Bonfiniőr tudunk, aki a nyolcados törvényszékről is említést tesz,¹⁴⁰ mint ahogyan arról is, hogy Ulászló Verőcésre ment e fontos események alkalmával. Az olasz történetíró előadása szerint a zágrábi püspök is megjelent kétszáz lovassal a rendek gyűlésén, könnyen vissza is kapta azokat a kastélyokat és tizedeket, amelyeket egyes kiskirályok elvettek tőle. Való igaz, hogy Szentlászlói Osvátnak igen sok vitája volt egyházmegyéjében birtokos földesurakkal jobbágyaik tizedfizetéséről,¹⁴¹ igaz lehet, hogy a gyűlés számára kedvező döntést hozott ez ügyben, az viszont, hogy a kastélyokat (castella) visszakapta volna, nem állja meg a helyét: Bonfini ugyanis itt „kastélyokon” nyilván Medvevárt, Lukavecet és Rakonokot érti,¹⁴² láttuk azonban, hogy a báni oklevél szerint ezeknek a birtokoknak a visszaadására az 1495. évi vízkereszti szlavón oktaván nemhogy nem került sor, hanem magát az ítélelhozatalt is elhalasztották.

Az uralkodó Verőcéről Pécsre utazott,¹⁴³ ahol kiadta oklevelét Corvin bálna történő kinevezéséről Kanizsai László helyébe.¹⁴⁴ A Túzok pere nem maradhatott

138 Szent Jakab napja: júl. 25. A szlavón oktavákról I.: *Hajnik Imre*: A magyar bírósági szervezet es perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt. Bp., 1899. (A továbbiakban: *Hajnik*, Bírósági) 213–214. p.

139 Turopolje II. 140–142. p. (98. sz.) Az oklevél az oktava 36. napján kelt. A törvényszék munkája jan. 25-én kezdődött, l.: *Hajnik*, Bírósági 211. p.

140 Azt írja, hogy a király az oktavával együtt hirdette meg a gyűlést (*conventu et iudiciis octavarum indictis*). *De Bonfinis*, Decades IV. 264. p.

141 Grebeni Hermanfi László életrajzából a zágrábi püspök és a szlavón köznemesség közötti tizedvita minden lényegesebb epizódjáról értesülünk az 1490-es évvel, Grebeni Hermanfi halálával bezárólag, ugyanis ő részese volt ezeknek mint a nemesek képviselője. Ezek a viszálykodások 1466-ban, nem sokkal Szentlászlói kinevezése után kezdődtek. *Pálosfalvi Tamás*: Grebeni Hermanfi László alnádor. Egy tekintélyes szlavón köznemesi politikus pályaképe. Második közlemény. In: Századok 142. (2008) 279–280., 287., 291–295., 297–300., 304–308., 312. p. A püspök természetesen főurakkal is konfliktusba keveredett a tized miatt.

142 *De Bonfinis*, Decades IV. 264–265. p.

143 Ennek időpontját Bonfini lényegében helyesen adja meg (*circiter Kal. Martias*). *De Bonfinis*, Decades IV. 267. p. Jól datálja a verőcei eseményeket is. A király okleveles adatokon nyugvó itineráriuma szerint jan. 29-én már Verőcén volt, febr. második felében távozott onnan Pécsre. *Horváth Richárd*: Várak és politika a középkori Veszprém megyében. PhD-értekezés kézirat a Debreceni Egyetemen. Debrecen, 2002. 122. p.

144 Corvin márc. 4-én már viseli báni címét. *Schönherr*, Corvin 214. p.

a báni szék előtt, hiszen ha maradt volna, akkor Corvinnak mint új bánnak saját ügyében kellett volna ítélnie. Így Ulászló a királyi személyes jelenléti bíróság elé tette át a pert. 1495. március 30-án Pécsről írt levelében utasította Kálmáncsehi Domonkos személynököt (Szentlászlói Osvát végrendeletének későbbi kedvezményezettjét és védnökét), hogy már a legközelebb következő Szent György napi nyolcadon tárgyalja azt, és minden további késlekedés nélkül hozzon ítéletet. Másnap az uralkodó megparancsolta a zágrábi káptalannak, hogy előzetes megintéssel idézze törvénybe a herceget, ami április 14-én meg is történt.¹⁴⁵

Ugranunk kell az időben. Az 1498. április 24-re összehívott országgyűlés alkalmával Corvin János az országtanácsához intézett vádiratban összegezte mindazt a jogtalanságot, amit ellene apja halála óta elkövettek, nagy erővel támadva Bakóc érseket, aki, mint láttuk, egyik kedvezményezettje volt a testamentumnak, de nem felejtette ki többek között a zágrábi püspöktől elszenvedett sérelmeket sem. Corvin a csontmezei csatában elveszett iratai helyett új adományleveleket kért a királytól összes birtokaira. Ha ezeket megkapta volna Ulászlótól, akkor az igen hátrányosan érintette volna a Tűzokat. (Érdekes, hogy az 1495. évi szlávón vízkeresztjén Corvin ügyvédje még azt állította, hogy védence rendelkezik érvényes okmányokkal Medvevárt, Lukavecet és Rakonokot illetően!¹⁴⁶) A rendek felszólítására az uralkodó külön bíróságot jelölt ki az ügy eldöntésére, melynek tagja lett többek között a végrendelet két további kedvezményezettje, Kálmáncsehi Domonkos váradi püspök, királyi személynök és Somi Józsa is, előbbi vezette a testületet. Nem tudjuk, hogyan fejeződött be a dolog.¹⁴⁷

Tény azonban, hogy ugyanebben az évben Budán a Szent Mihály napi oktaván ítélet született a perben, mégpedig a királyi személyes jelenléti bíróságon. Az erről szóló oklevél¹⁴⁸ szerint a Tűzok ügyvédje számára keresetlevélül ezen az oktaván még mindig az 1495. áprilisában történt, fentebb említett idézésről a zágrábi káptalan által kiállított jelentőlevél szolgált,¹⁴⁹ azóta tehát nem idézték meg újra Corvint. Akkor, 1495-ben a Szent György napi nyolcadra hívták a királyi személyes jelenléti bíróság elé a herceget, onnan jutott az ügy többszöri halasztással az 1498. évi Szent Mihály napi oktavára. Corvin azonban ez utóbbi alkalommal nem küldte el ügyvédjét (persze ő maga sem jelent meg). Ez nem volt akadálya annak, hogy a

145 Turopolje II. 146–149. p. (101., 102., 103. sz.).

146 L. Kanizsai László bán ezen oktaván kelt, fentebb említett oklevelét!

147 *Schönherr*, Corvin 237–240. p.

148 DL 88828.

149 A keresetlevélről: *Hajnik*, Bírósági 193. p.

király bírói tanácsa (főpapok, bárók, ítélmesterek és nemes esküdt ülnökök)¹⁵⁰ megtárgyalja a dolgot és javaslatot teygen az ítéletre, mely szerint a felperesek visszakapják Medvevárt, Lukavecet és Rakonokot tartozékaikkal együtt, hogy az 1481-ben Mátyás királlyal kötött (kényszerű) egyezés értelmében zálogjogon birtokolják azokat (visszaváltásukig), ezenkívül tizenkétezer forint kártérítés is megilleti őket. Az uralkodó nevében kelt ítéletével egyúttal parancs a császmái káptalanhoz, hogy küldje ki hiteles emberét a különleges módon (*specialiter*) a királyi kúriából e célra kirendelt királyi ember társaságában a Túzoknak az uradalmak birtokába való beiktatására.¹⁵¹ Ezen aktusnak természetesen a szomszédos birtokosok jelenlétében kell végbemennie, ezt követően ugyancsak a káptalani küldött és a határosok jelenlétében kell a királyi embernek a kárpótlásként járó, tizenkétezer forintot érő javak birtokosává nyilvánítania a felpereseket, ami újabb, külön beiktatást jelent, nem derül ki az oklevélből, hogy az elsőhöz képest mennyi idő múlva szükséges lebonyolítani. Helyszínére nézve annyi a kikötés, hogy a herceg valamelyik, kizárólag az ő tulajdonában lévő birtokán kell végrehajtani. A károk megtérítése úgy történik, hogy először Corvin ingóságaiából, majd, ha szükséges, fekvő jószágaiából kell kiválasztani az átadandó darabokat összesen tizenkétezer forint értékben.¹⁵² Hogy pontosan milyen ingatlanjavak illetik kárpótlás címén a Túzokat, azt a hozzájuk való jogukba történő beiktatást megelőzően kell megállapítani, szabályos határjárással és méltányos becsléssel. Az így, kártérítésként megszerzett ingóságokat és fekvő birtokokat a felperesek szintén zálogjogon bírhatják.

Az ítéletet (a leírt módon) az 1499. évi Szent György napi oktáviáig kell végrehajtani, erről a császmái káptalannak jelentést kell küldenie a királyi személyes jelenlét számára.¹⁵³ A perben a személynök ítélt, aki a királyi személyes jelenléti

150 A bírói tanácsra: *Bónis*, Jogtudó 259–260., 333–334., 343. p.

151 Azzal magyarázhatjuk a *specialitert*, hogy kivételes eset volt az, ha iktatás végrehajtására a kúriából küldték ki a királyi embert.

152 Ugyanebben a sorrendben (előbb az ingóságok, majd az ingatlanok) történt a bírságról, illetve vagyonvesztésről szóló ítéletek végrehajtása során is a javak lefoglalása. *Hajnik*, Bírószági 403–404. p.

153 Az ítéletlevelet a bíróságon Dorogházi László személynöki ítélmester mutatta be, olvasta fel és adta ki a jelen lévő peres félnek, az okiratot aláírta (előttemezte) Liszkai Ádám nádori és minden valószínűség szerint Gereci Antal országbírói ítélmester (*Bónis*, Jogtudó 358., 367. p. és VIII. tábla). Mindebben semmi különös nincs, az illetékes ítélmesterén kívül rendszerint még két kollégája nevét találjuk ilyen módon a korszakban az ítéletleveleken (*Bónis*, Jogtudó 394–395. p.).

bíróság vezetője, az uralkodó bírói pecsétjének kezelője, felelőse volt,¹⁵⁴ ebből következően ő felelt az ítéletről kiállított oklevélért. Ezzel együtt megemlíten-dő, hogy a mindenkori személynök a király akaratát képviselte az ítélelhozatal során.¹⁵⁵ A Túz család és Corvin perében az itt ismertetett döntést tehát Ulászló utasítására Kálmáncsehi Domonkos hozta meg. Az ítéletlevél novemberben, a Szent Mihály napi nyolcad harminckettedik napján kelt (az oktáva október 18-án kezdődött¹⁵⁶).

Hiába volt azonban a pecsétes okiratba foglalt ítélet, azt nem lehetett végrehajtani, az uradalmak Corvin kezén maradtak. Nem nehéz választ találni arra a kérdésre, hogy miért történt ez így. Nem sokkal az ítélet kimondása előtt, 1498. október 10-én Ulászló megállapodást kötött Mátyás király fiával, aki ezúttal életfogytiglan kapta meg a dalmát-horvát-szlavón báni méltóságot. Az uralkodó és Corvin viszonyát jellemző addigi feszültség ezzel feloldódott, a megegyezés tartósnak bizonyult, a herceg ettől kezdve haláláig hű maradt Ulászlóhoz.¹⁵⁷ Az uralkodó a királyfival kötött szerződés miatt legalábbis nem ragaszkodott az ítélet végrehajtásához, mivel — teljes mértékben ésszerű módon — nem akarta Corvint maga ellen hergelni, az ő érdeke az volt, hogy a nagy hatalmú herceg továbbra is hűséges legyen hozzá, s hogy eredményesen szolgálja őt mint bán, mindeh-hez képest a Túz család szempontjai másodlagosnak bizonyultak. Ha Corvinnak bánként le kellett volna mondania az uradalmáról, akkor a határok védelmére mozgósítható anyagi és emberi erőforrásai gyengültek volna. Az ítélet bizonyára a zágrábi főpap és barátai nyomására született, ám Ulászló vélhetően nem szíve-sen engedett sürgetésüknek. Persze az a tény, hogy az uralkodó a Corvinnal való 1498. évi kiegyezés előtt hosszú évekig nem szánta rá magát arra, hogy a pert eldöntse a Túzok javára, arra utal, hogy a maga számára előnytelennek, túlsá-gosan kockázatosnak vélte már akkor is egy ilyen ítélet végrehajtását, viszont a herceggel történő megállapodás után még inkább annak gondolhatta. Ami a bírói döntés fogantatását illeti, lehet azt feltételezni, hogy az megkezdődött s annak

154 *Neumann Tibor*: Királyi aláírás és pecséthasználat a Jagelló-kor elején. In: *Turul* 83. (2010) 39., 44. p.

155 *Bónis*, *Jogtudó* 258., 334. p.

156 *Hajnik*, *Bírósági* 211. p.

157 *Pálosfalvi Tamás*: Bajnai Both András és a szlavón bántóság. Szlavónia, Európa és a törökök, 1504–1513. In: *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. Szerk.: *Neumann Tibor*, *Rácz György*. Bp.–Piliscsaba, 2009. 252–254. p.; *Schönherr*, *Corvin* 240–242. p.

csak Osvát püspök halála vetett véget, de ugyanolyan valószínűséggel azt is gondolhatjuk, hogy meg sem indult, vagy ha igen, akkor azonnal el is akadt. Láttuk, hogy a herceg — a királlyal történő kiegyezés után — még arra sem méltatta a Túzokat, hogy ügyvédjét elküldje a bírósági tárgyalásra, ez pedig azt mutatja, hogy nem szándékozott elfogadni az ott hozandó ítéletet.

Ulászló mindazonáltal igyekezett barátságosan viszonyulni a Túz családhoz. Főpásztor rokonának elhunytá után Túz Alfonz nem látott reményt arra, hogy atyai örökségét ténylegesen visszaszerezze, ezért 1499. október 3-án a birtokokat negyvenezer forintért átengedte az uralkodónak.¹⁵⁸ A vásárlás ténye önmagában mutatja Ulászló jóindulatát, annak értéke, mely többszöröse a tizenkétezer forintos zálogösszegnek (amennyiért a javak a Túzok kezére kerültek¹⁵⁹), még inkább. Persze ha ahhoz a summához, amennyiért negyedszázaddal később elkelt e három birtok (lehet, hogy 1499-ben is nagyjából ennyi volt a valós érték),¹⁶⁰ hozzászámítjuk a király által 1498-ban ítéletileg megállapított tizenkétezer forintos kártérítést, sokkal közelebb jutunk a negyvenezerhez. Aligha fizette ki az uralkodó ezt a hatalmas mennyiségű pénzt, legfeljebb talán csak elenyésző töredékét. Nem szabad tehát komolyan vennünk az uradalmak 1499. évi eladásáról szóló, a budai káptalan által kiállított oklevél¹⁶¹ azon szavait, melyek szerint Medvevár, Lukavec és Rakonok negyvenezer igazi és tőkéletes súlyú színarany magyar forintért cserélt gazdát, mely összeget — így mondja az okmány — a király teljes egészében kifizette. Túz Alfonz e dokumentum szerint (az ő bevallásával van dolgunk) azzal indokolta a birtokok átengedését, hogy Ulászló királyi kegyéből és jóságából kifolyólag bőkezű iránta, mely oknál fogva reméli, hogy az uralkodó őt jelenlegi helyzetéből más, nagyobb gazdagsággal együttjáró állapotba emeli. Az oklevél meg is isméli ezt a gondolatot: az eladás a király jövőbeli kegyes gondoskodásának reményében történt. Nyilvánvaló, hogy ha valóban odaadta volna az uralkodó Túzoknak a negyvenezer aranyat, akkor utóbbi nem emlegette volna, hogy a jövendő királyi kegyben, bőkezűségben reménykedik.

158 Uo. 248–249. p.

159 L. fentebb, lábjegyzetben!

160 Mária királyné 1524 őszén Brandenburgi György örgróftól huszonkétezer magyar aranyforintért vásárolta meg e három birtokot. *Fazekas István*: V-34. sz. tétel. In: Habsburg Mária, Mohács özvegye. A királyné és udvara 1521–1531. A katalógust szerk.: Réthelyi Orsolya, F. Romhányi Beatrix, Spekner Enikő, Végh András. Bp., 2005. 217. p.

161 Turopolje II. 184–185. p. (133. sz.)

1500-ból arról értesülünk, hogy Túz Alfonz bevallást tett Corvin János és Enyingi Török Imre javára olyan Somogy megyei birtokokról,¹⁶² amelyek valószínűleg mind a herceg laki uradalmához tartoztak (maga a laki kastély Lak birtok egy részével együtt szintén fel van sorolva az átengedett javak között), és kimutathatóan túlnyomó többségükben a Bő nemből származó családok, így a Túzok vagyonát képezték korábban.¹⁶³ A bevallás azt jelentette, hogy Túz lemondott ezekről a birtokokról, melyekért talán ugyancsak pereskedett püspök rokona segítségével. Valószínűleg azért kényszerült ekkor a tényleges állapot hivatalos elismerésére, mégpedig vélhetően Corvin nyomására, mert a laki tartomány gazdát cserélt 1500-ban, Török Imréé lett (lehet, hogy csak részben).¹⁶⁴

Az 1501. június 12-én a Corvin és Ulászló által kötött egyezségben, mely többek között a troppai hercegségnek az uralkodó részére történő átengedéséről szólt, a király új adomány címén megerősítette a herceget Medvevár, Lukavec és Rakonok birtokában, elismerve a tényleges helyzetet és befejezve a nagy pert, mint a Túzok jogutódja.¹⁶⁵ Ulászló ezt az adományt 1502. augusztus 24-én megújította.¹⁶⁶ A következő év március 7-én hiába tiltakozott vitézlő Szomszédvári Henning András és felesége, Túz Zsófia a császmái káptalan előtt többek között az említett javak jogtalan birtoklása ellen is.¹⁶⁷ Az egykori Túz-birtokokért folytatódott tovább a per, még 1513-ban is tartott, ám semmi eredménnyel nem járt Túz János jogos örökösei számára.¹⁶⁸

Túz Alfonzról és Zsófiáról azt is tudjuk, hogy ugyanaz volt az anyjuk.¹⁶⁹ Zsófiáról 1517-ből való az utolsó adatunk. 1507 decemberében már özvegy, második férje Modrusi Frangepán Mátyás.¹⁷⁰ Alfonzt először 1482. márciusi oklevél em-

162 A bevallás alapján parancsolta meg a király 1500. szept. 11-én a fehérvári káptalannak, hogy vezesse be a birtokokba Corvin Jánost és Enyingi Török Imrét. Az aktus ellentmondás nélkül ment végbe, melyről a káptalan okt. 6-án tett jelentést. *Borsa*, SML okl. 73–74. p. (152–153. sz.)

163 *Engel*, Térkép.

164 Uo., Lak adatai között.

165 *Schönherr*, Corvin 252–253. p.

166 Uo. 289–290. p.

167 Károlyi oklt. III. 54–55. p.

168 *Tringli*, Közgyűlés 308. p.

169 L. Alfonz végrendeletét: *Mon. Zagr*. III. 2. p.

170 *Engel*, Genealógia, Bő nem 1. Somogyi ág 2. tábla: Túz (laki).

líti.¹⁷¹ 1500. április 5-én kelt végrendeletét¹⁷² Mályusz elemezte:¹⁷³ a hagyományozott dolgok némelyikét nem vette figyelembe (a ruhatár például kiegészítendő egy negyedik *subával*) és az említett pénzek végösszegét is tévesen adta meg — a valódi végösszeg 855 forint, amiben a király háromszáz forintos tartozása is benne van —, mindez azonban semmit sem von le összefoglaló megállapításainak helyességéből. A hagyatékot csekély értékűnek találja, arra, hogy mire költhette zágrábi prépostként élvezett hatalmas jövedelmét Túz, nem tud jobb magyarázatot, mint hogy felélte azt, valószínűleg udvartartására költve. Elkerülte Mályusz figyelmét viszont, hogy Túz Alfonz ezt a méltóságot csak egy éve viselte testamentuma megírásakor, így igazán nagy vagyont nem halmozhatott fel. Lehetséges, hogy a végakarat megfogalmazásakor még nem jutott hozzá a zágrábi püspök rokona által ráhagyott ezer forinthez. A testamentumból kiviláglik, hogy a főpap aligha örökölt rá számunkra ismeretlen módon jelentős értéket. Az okmányból persze az is nyilvánvaló, hogy Ulászló nemigen fizetett ki nagyobb összeget a birtokok értékeként fentebb említett negyvenezer forintból.

Feltűnő, hogy a főpásztor végrendeletében sokkal több pénzt hagy gyámfiára és gyámleányára, mint nőrokonaira. A Dersfi család a köznemesség legfelsőbb, várúri rétegéhez tartozott, birtokai szinte kivétel nélkül Somogy és Kőrös megyében terültek el, előbbiben ekkoriban övék volt többek között a bati (bati) kastély, utóbbiban pedig például Velikakeresztúr és Rojcsa mezővárosa, továbbá Tapalóc vára. Ez a négy a legfontosabb azon fekvőségek közül, amelyek ténylegesen a kezükön lehettek,¹⁷⁴ pontosabban attól kezdve, hogy a zágrábi püspök a Dersfi árvák gyámja lett, az ő kezén. Ellentétben a Somogy megyei Kaposújvárral és uradalmával, melynek felerészben a Dersfiek társbirtokosai voltak, de Újlaki Miklós 1445 után — ebben az évben szerezte meg e vártartomány másik felét — kiszorította őket belőle. Újlakinak a Dersfiek ellen elkövetett tetteiből évtizedekig tartó ellentétek támadtak.¹⁷⁵ A Túzokat, illetve Osvát püspököt és a Dersfieket a családi

171 *Borsa*, Szenyéri okl. 110. p. (236. sz.)

172 *Mon. Zagr.* III. 2–5. p.

173 *Mályusz*, Egyh. társ. 174. p.

174 *Engel*, Térkép. Bára I.: *Kubinyi*, Kaposújvár 31., 40. p. (128. jegyz.) és *Komjáthy Miklós*: A középkorvégi Kaposvár. In: Kaposvár. Várostörténeti tanulmányok. Szerk.: Kanyar József. Kaposvár, 1975. (a továbbiakban: *Komjáthy*, Kaposvár) 81–85. p.

175 *Kubinyi*, Kaposújvár 3–4., 23., 31. p.; *Komjáthy*, Kaposvár 77–85. p. Kaposújvár várát 1504-ig birtokolták az Újlakiak (egyedül), akkor Lőrinc herceg átadta (nem csak papíron) teljes egészében a névlegesen fele részben addig is társbirtokos Dersfi Miklósnak. Uo. 85. p. Nem állíthatjuk viszont, hogy 1445 után a kaposújvári uradalom minden egyes alkotórésze mindig kizárólag az

kapcsolaton kívül (tehát azon kívül, hogy az egyházfő a Dersfi árvák gyámja lett) az Újlaki-ellenesség is összekötötte. A Túz család bizonyára szorongatva érezte magát Újlaki Miklós Somogy megyei terjeszkedésétől, hasonlóképpen, mint a Dersfiek. Ennek igazolásául elég csak Lak helyzetét megvizsgáljunk, láthatjuk, hogy Újlaki, illetve familiárisai birtokainak fenyegető közelségében feküdt.¹⁷⁶ A Dersfi-javak irányítása a zágrábi püspök számára nemcsak Újlaki Lőrinc herceggel jelentette a konfliktusok lehetséges forrását, hanem viszályba sodorta a Szerdahelyiek másik ágával, a Dancsokkal, továbbá az ő révükön a későbbi királyi kincstartóval, Bornemissza Jánossal is.¹⁷⁷

Az Újlakiak és a Túzok viszonyának megítélését árnyalja a tény, hogy a Hunyadiak szolgálatában igen szép karriert befutó Túz János apja, Péter Újlaki Miklós egyik vezető familiárisa, Somogy megyei alispánja volt 1444–1446-ban.¹⁷⁸ A Túzok somogyi birtokait talán akkor fenyegethette igazán veszély Újlaki részéről, amikor Hunyadi János halála után megromlott az 1441 óta meglévő szövetségi viszony közte és a Hunyadiak között, s ellentéteik odáig fajultak, hogy 1457 folyamán Újlaki a király táborát erősítette ellenükben, az V. László elhunytáig tartó polgárháború során is.¹⁷⁹ Különösen kritikus időszak lehettek elvileg a Túzok számára az 1459. évi, Újlaki vezette királyellenes főúri lázadás hónapjai is, már csak azért is, mert Túz János is hűségesküt tett Mátyásnak Budán február 10-én.¹⁸⁰ Az ellentétekre viszont tompítóan hathatott, hogy ebben az időben Túz Miklós,

Újlakiak kezén volt. Erőszakos jobbágyköltöztetésről valló 1480. évi forrás révén bizonyítható a vártartományhoz tartozónak tekintett helységek közül három: Aszaló és Déshida falvak, továbbá Kecel mezőváros esetében, hogy egyidejűleg a Dersfiek és az Újlakiak is birtokolták. (A jobbágyok elhurcolása a két faluban 1479-ben, Kecelen pedig 1480-ban történt.) *Kőfalvi*, Pécsváradí oklt. 399–400. p. (820. sz.); *Engel*, Térkép. (Az oklevél Dersfi Istvánt — mint panaszoszt — Szerdahelyi Bánfi István névvel említi. Az azonosításra l.: *Kubinyi*, Kaposújvár 23. p.; *Komjáthy*, Kaposvár 82., 84. p.)

176 *Kubinyi*, Kaposújvár 16. p.; *Engel*, Térkép.

177 *Timár Péter*: A Szerdahelyiek Somogy megyei birtokai. 2. rész. In: SMM 30. köt. Szerk.: Bősze Sándor. Kaposvár, 1999. 59–62. p. Bornemisszára: *Kubinyi András*: A kincstári személyzet a XV. század második felében. In: Mátyás király, 1458–1490. Szerk.: Barta Gábor. Bp., 1990. 68. p.

178 *Engel Pál*: Hunyadi pályakezdése. In: Vál. tan. 514. p.; *Engel*, Genealógia, Bő nem 1. Somogyi ág 2. tábla: Tuz (laki); *Engel*, Archontológia I. 178. p.

179 *Kubinyi András*: Újlaki Miklós. In: Nagy képes millenniumi arcképcsarnok. 100 portré a magyar történelemből. Szerk.: Rác Árpád. Bp., 2000. (a továbbiakban: *Kubinyi*, Újlaki) 48–49. p.; *Engel*, Szt. István 248. p.

180 *Kubinyi*, Újlaki 50. p.; *uő.*, Bárók 201., 208. p.

Jánosnak valószínűleg nagybátyja somogyi alispán volt (1458. márciusi adat szerint), míg Újlaki Miklós a megye ispánja, igaz, utóbbi ekkoriban nem egyedül viselte e tisztséget, ezért lehetséges, hogy nem az ő familiárisaként tevékenykedett Túz.¹⁸¹ Az persze nem biztos, hogy Túz Péter és később Miklós önszántából lépett Újlaki szolgálatába — már ha utóbbi lépett egyáltalán. Mindenesetre a Hunyadiakhoz fűződő kapcsolat bizonyos védelmet jelenthetett a Túz család számára Újlaki ellenében, míg nem zárható ki, hogy az utóbbival fenntartott viszonyukra támaszkodhattak a Hunyadiakkal szemben.

Mátyás nem bízott Újlakiban a lázadást követő kibékülésük után sem. Politikája arra irányult, hogy amennyire lehet, visszaszorítsa a nagyúr hatalmát. Ennek egyik eszköze az volt, hogy Újlaki befolyási körzetében híveit, familiárisait tette nagybirtokossá, illetve báróvá, főpappá. Így lett a Túz család várúr Szlavóniában, így kapta meg Szentlászlói Osvát a zágrábi püspökséget és így lett ezzel szinte egy időben Túz János szlavón bán (Újlaki leváltása után), mely méltóságot az uralkodó a dalmát-horvát bánssággal és más tisztségekkel egészített ki.¹⁸² Továbbá így lett Szentlászlói és Túz János szövetségese, Janus Pannonius (Csezmicsei János), a költő, már korábban pécsi püspök. Hármójukon kívül több olyan urat említhetnénk, akinek a királytól újonnan kapott hatalmát és tekintélyét Újlakival szemben kellett érvényesítenie.¹⁸³ Az 1471. évi összeesküvés után viszont a bosz-

181 *Borsa Iván*: Somogy középkori alispánjai. A Mohács előtti megyei archontológia ügye. In: SMM 13. köt. Szerk.: Kanyar József. Kaposvár, 1982. 13. p. Újlaki Miklós 1444-től legalább 1474-ig, de valószínűleg 1477-ben bekövetkezett haláláig töltötte be az ispáni tisztséget. *Kubinyi*, Kaposújvár 3., 35. p. (4. jegyz.); *Engel*, Archontológia I. 177. p. — Túz Miklós *Engel* Genealógiája szerint János nagybátyja (Szövécsi és Laki Túz Miklós néven egyaránt előfordul), viszont egy 1482. márciusi oklevélben szintén találkozunk egy Laki Túz Miklóssal, aki János unokatestvére (*frater patruelis*). Valószínű, hogy a két Miklós esetében apáról és fiáról van szó. *Engel*, Genealógia, Bő nem 1. Somogyi ág 2. tábla: Tuz (laki). *Borsa*, Szenyéri okl. 110. p. (236. sz.) *Engelnél* azt találjuk (I. uo.), hogy Túz Miklósnak, János nagybátyjának kobozta el Mátyás király minden birtokát, azonban a konfiskálásra bizonyítékul idézett forráshely (*Wenzel Gusztáv*: A Hédervári Ferenc jószágai fölötti per és ítélet 1523-ban. Magyar Történelmi Tár 6. Pest, 1859. 47–48. p.) nem szól arról, hogyan voltak rokonok János és Miklós, így lehet, hogy nem János nagybátyjának, Miklósnak, hanem ezen Miklós fiának — akit szintén Miklósnak hívtak [amennyiben tényleg létezett (ez valószínű)] — a javait vette el a király. Máskülönb *Engelnél* (uo.) az életben levő Miklósról az utolsó adat 1469-ből való.

182 Túz János méltóságaira: *Pálosfalvi Tamás*: Vitovec János. Egy zsoldoskarrier a 15. századi Magyarországon. In: Századok 135. (2001). (A továbbiakban: *Pálosfalvi*, Vitovec.) 469. p.

183 *Kubinyi*, Kaposújvár 33. p.; *uő.*, Újlaki 50. p. Janus Pannonius 1459-től 1472-ig volt pécsi püspök. *Kristóf Ilona*: A váradi káptalan méltóságviselői 1440–1526 között. In: Turul 77. (2004) 12. p.

niai királlyal jutalmazott nagyúr Mátyás uralmának egyik támasza lett. Új helyzet állt elő ugyanis, 1471 után a király éppen Újlakira számíthatott a Túzok és a zágrábi püspök ellenében, valószínűleg azért is adta vissza neki a szlavón bánságot, hogy őket ellenőrizni tudja, ezt a méltóságot azonban csak 1473 novemberében történt leváltásáig, alig két évig viselhette.¹⁸⁴ Úgy tűnik azonban, hogy megnövekedett hatalma ellenére óvatos volt a Túz családdal szemben. Miután ő is kinyilvánította hűségét uralkodója iránt 1471. szeptember 21-én Budán a főrendek igen nagy részével egyetemben (ez jelentette az összeesküvés összeomlását),¹⁸⁵ 23-án parancsot kapott Mátyástól, hogy adassa vissza a Túz János és Miklós kezén lévő somogyi Szenyér kastélyt és tartozékait a megye nemeseivel Antimus Lászlónak. Újlaki azonban ezt nem tette meg, a szenyéri uradalom még 1483-ban is Túz Jánosé volt. Ha igaz, királyi adomány erejénél fogva birtokolta, viszont az uradalomra vonatkozó okleveleket nem sikerült megszereznie. Az uralkodó 1471. szeptember 23-i parancsa a büntetés szándékával született, ám az azért is érdekes, mert néhány nappal korábban, 18-án az országgyűlés még a szenyéri kastély (attól a naptól számított) huszonöt napon belül történő lerombolását rendelte el örökös hűtlenség büntetéseként. Talán Antimus László kérésére másította meg a király a dekrétumában foglaltakat.¹⁸⁶ Mindenesetre Szenyér és tartozékai Túz János valószínű unokatestvérének, Túz Miklósnak a halála után az olasz Perotus (Perotto) de Vesach (eredetileg Beatrix királyné egyik kísérelője) birtokába kerültek, akinek Antimus János, az uradalom örököse időközben (1482-ben) eladta azt. Másikülönben Szenyért Túz János az 1460-as évek második felében szerezte.¹⁸⁷

A kilencvenes évek közepén különösen rossz volt a viszony Újlaki Lőrinc herceg és a zágrábi főpásztor között. 1494 februárjából való az a Kanizsai László

184 *Engel–Kristó–Kubinyi*, i. m. 235. p.; *Kubinyi*, Vitéz 26. p.; *uo.*, Újlaki 50. p. Újlakit 1472 májusában koronázták Bosznia királyává. L. uo.

185 *Kubinyi*, Bárók 198., 208. p.; *Engel–Kristó–Kubinyi*, i. m. 235. p.

186 *Borsa Iván*: Az Antimus család. Harmadik, befejező rész. In: Turul 66. (1993) 3. sz. (a továbbiakban: *Borsa*, Antimus) 6–7. p.; *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1458–1490. Francisci Döry collectionem manuscriptam additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis, Geisa Érszegi, Susanna Teke*. Bp., 1989. 201. p. A szenyéri kastély lebontásáról rendelkező cikkely nem említi név szerint sem a Túzokat, sem az Antimusokat.

187 *Borsa*, Antimus 11. p. Perotus de Vesach legkésőbb 1485-ben vette ténylegesen birtokba a szenyéri uradalmat. L. uo. (P. de Vesach nevére l.: Aragoniai Beatrix magyar királyné életére vonatkozó okiratok. Gerevich Tibor és Jakubovich Emil közreműködésével közli Berzeviczy Albert. Bp., 1914. 75., 379. p.).

bánnak szóló panaszirat, amelyből arról értesülünk, hogy Újlaki csatlakozott a püspök másik ellenfele, Beriszló Bertalan vránai perjel (és mások) akciójához, melynek során a zágrábi püspökség birtokait pusztították. A főpap erre bevádolta őket Ulászlónál.¹⁸⁸ Nem sokkal később, 1494 májusában viszont a püspök indított támadást a Corvin János kezén lévő Tűz-javak visszaszerzése érdekében — amint arról fentebb már volt szó; a megtorlásban Újlaki segítségére volt a királyfinak. A király 1494 végén, 1495 elején háborút viselt Újlaki ellen,¹⁸⁹ ebben nem kizárt, hogy a püspök csapatai is részt vettek, adatunk arról van az Ernuszt-féle számadáskönyvből, hogy az uralkodótól a főpaphoz katonaság kérése végett küldött követ pénzt kap 1495. január 12-én.¹⁹⁰ Bonfinitól tudjuk, hogy Szentlászlói Osvát eleget tett a felszólításnak, hiszen kétszáz lovassal érkezett meg a szlavón rendek nem sokkal később Verőcén tartott gyűlésére, amelyen Ulászló is jelen volt.¹⁹¹ Ezek után meglepőnek tűnik, hogy Újlaki a püspök végrendeletének egyik kedvezményezettje. Talán arról lehet szó, hogy a főpásztor gesztust tett irányába azzal, hogy megemlékezett róla végakaratóban, arról az előzmények ismeretében aligha beszélhetünk, hogy összebarátkoztak. A főpásztor valószínűleg semlegesíteni akarta hatalmas ellenfelei egyikét, ha már Corvinnal nem békülhetett ki a fentebb bemutatott per miatt, ezt a Tűz és a Dersfi sarjak érdekében is meg kellett tennie. Egyáltalán nem biztos, hogy a testamentumában Újlakinak tett gesztus az első lépés volt viszonyuk javításának útján. Az, hogy a herceget a kedvezményezettek között találjuk, arra figyelmeztet, hogy nem szabad magától értetődően mind a püspök barátainak tekintenünk azokat, akikről megemlékezik, közöttük lehetnek olyanok, akikhez szorosabb kapcsolat nem fűzte a főpapot, de valamiért, valamilyen érdekből mégis fontosak voltak a számára.

Akiket *compaterjeinek* mond, azokról joggal gondolhatjuk persze, hogy szorosabb viszony fűzte hozzájuk. Bánfi Miklós az egyik ilyen, aki Tűz Jánoshoz hasonlóan Mátyás legbizalmasabb hívei közé tartozott egy időben, 1459-ben ezen bizalmi kör néhány tagja, köztük ők ketten engedélyt kaptak a pápától együttesen, ugyanazon oklevél által arra, hogy napfelkelte előtt misén vegyenek részt.¹⁹²

188 *Margalits*, Repertorium I. 651. p.

189 *Kronológia* 322–323. p.

190 *Johann Christian von Engel*: Geschichte des ungrischen Reichs und seiner Nebenländer I. Halle, 1797. 65. p.

191 Erről l. fentebb!

192 *Kubinyi*, Bárók 192. p. (217. jegyz.)

Végrendeletének egy másik kedvezményezettjével, Ráskai Balázssal II. Ulászló hatalomátvételének egyik kulcsfontosságú mozzanatában működött együtt feltételezhetően a zágrábi főpásztor. Ráskai mint budai udvarbíró és várnagy¹⁹³ adta át ugyanis ura, Corvin János tudtával és beleegyezésével a visegrádi várat az ott őrzött Szent Koronával együtt Ulászlónak 1490. augusztus 7-én. Ezt megelőzte Corvin behódolása az új királynak július közepén. Ulászló serege egy részét Visegrád ellen küldte, hogy ha kell, ostrommal vegye be, azonban jelentősebb harci cselekményre nem került sor, mert az őrség élén álló Ráskai hamar engedett a rábeszélésnek és átadta a várat. A király a fővárosba augusztus 9-én vonult be, Ráskai a budai várat is átadta neki. Visegrád és Buda mihamarabbi megszállására, a korona gyors megszerzésére azért is szükség volt, mert az egyik trónkövetelő, János Albert, Ulászló öccse Lengyelországból ekkor seregével Pest mellett állt.¹⁹⁴ Bonfinitól tudjuk, hogy a főváros felé közeledő király elé járuló küldöttségben a zágrábi püspök is ott volt, üdvözlő beszédet mondott az uralkodó tiszteletére.¹⁹⁵ Szintén az olasz történetíró említi, hogy augusztus 29-én a koronát a zágrábi főpásztor vitette Visegrádról a budai Nagyboldogasszony-templomba.¹⁹⁶ Ez az egyik adat, amely alapján feltételezhetjük, hogy a visegrádi várat Ráskaitól Szentlászlói Osvát vette át. A másik dolog, ami miatt ezt gondolhatjuk, pedig az, hogy a visegrádi alsó- és felsővár augusztus 7-én, tehát az átvétel napján keletkezett leltára a zágrábi káptalan levéltárában található. Nem derül ki e forrásból, hogy ki és kinek a parancsára készítette,¹⁹⁷ de lelőhelye alapján feltételezhetjük, hogy a püspök utasítására egy zágrábi kanonok. Ráskai, mint ahogy arról fentebb már szó volt, kezdetben vonakodott, csak rábeszélésre engedte át a várat (NagyLucsei Orbán egri püspök, királyi kincstartó és Ermszt Zsigmond pécsi püspök győzték meg Bonfini szerint).¹⁹⁸ Engednie kellett, már csak azért is, mert a II. Ulászló által Farkashidán július 31-én elfogadott választási feltételek között szerepelt, hogy a koronát a főpapok és bárók közül általuk megválasztandó

193 Uo. 206–207. p. *Uő.*: Két sorsdöntő esztendő (1490–1491). In: Történelmi Szemle 33. (1991) 5. p.

194 Uo. 26–27. p.; *De Bonfinis*, Decades IV. 191. p.; *Nógrády Árpád*: Mátyás kincsek a visegrádi vár 1490. évi leltárában. In: Tan. Borsa I. tisz. (a továbbiakban: *Nógrády*, Kincsek) 177. p.

195 *De Bonfinis*, Decades IV. 191. p.

196 Uo. 195. p.

197 *Nógrády*, Kincsek 177–180. p.

198 *De Bonfinis*, Decades IV. 191. p. A döntő érv, amellyel Ráskaira hatni lehetett, valószínűleg az volt, hogy Corvin és hívei nem fogják csapataikkal felmenteni a várat Ulászló seregének ostroma alól. L. uo.

koronaőrök fogják őrizni, mely célra utóbbiak Visegrád várát kapják.¹⁹⁹ Bonfini szerint Nagylucsei és Bátori István erdélyi vajda, országbíró már a korona Budára a zágrábi püspök által történt átszállítása után szerepet játszottak az ünnepségek során mint választott koronaőrök.²⁰⁰ Okleveles adattal bizonyítani lehet, hogy a nem sokkal később, szeptemberben Székesfehérváron a koronázás alkalmával tartott országgyűlés választotta meg az említett koronaőröket, akiknek a személyébe a király is beleegyezett s akik annak rendje és módja szerint át is vették a koronát és a visegrádi várát.²⁰¹ A koronaőrök országgyűlési választásáról valló okleveles adat nem áll ellentétben Bonfini tudósításával, utóbbit is elfogadhatjuk igaznak: az országgyűlési választást és a királyi jóváhagyást ennek megfelelően úgy értékelhetjük, mint korábbi, nem hivatalos választás megerősítését.²⁰² Visszatérve Szentlászlói Osvát szerepére, lehetséges, hogy nem egyedül, hanem II. Ulászló pártján álló nagyurakkal együtt vette át és tartotta kezén átmenetileg (amíg a két koronaőr meg nem kapta) Visegrád várát és a koronát. Erre azért gondolhatunk, mert egy olasz követjelentés alapján talán arra következtethetünk, hogy a koronázásra Fehérvárra ilyen, Ulászlót a hatalomba emelő főurak őrzetében (a forrás többségüket meg is nevezi) érkezett a korona.²⁰³

Azt, hogy Szatmári Györggyel, végrendeletének egy másik kedvezményezettjével jó kapcsolatot ápolt Szentlászlói Osvát, oklevelekkel tudjuk bizonyítani. 1496 decemberében az uralkodó utasította a zágrábi királyi város vezetőit és polgárait, hogy róják le továbbra is a zágrábi püspöknek úgymond emberemlékezetnél is régibb idő óta járó vámokat, ne tagadják meg a fizetést, ha volna valamilyen, addig soha nem érvényesített jogalapjuk a vámmentességre, azt a nyolcados törvényszék tárgyalásán ismertessék — annak rendje és módja szerint. Megemlíti az oklevél, melynek referense Szatmári volt, hogy az ügyet Osvát püspök tárta a király elé.²⁰⁴

199 Nagy Gyula–Kolosvári Sándor–Óvári Kelemen–Márkus Dezső: Magyar törvénytár. 1000–1526. évi törvényczikkek. Bp., 1899. 474–475. p.

200 De Bonfinis, Decades IV. 195. p.; az eseményekre I. szintén: *Fraknoi Vilmos*: II. Ulászló királlyal választása. In: Századok 19. (1885) 209. p.

201 Neumann, II. Ulászló 332–333. p.

202 Uő.: Bátori István politikai szerepe II. Ulászló uralkodása alatt (1490–1493). In: Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle 44. (2009) I. sz. (a továbbiakban: Neumann, Bátori) 93–94. p.

203 Uő., II. Ulászló 333–334. p. Tubero hasonlót állít a korona Fehérvárra szállításával kapcsolatban. Uo. 334. p. (97. jegyz.). A főuraknak az olasz követjelentésben olvasható megnevezései helyes értelmezését l.: uő., Bátori 94. p. (66. jegyz.)

204 Mon. Zagr. II. 509–510. p. (386. sz.)

Relatorként szerepel Szatmári azon az 1497 októberében kelt uralkodói parancslevélen is, melyben Ulászló utasítja Somogy megyét, hogy tartson vizsgálatot Dersfi Miklósnak a zselicszentjakabi bencés apátság felett birtokolt kegyúri joga bizonyítása céljából, ugyanis ifjabb Vitéz János veszprémi püspök (Somogy területe az ő egyházmegyéje része) nem tudni, milyen jogcímen, elfoglalta az apátságot, mely jelentékeny birtokokkal rendelkezett s melynek patronátusi jogát a Szerdahelyi család különböző ágai, így mások mellett a Dersfiek mondhatták magukénak.²⁰⁵ A parancslevél nem említi, hogy a zágrábi püspök mint a kiskorú Dersfi gyámja kérésére rendelte el a király a vizsgálatot, csak annyit tudunk meg belőle, hogy az ügygel a kiskorú Dersfi nevében fordultak az uralkodóhoz.²⁰⁶ Az okmányból kikövetkeztethető, hogy az apátság jogtalan elfoglalása akkoriban történt, amikor Ulászló visszatért Magyarországra csehországi látogatásából, melyet 1497 áprilisában fejezett be.²⁰⁷

A kedvezményezettek között találjuk Kálmáncsehi Domonkost is, aki a végrendelkező barátja lehetett.²⁰⁸ Bakóc érsek szintén kedvezményezett, akit Fraknói Vilmos Osvát püspök barátjának mond, csakúgy, mint Váradi Péter kalocsai érseket, akiről azonban nem szól a testamentum.²⁰⁹ Filipec Jánost sem említi, bár lehet, hogy vele már nem tartotta fenn a barátságot a főpásztor, mivel ekkor egy morvaországi kolostorban élt (ami azonban nem jelentette azt, hogy ne vállalt volna — igaz, ritkán — közéleti szerepet Ulászló képviselésében). Ő engedte át Szentlászlóinak 1490-ben, amikor minden méltóságáról — köztük a királyi kancellárságról — lemondott, a budafelhévízi prépostságot. 1488 januárjában ő békítette ki Zágrábban Szentlászlóit és Blagai István grótot. Ekkor párizsi és miánói követségéből volt hazatérőben Filipec.²¹⁰

Bakóc és Szentlászlói kapcsolatának szempontjából talán érdemes megemlíteni, hogy a Túz család sorsában 1481-ben bekövetkezett döntő fordulatról tanúskodó egyik okmányon ott találjuk Bakóc nevét. Ez a forrás nem más, mint Mátyás

205 A kegyúri jogra: *Komjáthy*, Kaposvár 75., 84. p. A birtokokra l.: *Engel*, Térkép.

206 Az oklevelet l.: Károlyi oklt. III. 26–27. p.

207 Ulászló csehországi tartózkodására: *Kronológia* 324. p.

208 *Hoffmann Edith*: Régi magyar bibliofelek. Az előszót, az új jegyzeteket írta, a kötetet szerk.: Wehli Tünde. Bp., 1992. 259–260. p.; *Kniewald Károly*: Kálmáncsehi Domonkos zágrábi miscellányve. In: *Magyar Könyvszemle* 67. (1943) 4–6. p.

209 *Fraknói Vilmos*: Erdődi Bakócz Tamás élete. Bp., 1889. 63. p.

210 *De Bonfinis*, *Decades* IV. 204. p.; *Bunyitay Vince*: A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig I. Nagyvárad, 1883. 319–322. p.

király eredetiben fennmaradt 1481. május 6-i oklevele,²¹¹ melyben az uralkodó megígéri, hogy a neki átadott Medvevárt, Rakonokot és Lukavecet tartozékaikkal együtt az irat keltétől számított öt év múlva visszabocsátja Túz János és fiai kezébe, hogy tizenkétezer forint értékű zálog címén addig birtokolhassák azokat, amíg ő, Mátyás vagy az őt követő királyok ki nem váltják. Esett már szó fentebb Mátyásnak erről a — megszegett — ígéretéről. Az ausztriai Radkersburgban kiadott okmányon Bakóc referensként, Erdődi Tamás névvel, titeli préposti címével szerepel (királyi titkár is volt²¹²). Ez a dokumentum csak egyike annak a négynek, amelyet az uralkodó aznap (május 6-án) és a következő napon a száműzendő Túz János ügyében kiállított.²¹³

Függelék

Szentlászlói Osvát zágrábi püspök a pécsváradi apátság élén

A főpap tisztségviselései közül pécsváradi apátsági kormányzósága a legproblemikusabb, mely így hosszabb elemzést igényel. A pápa 1466. április 28-án tudatta a pécsváradi konventtel, hogy a zágrábi püspököknek tartozik — mint kormányzónak — engedelmességgel,²¹⁴ utóbbi ugyanezen év július 11-éről származó adat szerint ki is fizette a kormányzóságért a Rómának járó díjat, százötven forintot.²¹⁵ Egy 1468. január 25-én kelt, Tolna megye alispánjai és szolgabírái által kiadott

211 Turopolje II. 18–19. p. (17. sz.).

212 *Tringli*, Közgyűlés 292. p.

213 Uo. 307. p. — Ez a máj. 6-i irat oklevéltani különlegesség: záradékában szerepel, hogy az uralkodó aláírta, ennek ellenére ez nem történt meg, ezért került rá kancelláriai jegyzetként Bakóc (Erdődi) neve mint relatoré [a király által aláírt okmányokon általában nem találunk semmiféle kancelláriai jegyzetet, l.: *Horváth Richárd: Itineraria regis Matthiae Corvini et reginae Beatricis de Aragonia (1458–[1476]–1490)*. Bp., 2011. 42. p.]. A dokumentum kiadásában a kancelláriai jegyzet után zárójelben ez szerepel: m. p., ami azt jelenti, hogy Bakóc saját kezűleg (*manu propria*) írta rá az oklevélre a maga nevét mint referensét. Az eredetiben (DL 33896.) viszont nincs m. p. rövidítés, tehát mindössze a kiadó (Laszowski) kiegészítésével állunk szemben, így ez figyelmen kívül hagyandó.

214 PRT XII/B. 30–31. p.; *Kercselich*, i. m. 181. p.

215 *Razum*, Thuz 99. p.

oklevélben azonban Túz János tűnik fel a pécsváradai apátság gubernátoraként, aki ezen forrásból kikövetkeztethetően nemcsak viselte e címet, hanem ténylegesen is a kezén tartotta az apátság birtokait (a kútfő erőszakos, jogtalan, minden bizonnyal 1467 decemberében történt jobbágyköltöztetéséről szól²¹⁶). Ez annak ismeretében kevésbé tűnik meglepőnek, hogy kezdetben az új zágrábi egyházfő nem rendelkezhetett a püspökség birtokaival. Azokat 1466-ban, amikor ténylegesen átvette hivatalát, világi ügyekben eljáró helyettesére (*vicarius temporalis*, *vicarius in temporalibus*) bízták, akit azonban a szlavón bánnak rendelték alá. Az egyik bán a szóban forgó oklevél keletkezésekor (illetve a benne foglalt eset megtörténtekor) Túz János volt (a másik Vitovec János), aki más egyházi birtokokat is megkapott: a vránai perjelség javait.²¹⁷ Úgy tűnik tehát a fentebb említett 1468. évi forrás alapján, hogy a pécsváradai monostor közvetlenül az övé volt, nem tartozott a zágrábi püspök vikáriusának igazgatása alá, pedig tartozhatott volna, hiszen a főpásztor továbbra is kormányzó maradt: ő 1468. október 3-án Baranya megyei vezetők által kiadott oklevélben tűnik fel újra e tisztségében, ám ebből a forrásból nem tudjuk kikövetkeztetni, hogy bírta-e ténylegesen a monostor javait.²¹⁸ 1470-ben azonban már minden kétséget kizáróan kezén tartotta őket, ekkorra tehát igazi ura lett az apátságnak. Ez év május 29-én kelt ugyanis az az általa mint kormányzó és a pécsváradai konvent által együttesen kiadott oklevél, mellyel megbízást adtak két ügyvédnek arra, hogy eljárjanak a monostor tizedperében.²¹⁹ Valódi úrként vall róla egy 1482. június 25-i levél is, melyből arról értesülünk, hogy pécsváradai udvarbírája (*provisora*), a levél írója löport küld az ő, a püspök egy másik vezető familiárisának.²²⁰ Valamikor, számunkra ismeretlen időpontban azonban Mátyás király elvette tőle az apátságot, melynek következő birtokosa Ascanio Sforza bíboros lett, akit az uralkodó ezzel a monostorral kárpótolt némileg azért, mert nem tette meg sem esztergomi érseknek Aragóniai János halála után, majd egri püspöknek sem Rangoni (Veronai) Gábor elhunytát követően. Az apátság Sforzának adományozása nem történhetett előbb annál,

216 *Szakály Ferenc*: Ami Tolna vármegye középkori okleveleiből megmaradt (1314–1525). Szekszárd, 1998. 173. p. (154. sz.) A zichi és vásonekeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára (a továbbiakban: Zichy okmt.) X. Szerk.: Kammerer Ernő. Bp., 1907. 441–442. p. (301. sz.).

217 *Pálosfalvi*, Vitovec 468–470. p.

218 Zichy okmt. X. 465–466. p. (318. sz.).

219 Primási Levéltár, Esztergomi Székesfőkapitán Magánlevéltára, Acta radicalia, 45 / 8 / 10. (DF 237554.) *Kőfalvi*, Pécsvárad okl. 383. p. (787. sz.)

220 Mon. Zagr. XI. Libri fassionum seu funduales (ann. 1471–1526). Inventaria et rationes (ann. 1368–1521). Collegit et edidit Joannes Bapt. Tkalčić. Zagrabia, 1905. 287. p.

hogy 1487 április-májusában a pápa ki nem nevezte Mátyás jelöltjeit, Nagylucsei Orbánt és Beatrix királyné unokaöccsét, a ferrarai herceg gyermekkorú fiát, Estei Hippolitot az egri püspöki, illetve az esztergomi érseki méltóságra az említett elhunyt főpapok helyébe. Ugyanis a királyt felháborította az, hogy a bíboros busás kárpótlást akar magának, amiért ő nem lett jelölt, s az is, hogy annak érdekében, hogy ezt megkapja, Sforza akadályozza Hippolit pápai kinevezését. Mátyás a pápai megerősítéseket közvetlenül megelőző hetekben a lehető leghatározottabban ellenezte még azt is, hogy a ferrarai herceg kárpótolja Sforzát: a magyar uralkodónak eltökélt szándéka volt, hogy ha ezt a herceg — engedve a bíboros követelésének — megteszi, akkor mégsem adja fiának az esztergomi érsekséget. Végül a király akarata szerint alakultak az események, a pápai kinevezések, ahogyan említettem, megtörténtek.²²¹ Bizonyos idő eltelte után Mátyás mégis jobbnak látta, ha ad valamit a nagy befolyású kardinálisnak. 1488-ban történhetett, hogy a kezére juttatta a pécsváradi monostort: ezen év szeptember 30-án kelt levelében mond köszönetet a királynak a Sforza-ház egyik tagja egy, a bíborosnak adományozott (név szerint nem említett) apátságért.²²² Később II. Ulászló szerette volna elérni, hogy a kardinális önként engedje át Pécsváradot Szentlászlóinak, törekvése azonban nem járt sikerrel, ahogyan az az uralkodó 1495 júniusában a pápának írt leveléből kiderül.²²³

221 PRT XII/B. 31. p.; *Fraknói Vilmos*: A Hunyadiak és a Jagellók kora (1440–1526). Bp., 1896. 297–300. p.; *uő.*: Rodrigo Borgia (VI. Sándor), Giulio Medici (VII. Kelemen) és Ascanio Sforza bíbornokok, mint egri püspök-praetendensek. In: *Egri Egyházmegyei Közlöny* 15. (1883) 20. sz. (okt. 16.) 161–162. p.; *Berzeviczy Albert*: Beatrix királyné (1457–1508). Történelmi élet- és korrajz. Bp., 1908. 349–351. p.; *Fraknói Vilmos*: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szent-székkal II. 1418–1526. A konstancai zsinattól a mohácsi vészig. Bp., 1902. 234–237., 452. p.

222 Magyar diplomacziái emlékek Mátyás király korából 1458–1490. Szerk.: Nagy Iván, Nyáry Albert. III. Bp., 1877. 405–406. p.

223 PRT XII/B. 31-32. p.

TERNOVÁ CZ BÁLINT

A BOGUMIL ERETNEKSÉG A XI. SZÁZADI MAGYAR KIRÁLYSÁG DÉLI TERÜLETEIN¹

Bevezetés

A X. századi Bolgár Cárságban létrejött bogumil eretnység eszméi futótűzként terjedtek a Balkán egyházilag még szervezetlen, vagy gyenge egyházi jelenléttel bíró területein. A bogumil tanok követői manicheus alapokra keresztény eszméket építve elvetették az egyházi dogmákat, mind az egyházi, mind a világi hierarchiát.

A magyar szakirodalom az eretnység magyarországi megjelenésének kutatásába — nyilván nyelvi nehézségek miatt — nem vonta be a nemzetközi szakirodalom eredményeit, a magyarországi bogumil eretnység jelenlétét nem vizsgálta észak-balkáni kontextusban. A problémával kapcsolatban a kutatás nem jutott egységes álláspontra, pedig az államalapítás-kori magyar történelem fontos kérdésköréről van szó, nemcsak egyháztörténeti és művelődéstörténeti szemszögből, de a politikatörténet szemszögéből sem közömbös. Jelen munkámban összefoglalom a XI. századi magyarországi bogumil eretnységről eddig megjelent szakirodalmat, azt ütköztetem nemzetközi, elsősorban délszláv kutatók munkáival, valamint a fennmaradt csekély számú forrással. Dolgozatom célja, hogy választ találjak arra a kérdésre, hogy beszélhetünk-e eretnekek jelenlétéről a XI. századi Magyar Királyság déli területein, amennyiben igen, lehet-e a herezist bogumilként azonosítani? Lehetséges-e az eretnység térnyerését a források alapján földrajzilag és etnikailag azonosítani? Megállja-e a helyét a szakirodalom azon tézise, miszerint Aba Sámuel eretnekbarát politikát folytatott, valamint hogy a

1 Ezen dolgozat *A bogumil eretnység a Magyar Királyság déli területein a XI. században* című, a XXXI. Országos Tudományos Diákköri Konferenciára készült dolgozatom gerincét alkotta, amelyet javítottam a konferencián kapott visszajelzések alapján, valamint kibővíttem az azóta szerzett ismeretekkel. Ezúton mondok köszönetet mentoromnak, Körmendi Tamás egyetemi adjunktusnak (ELTE BTK) e sorok születésében és végső formába öntésében nyújtott segítségéért valamint az építő jellegű kritikáért és tanácsokért. A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/1-11-1-2012-0001 azonosítószámú „Nemzeti Kiválóság Program — Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése országos program” című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, valamint az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

magyarországi bogumilok jelentős szerepet játszottak volna a Vata-féle pogány-lázadásban?

A bogumil eretnokség születése és a herezis alapvető hittételei

A bogumil eretnokség hittételei az antik, perzsa eredetű dualista manicheizmus alapjain nyugszanak. A manicheista tanok örmény paulikiánusok közvetítésével kerültek Trákiába, majd Bulgáriába. Ezeken a területeken a manicheus eszmék keveredtek a keleti rítusú kereszténységgel és bolgár keresztény hagyományokkal, majd mindezek egyvelegéből a X. század közepén — a hagyomány szerint — egy Bogumil nevű pap megfogalmazta a bogumil eretnokség nézetrendszerét. A bogumil hitelvek átemelik a manicheizmus alapvető tanait. Szintén dualista vallás, a világot mint a fény és a sötétség, a jó és a rossz örök harcának színhelyét fogja fel. A jó forrása a fény, melyet a sötét erők a test börtönébe zártak. A bogumilok mindezt kiegészítik keresztény hagyományokkal: Isten, a világ teremtője és a fény forrása. Elsőszülött fia a Sátán, aki atyja ellen fordult, ő maga lesz a gonosz, a sötétség, aki az isteni fényt a testbe zárja, és elhelyezi az általa létrehozott anyagi világban, ahol minden, a munka, az étel, a testiség, a pénz, az állam és az egyház a Sátán teremtménye, sőt a próféták és a teljes Ószövetség a Sátánt élteti, szerzői a Sátán bábjai. Az emberek megmentéséért Isten elküldte második fiát, Jézust, aki földi élete során megmutatta az igaz élet útját, melyet az Újszövetség mond el. A bogumilok tagadják Jézus emberi voltát, nézetük szerint csak látszólag ember: mivel a test anyag, tehát a Sátán alkotta, Isten fia nem költözhet egy ilyen testbe. Tagadják mind a hét szentségeket, valamint nem ismerik el emellett az egyház Szentháromságról alkotott véleményét sem.

A hitelvek jelentkeztek a későbbi Szerb Nagyzsúpánságban és Boszniában, viszont a horvát és dalmát területeken, ha a tévelygés fel is ütötte a fejét, nem tudott gyökeret verni. Bár ezzel a térhódítással az eretnokség alapvető hittételei megmaradtak, régióként tapasztalhatóak eltérések: például amíg a bolgár bogumilok elvetnek mindennemű egyházi és világi hatalmat — a Sátán művének tartva azt — Boszniában az eretnekek és a hatalom szoros együttműködése tapasztalható. A szakirodalom ezen eltérések ellenére is a balkáni tévelygésről mindmáig egységesen mint bogumil eretnokségről beszél.

Dalmácia és a középkori horvát területek példáját látva leszögezhető, hogy a bogumilizmus csak ott tud gyökeret verni, ahol az egyházi jelenlét még nem szilárdult meg, valamint a kereszténység még megmaradt a pogány hagyományoktól befolyásolt szinten. Az, hogy az eretnokség elsősorban a görögkeleti területeken

tudott tartós sikereket elérni, a görög rítusú egyházi szervezet decentralizáltsága és az észak-balkáni területeken élő lakosság szétszórtságával és elszigeteltségével magyarázható.²

A bogumil eretnekség magyarországi elterjedésének historiográfiája

Elsőként Ivánka Endre vetette fel 1942-ben, hogy a Szent Gellért püspök *Deliberatio supra Hymnum trium puerorum* c. munkájában említett eretnekek bogumilok lehettek.³ Ivánka nézetét Bodor András egy évvel később megjelent tanulmányában elfogadta,⁴ viszont egyikük sem elemezte részletesen a forrás szövegét, ezt csak 1956-ban végezte el Rónay György. Rónay álláspontja szerint „a tanok, amelyek ellen Gellért püspök felemeli szavát, azonosak a bogumilizmuséival, illetve azzal a manicheista felfogással, melyet némi enyhítéssel a bogumilok is vallottak: hogy a világ a jó és a rossz, azaz Isten és Sátán kettős elvén épül fel.”⁵ Rónay munkájára 1965-ben Redl Károly reagált: szerinte Gellért munkájában az eretnekekre vonatkozó megjegyzések (*secta, hereticus*) valójában a pogány hagyományokhoz visszatérni kívánó magyarokra vonatkoznak, így a *Deliberatio* nem bizonyítja a bogumilizmus jelenlétét az államalapítás kori Magyarországon.⁶

Témánk kutatására a legnagyobb hatással Szegfű László 1968-ban, illetve 1983-ban publikált tanulmányai voltak.⁷ Mindkét munka egyértelműen a bogu-

2 A bogumil eretnekség születéséről, észak-balkáni elterjedéséről és korai történetéről bővebben ld. Ternovác Bálint: A bogumil eretnekség az Észak-Balkánon a 10–11. században. In: Micae Mediaevales III. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról. Szerk.: Gál Judit, Péterfi Bence, Vadas András, Kranzieritz Károly. Bp., 2013. (a továbbiakban: Ternovác, Bogumil eretnekség) 65–76. p.

3 Ivánka Endre: Szent Gellért *Deliberatio*-ja. Problémák és feladatok. In: Századok 76. (1942) 497–500. p.

4 Bodor András: Szent Gellért *Deliberatio*-jának főforrása. In: Századok 77. (1943) 173–227. p.

5 Rónay György: Bogumilizmus Magyarországon a XI. század elején, Gellért püspök „*Deliberatio*”-jának tükrében. In: Irodalomtörténeti Közlemények 60. (1956) 471–474. p. (a továbbiakban: Rónay, Bogumilizmus), idézet: 472. p.

6 Redl Károly: Problémák Gellért püspök *Deliberatio*-jában. In: Irodalomtörténeti Közlemények 69. (1965) 211–217. p. (a továbbiakban: Redl, Problémák).

7 Szegfű László: Eretnekség és tirannizmus. In: Irodalomtörténeti Közlemények 72. (1968) 501–516. p. (a továbbiakban: Szegfű, Eretnekség és tirannizmus); Szegfű László: A bogumil eretnekség hatása a XI. századi magyarság ideológiai fejlődésére. Acta Universitas Szegediensis de

milok XI. századi jelenléte mellett foglal állást. Szegefű szerint a Maros-vidékre a XI. század elején jelentős számú szláv bevándorló érkezett bolgár területről, az Északi-Timok folyó mellől (nagyjából a mai Niš környékéről). Ezek a szlávok az első Bolgár Cárság megsemmisüléséhez vezető bizánci támadások idején (1001–1018 között), majd Petar Deljan felkelésének leverése után (1041) menekülhettek Ajtony territóriumára. Ők hozhatták be a vidékre a bogumil tanokat, amelyek elsősorban az itteni szláv lakosság és a behurcolt foglyok köreiből terjedhettek el.⁸ Szegefű szerint a bogumilizmus Maros-vidéki jelenlétéről számos korabeli forrás tanúskodik.⁹ Szent István I. törvénykönyvének 1. cikkelye szerint voltak, akik azt hirdették, hogy nincs szükség egyházi vagyponra.¹⁰ Az Intelmek említést tesz a Szentháromság egységét megbontani igyekvőkről, figyelmezteti Imre herceget az eretnokség veszedelmeire, és leírja az Atanáz-féle hitvallást.¹¹ Ugyancsak a herezis jelenlétére utaló jel lehet, hogy Gizella királyné a későbbi koronázási palástra hímezte a *Credo*-t.¹² Szegefű szerint a bogumilizmus a magyar szállásterület déli periferiáin hódított a legeredményesebben, ahol a magyarokkal vegyült szláv népek éltek. Szent István Nagyobb legendája alapján azt is igazolni próbálta, hogy a keresztény térítés is itt haladt a legnehezebben.¹³

Szegefű a fent említett források mellett elsősorban Szent Gellért *Deliberatió*jára építette az álláspontját.¹⁴ Nézete szerint ez a mű több ponton is kimondottan a bogumil eretnokséggel száll vitába. Gellért cáfolja azt a manicheus nézetet, miszerint Isten jó és rossz dolgokat is teremtett, majd azt az — általa szintén „manicheusnak” minősített, valójában bogumil hatásról árulkodó — felfogást

Attila József nominatae. *Dissertationes Slavicae. Supplementum* 14. (1983) 39–68. (a továbbiakban: *Szegefű*, Bogumil eretnokség).

8 *Szegefű*, Bogumil eretnokség 39–41. p.

9 *Szegefű*, Eretnokség és tirannizmus 501. p.; *Szegefű*, Bogumil eretnokség 46. p.

10 *Závodszy Levente*: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Bp., 1904. 142. p. — Szegefű figyelmét elkerülte, hogy István törvényeinek ez a részlete szó szerinti átvétel a 847. évi mainzi zsinat 6. cikkelyéből (*Závodszy*, i. m. 15–16. p.; Az államalapítás korának írott forrásai. Szerk.: Kristó Gyula. Szeged, 1999. [Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15.] [a továbbiakban: *ÁKÍF*] 49. p. [125. jegyz. — *Kristó Gyula* munkája]), ezért aligha vonatkozhat a magyarországi bogumilokra.

11 *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Ed.: Emericus Szentpétery. Budapestini, 1937–1938. (a továbbiakban: *SRH*) II. 621. p.

12 *Szegefű*, Bogumil eretnokség 46. p.

13 *Szegefű*, Bogumil eretnokség 46. p.

14 *Szegefű*, Eretnokség és tirannizmus 503–507. p.

amely szerint a rossz dolgok a Sátán alkotásai. Gellért az egyház álláspontját képviselve kijelenti: mindent Isten hozott létre, és Isten minden teremtménye eredendően jó volt, a Sátán legfeljebb elronthatta azokat. A később vértanúságot szenvedett püspök további érvekkel is védi az egyház tanítását: cáfolja, hogy a világ teljesen el fog pusztulni, hogy Isten rossz szellemeket is teremtett (azok ugyanis maguktól lettek rosszá), hogy a Nap és a Hold paráználkodnának egymással, hogy a gonosz szellemek az égben is megtalálhatóak, hogy az emberek és a barmok születésüktől fogva rosszak, vagy hogy nincs pokol. A püspök védelmébe veszi a bogumilok által elutasított Ószövetséget, Mózeset, a szentkultuszt és az egyház szentségeit.¹⁵ Kinyilvánítja, hogy a próféták egyenrangúak, és hogy Mária valóban Istenanya, valamint hogy Jézus testileg is feltámadt.¹⁶

Szegfű cáfolta Redl Károly azon fentebb ismertetett véleményét, hogy az eretnekekre vonatkozó kifejezésekkel Gellért valójában a pogányokra céloz. A *Deliberatio* szövege ugyanis egyértelműen megkülönbözteti egymástól a pogányokat, az eretnekeket, a zsidókat, a hittagadókat (aposztátákat) és az álkeresztényeket. Gellért ráadásul fellép azok ellen, akik visszakövetelik a holtak lelkéért felajánlott engesztelő ajándékokat. Szegfű szerint ez nem vonatkozhat a pogányokra, mert szerinte a honfoglalás kori sírleletek bizonyítják, hogy a pogány magyarok hittek a halott lelkéért adott engesztelő adományokban. Azt, hogy az eretnekségen Gellért leginkább a bogumilizmust értheti — és annak tanaival vitatkozik — Szegfű szintén megpróbálta igazolni. A *Deliberatio* ugyanis hitet tesz a test feltámadása mellett. Ezt a legtöbb eretnekség nem vitatja, a bogumilok viszont igen (a pontosság kedvéért tegyük hozzá: a bogumilok a test anyagi volta miatt tagadják mind Krisztus testi feltámadását, mind a hívők test szerinti feltámadását az utolsó ítélet napján). Mivel Gellért azt is leírja, hogy nem szólhat az eretnekek ellen, Szegfű feltételezi, hogy a királyi hatalom támogatta a herezist.¹⁷

Szegfű szerint ugyancsak a bogumilok életmódjára és erkölceire vonatkozhatnak a *Deliberatio* szövegének az apa- és anyagyilkosokra, a homoszexuálisokra és az állatokkal fajtalankodó paráznákra, a hazugokra és a hamisan esküvőkre vonatkozó megjegyzései. A szülőgyilkosságra vonatkozó részlet magyarázata

15 *Szegfű*, Eretnekség és tirannizmus 504–507. p. — A Gellért művében Szegfű szerint előforduló bogumil tanokra ld. még *Szegfű*, Bogumil eretnekség 48–53. p.

16 *Szegfű*, Eretnekség és tirannizmus 506. p.

17 *Szegfű*, Eretnekség és tirannizmus 507–508. p.

Szegfűnél: a bogumil hívó a *consolamentum* (kézrátétel)¹⁸ szertartásával nyerte el bűneinek bocsánatát, viszont amennyiben ezek után bármit is vétkezett, akkor a lelke elkárhozott. Ezért a hívők a kézrátételhez csak haláluk előtt folyomodtak, így elkerülve a kárhozatot. Amennyiben az egyén mégsem halt meg, lelke üdvének érdekében a hozzátartozói megölték: ezért nevezhetők a bogumilok — Szegfű szerint — anya- és apagyilkosoknak. A fajtalankodásra vonatkozó megjegyzés magyarázatát Szegfű a házasság szentségét tagadó bogumil eszmére alapozza. Szerinte ugyanis az eretnekség követői különművekkel nem élhettek szexuális életet, ez ugyanis gyermekáldással járt volna, ami folytán újabb lelkek zárultak volna be a bogumil meggyőződés szerint a Sátán által kreált anyagi testbe. Ezért „elképzeltető, hogy a homoszexualitás is előfordult, csakúgy mint az állatokkal való közösülés, azoknál a vakbuzgóknál, akik hittek bár, de nem tudtak ellenállni szexuális vágyaiknak.” A fogadalom és az eskü a bogumil tanok szerint szintén az ördög műve. Ugyancsak a balkáni eretnekség híveire volt jellemző Uriel arkangyal tisztelete.¹⁹

Mindezek alapján Szegfű László a *Deliberatiót* bogumillel szembe vitairatnak tartja.²⁰ Gellért püspök Ingrimusnak ajánlja művét: ez utóbbi — Szegfű nehezen igazolható álláspontja szerint — a csanádi püspökkel ellentétben a királyi udvarban élt, és ott hitvitákat folytatott az eretnek Methodiusszal.²¹ Szegfű szerint maga Aba Sámuel is bogumil volt, vagy legalábbis hatalma megszilárdulása érdekében támogatta az eretnekmozgalmat.²² Ezzel kapcsolatban a XIV. századi Krónikakompozícióra hivatkozik, amelyben az áll, hogy Aba megvetette a nemeseket, szerinte mindene közös volt a szolgálkkal, nemtelenekkel evett és lovagolt, semmibe vette az esküt, bűnbánat és gyónás nélkül koncoltatta fel az ellene összekülvöket, mindenáron békét akart, és nem volt hajlandó folytatni Szent István

18 A kézrátételről bővebben ld. *Angelov, Dimitar: Bogomilstvoto v Bulgarija*. Szófia, 1969. 321, 323, 325, 332. p.

19 *Szegfű, Eretnekség és tirannizmus* 508–509. p., idézet: 509. p.

20 *Szegfű, Eretnekség és tirannizmus* 513. p.

21 *Szegfű, Eretnekség és tirannizmus* 513. p. — Az Ingrimus és Methodius között a királyi udvarban folyó hitvitákra Szegfű Gellért egyik kijelentéséből következtet: *Tu autem ne innitaris [in] quisquiliis, ne quidem suffoceris aristos et controversialibus culmis, immo in mensa divini dicti apposita simpliciter sume gratantis dispertire alis senis suffultus.* (*Deliberatio Gerardi Moresanae ecclesiae episcopi supra Hymnum trium puerum*. Szerk.: Karácsonyi Béla — Szegfű László. Szeged, 1999. [a továbbiakban: *Deliberatio*] 244. p.)

22 *Szegfű, Eretnekség és tirannizmus* 510–515. p.; *Szegfű, Bogumil eretnekség* 47., 50–51. p.

és Orseolo Péter politikáját.²³ Az Altaichi Évkönyv ezen kívül említi Aba három hívének nevét, és e nevek közül kettő szláv eredetű. Szezfű szerint a szláv nevek viselői bolgárok is lehettek, akik révén a király megismerkedhetett a bogumil tanokkal.²⁴

Hasonlóképpen fontos szerepet tulajdonít Szezfű a bogumilizmusnak a Vata-féle pogánylázadás idején is. Erre a XIV. századi krónikakompozíciót hozza bizonyítékkul, amely éppen Gellért püspök és Szolnok ispán megölésénél két alkalommal is eretnekeket említ.²⁵ Szezfű az eretnekmozgalom ismételt megerősödését a keresztény királyság elleni felkelés során azzal magyarázza, hogy a bogumilizmus — amint a fentebb már leírtakból láthattuk — szélsőségesen antifeudális. Hívei szerinte az állam ördögtől rendelt intézmény, a törvény, a királyi hatalom, a hivatalok feleslegesek, nem kell adót fizetni senkinek, le kell számolni a püspökökkel, papokkal, le kell rombolni a templomokat, elégetni a kereszteteket, tizedet nem kell fizetni. A keresztény monarchiát lebontani kívánó pogányok törekvései ezért igen rokonszenvesek lehettek a bogumil eretnekeknek.²⁶ Ráadásul a Vata felkelésének leverése után András király megparancsolja: a pogányok térjenek vissza Krisztus igaz hitére. Szezfű szerint tehát volt nem igaz hit, eretnekség is.²⁷

A XI. századi magyarországi bogumil jelenlét kérdésének egyes résztemáival legújabbban Déri Balázs foglalkozott 2008-ban megjelent tanulmányában.²⁸ Déri a *Deliberatio* néhány részletét vizsgálta elsősorban filológiai szempontból nagy kritikai apparátussal és meggyőző tudományos háttérrel. Ebben a munkában egyértelműen cáfolja Szezfű László nézetét, miszerint Uriel arkangyal eretnekek általi tisztelete Gellért művében a magyarországi bogumilok jelenlétére utalna. Déri Balázs, amint azt tanulmányában is leszögezi, nem vizsgálta átfogóan a problémát, csupán a szakirodalomban megjelent egyes nézeteket cáfolta, Redl

23 *SRH* I. 329. p.; magyar fordítása: *ÁKÍF* 286–287. p. (*Kristó Gyula*) — *Szezfű*, Eretnekség és tirannizmus 514. p.

24 *Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descenduntium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC.* Collegit Albinus Franciscus Gombos. I–III. Budapestini, 1937–1938. (a továbbiakban: *CFH*) I. 94. p.; magyar fordítása: *ÁKÍF* 243. p. (*Makk Ferenc*) — *Szezfű*, Eretnekség és tirannizmus 514. p.

25 A krónikarészletre ld. *SRH* II. 341., 342. p.; *Szezfű*, Eretnekség és tirannizmus 515. p.

26 *Szezfű*, Bogumil eretnekség 56–57. p.

27 *SRH* I. 344. p. — *Szezfű*, Bogumil eretnekség 58. p.

28 *Déri Balázs*: Egy Jeromos idézet Szent Gellértnél — és a bogumilok. In: *Antik Tanulmányok* 52. (2008) 67–82. p. (a továbbiakban: *Déri*, Jeromos idézet).

Károlyhoz hasonlóan szerinte is Gellért az eretnekség értelmezési kategóriáját a pogányokra használja.

A bogumilizmus XI. századi magyarországi jelenlétének forrásai

Témánk legfontosabb forrása — ahogy az a fenti historiográfiai áttekintésből is kiderült — Szent Gellért csanádi püspök *Deliberatio supra Hymnum trium puerorum* c. nyolc könyvből álló munkája, amelyet az 1046-ban vértanúságot szenvedett főpap egy bizonyos Isingrimus kérésére írt, vélhetően 1042 nyarán.²⁹ Mint arról az előző fejezetben szintén szóltam, Szegfű László szerint ez a munka valójában a bogumilok ellen írott vitairat, amelyet Gellért azért készített Isingrimusnak, mert az a királyi udvarban tartózkodva az eretnekek egyikével, bizonyos Methodiusszal folytatott hitvitákat.³⁰

Az a megállapítás, hogy a *Deliberatio* lényegét tekintve vitairat lenne, véleményem szerint nem állja meg a helyét. A Három fiú himnuszáról szóló elmélkedés — ahogy címe is mutatja — elsősorban irodalmi-teológiai munka, amelyet a mártírpüspök Dániel próféta ószövetségi himnuszára épít.³¹ Természetes, hogy a szerző eközben gyakran utal a saját mozgalmas korára, a környezetében zajló aktuális eseményekre és kortársaira is: így a pogány magyarokra, a rossz vezetőkre — és tagadhatatlanul többször is említ manicheusokat, eretnekeket, akiknek a tanaira reagál, védi tőlük a saját hitét. Bár a *Deliberatio* ezeket az eretnekeket soha nem nevezi bogumiloknak, az ellenük felhozott érvelésből és hittételekből kirajzolódik a bogumil eretnekség eszmerendszerének váza.

A kérdés tisztázására érdemes a *Deliberatiót* összevetni *Cosmas presbyter* bolgár klerikus X. század derekán, ószláv nyelven írott beszédével, amely a kutatás egybehangzó véleménye szerint csakugyan a bogumilok elleni vitairatként készült. E munka páratlan forrás a téma kutatói számára, *Cosmas presbyter* ugyanis testközelből élte meg az eretnekek fenyegető jelenlétét, haragos hangvételű beszéde valóban tökéletes mintája az eretnekek ellen írott vitairatoknak, a hazai szakirodalom azonban — valószínűleg nyelvi nehézségek miatt — mindeddig

29 Szegfű László: In: *Deliberatio* X–XI. p. — A *Deliberatio* kutatástörténetéről bővebben ld. *Nemerkényi Előd*: Szent Gellért *Deliberatiójának* kutatástörténete. In: *Fons* 10. (2003) 3–19. p.

30 Szegfű, *Eretnekség és tirannizmus* 513. p.

31 Dániel 3,57–65. — Szegfű László tévesen csak Dániel 3,58–65 verseire teszi a Gellért által elemzett részletet: *Szegfű, Eretnekség és tirannizmus* 503. p.

nem használta fel. A bolgár pap egész munkája az eretnekek istentelenségéről szól, a szerző állandó értetlenségének ad hangot: nem érti, az eretnekek hogy nem fogják fel a Szentírás vonatkozó passzusait, pedig azok világosan és egyértelműen az egyház álláspontját támasztják alá az eretnek eszmékkel szemben. Gellért művének gerincét viszont a himnusz sorai köré szőtt elmélkedés alkotja.

A *Deliberatio* a szerző elsődleges szándéka szerint már csak azért sem lehet bogumillelenez vitairat, mert az egész mű egy ószövetségi himnusz soraira épül, a középkori újmanicheista eszmék viszont — ahogy fentebb már jeleztem — elvetették az Ótestamentumot, a prófétákat.³² Egy vitairatban Gellért nyilvánvalóan nem egy olyan himnusza építette volna az érvelését, amelyet ellenfelei a Sátán alkotásának tartanak, szerzőjét (Dánielt) pedig a többi ószövetségi prófétával együtt a Sátán bábjának.³³ Mindezek alapján úgy vélem: a *Deliberatio* a címevel összhangban valóban egy bibliai himnusz által keltett asszociációkra épített elmélkedés, ám sorai között sűrű utalásokat találunk Gellért korának valóságára (és így a korabeli eretnekségre is).

Ugyancsak Gellért püspöknek tulajdonítható a *Homiliae de incarnatione Domini et de Beata Virgine* (Szentbeszédek az Úr megtestesüléséről és a Boldogságos Szüzzről) c. munka, valószínűleg a püspök homilia-gyűjteményének bevezető részlete. Ebben a munkájában Gellért ugyancsak szót emel az eretnekek ellen: kiátkozza ugyanis az eretnekeket, megerősíti a két testamentumba és az egyházatyákba vetett hitét.³⁴

Nem lehetetlen, hogy szintén Gellért püspök volt a tényleges szerzője Szent István király Imre herceg számára készített Intelmeinek is. Keletkezésének időpontja vitatott: ezt egyesek 1013–1015 közé, míg mások 1023–1024 közé teszik, csak az bizonyos, hogy ez Imre halála előtt készülhetett.³⁵ Szegfű László szerint³⁶ ebben is található utalás az eretnekség korabeli magyarországi jelenlétére: az In-

32 *Deliberatio* 243., 391. p.

33 Szegfű László ellenkező álláspontot képvisel: szerinte a himnusztól magáról is vitakozhatott Gellért az eretnekekkel: *Szegfű, Eretnekség és tirannizmus* 504–505. p.

34 *ÁKÍF* 405–407. p.

35 *Békefi Remig: Szent István király intelmei*. In: Századok 35. (1901) 922–990. p.; *Szovák Kornél — Veszprémy László: Krónikák, legendák, intelmek — utószó*. In: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Ed.: Emericus Szentpétery. Reprint kiadás. I–II. Bp. 1999. II. 721–799. p., 792–793. p.

36 *Szegfű, Eretnekség és tirannizmus* 501. p.

telmek szerzője ugyanis felhívja a figyelmet arra, hogy aki megkísérli megbontani a Szentháromság egységét, az eretnek.³⁷

A XIV. századi krónikakompozíció³⁸ és az 1075 körül keletkezett Altaichi Évkönyv³⁹ Aba Sámuel uralkodására vonatkozó részleteit Szegfű László — mint fentebb láthattuk — annak bizonyítására használta fel, hogy Aba Sámuel pártolta az eretnekeket, sőt hogy esetleg maga is eretnek volt. Mindkét szöveg értékelésére visszatérek a továbbiakban, azt azonban már most le kell szögezni, hogy a krónikakompozíció tudósításának egyik forrása éppen az Altaichi Évkönyv volt.⁴⁰ A két híradás tehát nem tekinthető egymástól független, önálló — és ezért egymást igazoló — információknak.

Bogumil tanok voltak-e a XI. századi Magyarország déli vidékein terjedő nézetek?

A forrásainkban többször előfordul ’eretnek’ (*hereticus*) és ’eretnekség’ (*heresis*), illetve ’manicheus’ és ’methodiánus’ kifejezések pontos jelentését a szakirodalom csak a *Deliberatio* vonatkozásában vizsgálta: Gellért püspök művében Redl Károly, Klaniczay Gábor és Déri Balázs álláspontja szerint ezek a szavak a pogányokat és a pogányságot jelölik,⁴¹ Rónay György és Szegfű László szerint viszont valóban eretnekekre vonatkoznak.⁴² Forrásaink alaposabb vizsgálata azonban azt mutatja, hogy ezekkel a kifejezésekkel a *Deliberatio* — továbbá az Intelmek és Gellért homíliái is — mindenképpen valamiféle keresztény mozgalomra, eretnekségre, és nem a pogányságra utal, hiszen mindhárom szöveg olyan nézeteket tulajdonít a *hereticus*oknak, amelyek egyértelműen csakis a keresztény eszmerendszeren belül értelmezhetők.

A *Deliberatio*ban ilyen például a Szentháromság egysége, a test feltámadásának tétele, a szentségek kérdése, az Ószövetség fontossága és az elhunytak lelki

37 Árpád-kori legendák és intelmek. Szentek a magyar középkorból I. Szerk.: Érszegi Géza. Bp., 2004. 49. p. (*Csóka J. Gáspár* fordítása).

38 *SRH* I. 324–333. p.

39 *ÁKÍF* 243–255. p.

40 *SRH* I. 325–334. p. (ld. *Domanovszky Sándor* megjegyzéseit a kritikai apparátusban).

41 *Redl*, Problémák 213–215. p.; *Klaniczay Gábor*: In: Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerk.: Kristó Gyula. Szerk.: Engel Pál — Makk Ferenc. Bp., 1994. 196. p. (s. v. Eretnekségek); *Déri*, Jeromos idézet 81. p.

42 *Rónay*, Bogumilizmus 471–474. p.; *Szegfű*, Eretnekség és tirannizmus 502–503. p.

üdvéért felajánlott alamizsna szükségessége. A pogányokkal ezekről nem lehetett volna bibliai alapon vitázni, hiszen ők nem ismerték a Szentírást, gyökerestől elvetették a keresztény tanokat, és azok részleteivel, teológiai háttérével sem foglalkoztak. Ebben a tekintetben tehát egyetértek Rónay Györggyel és Szegfű Lászlóval: a *Deliberatio* egyértelmű különbséget tesz a kereszteleetlen és a kereszténységet eleve elvető pogányok, illetve az eretnekek között, akik magukat minden bizonnyal kereszténynek tartják, de az egyház egyes tanait vitatják vagy elutasítják.⁴³

Hasonlóan következetesnek tűnik az Intelmek és Gellért homíliáinak szóhasználatát: mindkét műből kiderül, hogy a bennük *hereticusként* megjelölt csoportok vitatják, nem pedig tagadják az egyetemes egyház tanait.⁴⁴ Az alábbiakban sorra veszem legfontosabb forrásainkat, és összegyűjtöm az eretnek tanokra vonatkozó megjegyzéseiket, hogy ezek segítségével pontosan meghatározhassam a XI. századi Magyarország déli területein terjedő herezis lényegét és eredetét. Csak azokat a részleteket emelem ki, amikor forrásaink egyértelműen eretnekekről vagy eretnekségről beszélnek, a vitatott értelmezésű célzásokkal itt nem foglalkozom.

Legfontosabb kútfőnkben, a *Deliberatióban* Gellért szembeszáll „manicheusokkal”, akik azt állítják, hogy „Isten nem mindent teremtett egészen jónak, megpróbálván bizonyítani, hogy mind a jóknak, mind a gonoszoknak a Mindenható a teremője”,⁴⁵ illetve hogy „egyes dolgok Istentől vannak, mások az ördögtől, Isten egyes alkotásai jók, mások rosszak.”⁴⁶ Gellért szerint a „manicheus” eretnekek fanatikusok, káromolják a szent szertartásokat, az egyházat, a papságot és Jézus Krisztust, visszakövetelik a halottak lelki üdvéért adott alamizsnát, hazugságokat terjesztenek a papokról, és tagadják a test feltámadását — ő pedig még csak nem is szólhat ellenük. Ezek az eretnekek az újonnan

43 Pogányokról (*pagani* — vagy tanai körülírása) esik szó pl. *Deliberatio* 5., 23., 55., 57., 133., 348., 455. p. — eretnekekről (*heretici*) pl. *Deliberatio* 31., 37., 67., 159., 175., 185., 187., 243., 271., 345., 349., 389., 505–507. p.; manicheusokról (*manichei*) pl. *Deliberatio* 7., 9., 495. p.

44 A homíliákban Gellért püspök jól megkülönbözteti az eretnekeket (akik tagadják az Ószövetséget és az egyházatyák tanítását), ill. a pogányokat, akik korábban nem hallhattak Isten igéjéről — *Heinzer, Felix*: Neues zu Gerhard von Csanád: die Schlußschrift einer Homiliensammlung. In: *Südostforschungen* 41. (1982) 1–7. p., 7. p.; magyar fordítása: *ÁKÍF* 406. p. (Szegfű László)

45 *Manichei dicunt, quod non omnia creauerit ualde bona deus, conantes ut bonorum, sic malorum omnipotentem assererecreatorum.* — *Deliberatio* 6. p.

46 *Hoc autem propter manicheum, qui dicit: quedam a deo, quedam a diabolo, quedamque dei bona, quedamque mala.* — *Deliberatio* 8. p.

megtértek közül kerültek ki.⁴⁷ A „manicheusok” az egyház tanításával ellentétben megvetik az ószövetségi prófétákat.⁴⁸ Mivel a *Deliberatio* a Naphoz hasonlítja azt, aki az eretnekek előtt tanít a Szentháromságról, nyilvánvaló, hogy az eretnekek tagadták az Atya, a Fiú és a Szentlélek hármasságát is.⁴⁹ Gellért szerint egyes eretnekek úgy vélik, hogy az angyalok közül néhányan emberekkel léptek testi kapcsolatra, így nemzették Isten fiait.⁵⁰

Másik fontos forrásunk, Gellért püspök homíliáinak töredékes bevezetője a következőképpen ír: „Kiátkozom az összes eretnekséget és szakadárt és valamennyi tévelygést. Elfogadom a két testamentumot és az összes egyházatya szerfelett világos tanítását.”⁵¹ Különösen fontos, hogy Gellért itt egyformán hitet tesz a két testamentum mellett, valamint védelmébe veszi az egyházatyák tanításait. *Cosmas presbyter* munkájából tudjuk, hogy a bogumilok mind az Ószövetséget, mind az egyházatyák műveit elutasították.⁵²

A leírtakból kitűnik: Rónaynak és Szegefűnek igaza van abban, hogy a *Deliberatio*ban és Gellért homíliáiban említett „manicheus” vagy „eretnek” tanok nagy része megegyezik a *Cosmas presbyter* munkájában részletesen bemutatott bogumil eszmerendszerrel.⁵³ A balkáni eretnekség hatását tükröző nézetek a XI. századi magyarországi herezis tételei közül: a papok és az egyház hatalmának

47 *Pro dolor, uero nunc multi pullulant in ecclesia, immo iam totum occupant orbem, et nemo est, qui talium ineptiis contradicat. O quantos sentio diaboli filios, quibus loqui non patior. Hoc tempore omnes maledixerunt apud nos concitati zelo non solum diuinis ritibus et aeclesie et sacerdotibus, quin etiam ipsidei filio Iesu Christo domino nostro. Omnibus inaudita seculi hereses [sic!] repetere helemosinas pro animabus defunctorum christianorum more expensas. Non estimes frater carissime minorem persecuptionem et heresem antiquioribus hanc esse. (...) Nam quorundam, nisi fallor, intentio est, quo ecclesiastica uirtus suffragantibus methodianistis atque dignitas apud nos circa hereticorum libitum tota quandoque infermetur. — *Deliberatio* 182–184. p.*

48 *Deliberatio* 243–245. p. — Amikor Gellért más helyen a Szíriusz csillaghoz hasonlítja azt, aki a két testamentum segítségével töri meg az eretnekek erejét (*Deliberatio* 343–345. p.), szintén az ószövetségi tanításokat elutasító szakadár tanokra utalhat.

49 *Deliberatio* 271. p.

50 *Deliberatio* 159. p.

51 ... *anathematizo omnes hereses et scismaticos et peccata universa. Recipio duo testamenta et omnium sanctorum patrum preclarissima dicta. — Heinzer, i. m. 5. p.; AKÍF 406. p. (Szegefű László).*

52 *Monumenta Bulgarica. A Bilingual Anthology of Bulgarian Religious Texts from the 9th to the 19th Centuries.* Ed.: Thomas Butler. Michigan, 1996. (továbbiakban: *Cosmas presbyter*) 163–165. p.

53 *Rónay, Bogumilizmus 471–474. p.; Szegefű, Eretnekség és tirannizmus 503–507. p.*

elutasítása;⁵⁴ az egyházi liturgia elvetése;⁵⁵ az Ótestamentum és a próféták tekintélyének tagadása;⁵⁶ egyes teremtmények (az anyagi világ) ördögtől való eredeztetése;⁵⁷ a test feltámadásának tagadása (a test is anyagi természetű, ezért a Sátán teremtménye);⁵⁸ a Szentháromság tagadása.⁵⁹ A magyarországi herezis bogumil eredetére utalhat az is, hogy Gellért az eretnekeket „manicheus”-nak nevezi.⁶⁰

Szegfű bogumil eredetűnek tekinti azt a *Deliberatió*ban említett eretnek nézetet is, amely szerint az utolsó ítéletkor a föld és az ég el fog pusztulni.⁶¹ Ez nem szerepel *Cosmas presbyter* munkájában, ennek ellenére valóban levezethető az ott bemutatott bogumil eszmékből. A földet és az eget (a látható égboltot, és nem a mennyet értve ez alatt) a bogumilok szerint a Sátán teremtette.⁶² Mindezt továbbgondolva pedig Isten, amikor végleg legyőzi majd az ördögöt, akkor a dualista nézetek alapján annak alkotása, az anyagi világ is nyilvánvalóan elpusztul. Szegfű szerint szintén a bogumilokra (és nem a pogány magyarokra) vonatkozik a *Deliberatio* azon megjegyzése, hogy a „manicheusok” visszakövetelték a halottak lelki üdvéért az egyháznak adott ajándékot. Ezen megállapítása nem meggyőző, álláspontja alátámasztására ugyanis azt hozza fel, hogy a pogány magyarok nagyon is fontosnak tartották a halott elődökért végzett szertartásokat, amiről a gazdag honfoglalás-kori sírleletek tanúskodnak.⁶³ Véleményem szerint ez az érv nem perdöntő, hiszen a *Deliberatió*ban az egyháznak adott ajándékokról (alalmazásról) van szó, amit a pogányok nyilvánvalóan elutasítottak (a túlvilágról alkotott keresztény nézetekkel együtt). Amennyiben viszont nem csak az adott szövegrészletet, hanem tágabb környezetét is vizsgáljuk, szembetűnik, hogy a püspök kétszer is használja az ’eretnek’, illetve az ’eretnekség’ szót: „A korszak

54 *Deliberatio* 184. p. Az egyház védelméről ld. még 190., 204, 219. p. — vö. *Cosmas presbyter* 167. p.

55 *Deliberatio* 184. p. — vö. *Cosmas presbyter* 156. p.

56 Ótestamentum és a próféták védelméről és ezeknek eretnekek általi elvetéséről és ld. *Deliberatio* 64., 66., 70., 76., 118–120., 242., 390. p.; *ÁKÍF* 406. p. (*Szegfű László*) — vö. *Cosmas presbyter* 156., 163–165. p.

57 *Deliberatio* 8. p. — vö. *Cosmas presbyter* 165. p.

58 *Deliberatio* 184. p. — vö. *Petranović, Božidar*: Bogumili. Crkva Bosanska i krstljani. Zadar, 1867. (a továbbiakban: *Petranović, Bogumili*) 54. p.

59 *Deliberatio* 270. p. — vö. *Petranović, Bogumili* 51. p.

60 *Szegfű, Eretnekség és tirannizmus* 503. p.

61 *Szegfű, Eretnekség és tirannizmus* 505. p.

62 *Cosmas presbyter* 165–167. p.

63 *Szegfű, Eretnekség és tirannizmus* 507–508. p.

soha nem hallott eretneksége, hogy visszakövetelik az elhunytak lelkéért keresztény szokás szerint felajánlott alamizsnákat. Ne gondold (...), hogy ez kisebb üldöztetés és eretnekség a régebbieknél.⁶⁴ Mivel fentebb már szó esett arról, hogy forrásaink élesen megkülönböztetik egymástól a pogányságot és az eretnekséget, ez a részlet teszi valóban egyértelművé, hogy a holtak lelki üdvéért adott alamizsnát nem sámánhitűek, hanem szakadár keresztények utasították el. Közvetetten ezt is levezethetjük a balkáni bogumil nézetekből: utalhat a pokol létének megkérdőjelezésére és a testi feltámadás dogmájának tagadására is.

Arról viszont, hogy az angyalok testi kapcsolatot létesítettek volna az emberekkel, és így nemzették volna Isten fiait, nem esik említés sem a balkáni bogumilizmus forrásaiban, sem a kérdéssel foglalkozó szakirodalomban. Szegfű szerint bogumil hatást mutat az is, hogy az eretnekek Gellért szerint nem azonos mértékben tisztelik az apostolokat és az evangélistákat, hanem kiemelik közülük Jánost.⁶⁵ Ilyesmíről azonban a balkáni herezis külföldi forrásai nem tudósítanak, így ennek a tanításnak a bogumil eredetét semmi sem támasztja alá.

Szegfű szerint Szent István király Intelmeiben is van utalás a bogumil eretnekségre.⁶⁶ Amennyiben valóban így lenne, akkor azt feltételezhetnénk, hogy a bogumilizmus Ajtony területén (törzsi államán) kívül is tért hódított Magyarországon. Az Intelmek keletkezését a szakirodalom 1013–1015 közé vagy 1023–1024 tájára teszi,⁶⁷ tehát mindenképp korábbra, mint hogy Szent István 1028-ban leigázta Ajtony területét. Az Intelmek vizsgált részlete így szól: „... szilárdan hidd és mindennemű kételkedés nélkül valld Atyánkat, a mindenható Istent, az egész teremtés teremtményét, és egyszülött fiát, a mi urunk Jézus Krisztust, aki angyali üdvözlésre a Boldogságos Szűz Máriától született, s az egész világ üdvösségéért a keresztfán szenvedett, és a Szentlelket, aki a próféták, az apostolok és az evangélisták által szólt, továbbá hogy Isten egy, tökéletes, szét nem választható és szeplőtelenül tiszta. Ez az az egyetemes hit, amiben — mint Athanasius mondja — ha valaki nem hisz híven és szilárdan, nem üdvözülhet. Ha pedig valaha is akadnának a hatalmad alatt levők között olyanok — ami távol legyen —, akik a Szentháromságnak ezt az egységét megosztani, kisebbiteni vagy növelni pró-

64 *Omnibus inaudita seculi hereses [sic!] repetere helemosinas pro animabus defunctorum christianorum more expensas. Non estimes frater carissime minorem persequitionem et heresem antiquioribus hanc esse. — Deliberatio 184. p.*

65 *Deliberatio 245. p. — Szegfű, Eretnekség és tirannizmus 506. p.*

66 *Szegfű, Eretnekség és tirannizmus 501. p.*

67 *Kristó Gyula: Magyar historiográfia. I. Történetírás a középkori Magyarországon. (A történettudomány kézikönyve) Bp., 2002. 18. p.*

bálnák, tudd meg, hogy azok az eretnekség urának szolgái, nem pedig a szent-egyház gyermekei.”⁶⁸ Szegfű ezt a részletet azért tekintette bogumilleleneznek, mert a Szentháromság tagadásának veszélyeire hívja fel a figyelmet. Kristó Gyula kutatásai szerint viszont az Intelmek itt nem konkrétan a bogumilizmus, hanem általában véve az eretnekség ellen emel szót. Az idézett szövegrészlet előbb a nikaia-konstantinápolyi hitvallás legfontosabb tanításait foglalja össze, majd az Alexandriai Szent Athanáznak tulajdonított *Symbolum Athanasiumra*⁶⁹ hivatkozva hívja fel a figyelmet a Szentháromság tagadásának téveszméjére.⁷⁰ Szent Athanáz műve a IV. században keletkezett, ezért kizárt, hogy bármi köze van a bogumilizmushoz. Az Intelmekből tehát nem következethetünk a bogumilizmus magyarországi jelenlétére.

Rónay és Szegfű érveinek áttekintéséből kiderül, hogy Szent Gellért a *Deliberatióban* és homiliáinak bevezetőjében valóban találhatóak bogumil gyökerű tévtanok, ám a két történész által felsorolt párhuzamok közül nem mindegyik állta meg a helyét. Ugyanakkor további bogumil eszmékre is találhatunk utalást a *Deliberatióban*: olyanokra, amelyek a kutatás figyelmét eddig elkerülték. Gellért valószínűleg a szentkultuszt elutasító bogumil nézetekre utal, amikor hangsúlyozza a szentek tiszteletének fontosságát: ereklyéikben ugyanis a Szent-

68 ... *ut patrem Deum omnipotentem, factorem totius facture et unigenitum filium eius, dominum nostrum Ihesum Christum de Sancta Maria virgine angelo annuntiante natum ac pro totius mundi salute in crucis patibulo passum et Spiritum Sanctum, qui per prophetas et apostolos atque evangelistas locutus est, unam deitatem perfectam, indissolubilem, incontaminatam esse fimiter credas et sine omni ambiguitate teneas. Hec est fides catholica, quam sicut Athanasius dicit, nisi quisque fideliter firmiterque crediderit, salvus esse non poterit. Si qui aliquando infra tuam inveniatur potentiam, quod absit, qui hanc collationem Sancte Trinitatis dividere vel minuire seu augere conantur, hos ipsos scias esse heresiarche servos et non sancte ecclesie filios.* — SRH II. 621. p.; magyar fordítása: *ÁKÍF* 129–130. p. (*Bollók János*).

69 Ez a mű negyven ritmusos tételben foglalja össze az egyház Szentháromságról szóló tanítását, szerzősége viszont kérdéses: *Vanyó László*: Az ókeresztény egyház irodalma. I–II. Bp., 2003. II. 508. p. — *Szegfű*, *Eretnekség és tirannizmus* 501. p.

70 *ÁKÍF* 130. p. (393. jegyz. — *Kristó Gyula* munkája) — Korábbi munkájában Kristó a zsarnok király figurájának toposzával hozta összefüggésbe a Szentháromság tagadóira vonatkozó szövegrészletet, mondván: az uralkodónak az Intelmek azért inti az egyház védelmezésére, hogy „nehogy az legyen a látszat, hogy magad is ellenség és bosszúálló vagy” (*ÁKÍF* 130.; *Kristó Gyula*: *Források kritikája és kritikus források az 1040-es évek magyar történetére vonatkozóan*. I. In: *Magyar Könyvszemle* 100. (1984) 159–175. p. [a továbbiakban: *Kristó*, *Források kritikája*] 173. p.). Később azonban maga mutatott rá, hogy az Intelmek „ellenség és bosszúálló” (*inimicus et ultor*) szöfordulata nem a zsarnok királyra, hanem a Sátánra vonatkozik (*ÁKÍF* 130. p. — 393. jegyz.), így ez a megállapítása pontosításra szorul.

lélek lakozik.⁷¹ Egyértelműen a test ördögi természetét hirdető bogumil tanítást cáfolja, amikor hamis prófétának nevezi azt, aki szerint Krisztus nem öltött emberi testet.⁷²

A fentiekből látszik, hogy Gellért püspök a *Deliberatió*ban és a homíliák bevezetőjében is ír olyan eretnek tanokról, amelyek megegyeznek a balkáni bogumil eretnekség hittételeivel, vagy azokból levezethetőek. Feltűnően hiányzik viszont az általa támadott eretnek tanok közül a világi hatalom és hierarchia tagadása, amely pedig *Cosmas presbyter* szerint a bolgár bogumilizmus egyik legfontosabb, alapvető tanítása.⁷³ Véleményem szerint ennek két magyarázata lehet. Tudjuk, hogy a balkáni eretnekség magterülete bolgár földön volt. Az eszmék innen kiindulva, elsősorban a kereskedelmi utak mentén terjedtek szét a Balkánon. Mivel a bogumilizmus nem rendelkezett kiépített egyházi hierarchiával és szabályozott dogmatikai rendszerrel, a tanok területenként változtak, alkalmazkodva a körülményekhez.⁷⁴ Hasonló lehetett a helyzet a XI. század eleji Magyarországon is. Az eretnek nézetek megjelentek ugyan Gellért környezetében, a *Cosmas presbyter* által leírt bolgár bogumilizmushoz képest azonban fontos helyi különbségek is kialakulhattak. Reálisan nézve azonban nem hihető, hogy a nomád társadalomból a keresztény állam felé vezető út elején járó magyar népesség éppen az új politikai berendezkedés kritikáját mellőzte volna a bogumil tanok közül. Sokkal valószínűbb, hogy Gellért azért nem ír művében a „manicheusok” hatalomellenes nézeteiről, mert a *Deliberatio* — ahogy arról már szintén szó esett — elsősorban dogmatikai munka. Szerzője az egyház védelmét fontosnak érezhette, a világi hatalom védelmét nem.

Összefoglalva tehát a XI. századi Magyar Királyság déli területein kimutathatók keresztény tévtanok, amelyeknek egy része a középkori eretnekségekkel szemben gyakran alkalmazott korabeli közhely vagy irodalmi toposz, ugyanakkor elgondolkodtató, hogy több eretnek nézet pontosan egyezik a balkáni bogumilizmus hittételeivel. Bár a bogumil eretnekség magyarországi jelenléte mellett kiálló kutatók álláspontja egyértelműen nem cáfolható, véleményem szerint sokkal valószínűbb, hogy a XI. századi Délvidéken kezdetleges szinten megrekedt, még a pogány hatásoktól jelentősen befolyásolt görög, majd latin ri-

71 *Deliberatio* 621. p. — vö. *Cosmas presbyter* 161. p.

72 *Deliberatio* 203. p. — Krisztus istenembségéről ld. még *Deliberatio* 531. p.; vö. *Petranović*, Bogumili 54. p.

73 *Cosmas presbyter* 156., 167. p.

74 *Ternovác*, Bogumil eretnekség 70., 74. p.

tusú keresztény térítést is elérhette az Észak-Balkánon végigsöprő bogumilizmus, mindennek egyvelegéből sajátos keresztény nézetek születhettek ezeken a déli területeken. Ez azért valószínű, mert az eretnekség észak-balkáni elterjedése során a herezis bolgár magterületétől távolodva a bogumil tanok szinte mindenütt sajátos egyveleget alkottak a keresztény térítés korai szintjén megrekedt helyi népesség saját hiedelmvilágának elemeivel, hasonlóan a boszniai eretnekséghez.⁷⁵ Mindezek alapján a jelentős egyezések mellett sem lehet a magyarországi tévelygést egyértelműen bogumil eretnekségként azonosítani.

A XI. századi magyarországi herezis területi elterjedése

Szegfű László szerint a bogumil tanok Magyarország nagy területein elterjedtek.⁷⁶ Amennyiben tényleg így lett volna, miért csupán a Maros-vidéken alkotó Gellért püspök munkáiban találjuk meg a nyomukat? Abból, hogy herezisre való utalás más forrásokban nem maradt fenn, arra következtethetünk, hogy az ország más részein ez nem ütötte fel a fejét, vagy ha mégis, csak jelentéktelen mértékben. Fentebb Kristó Gyula eredményei alapján bemutattam, hogy az Intelmek — amely valószínűleg azelőtt készült, hogy Szent István meghódította Ajtony territóriumát — Szegfű által bogumillellesnek minősített részei valójában az általános értelemben vett eretnekség, és nem egy konkrét eretnekmozgalom veszélyeire hívják fel a figyelmet. Nincs tehát okunk azt feltételezni, hogy az eretnekség Ajtony területein kívül is terjedt.

A bogumil eszmék Magyarországra kerülését Szegfű két bolgár migrációs hullámmal magyarázza: a szerinte alapvetően szláv lakosságú Dél-Alföldre a Bolgár Cárság leverése (1018) után, Petar Deljan magyar támogatással kirobbant, Bizánc elleni felkelésének leverését (1041) követően érkezhettek a területre bolgárok, és ők hozhatták be a bogumil tanokat is.⁷⁷ A bolgár területekről a délvidéki magyar területekre irányuló két bevándorlási hullámot azonban semmilyen fennmaradt írásos forrás sem támasztja alá, és a régészeti adatok sem tanúskodnak ilyesmiről. Az első Bolgár Cárság bukása után már csak azért sem számolhatunk komoly bolgár betelepüléssel Magyarországra, mert annak megdöntésében II. Baszileosz bizánci császár szövetségeseként 1015-ben Szent István király is részt vett, és

75 Ternovác, Bogumil eretnekség 67–69. p.

76 Szegfű, Eretnekség és tirannizmus 512. p.

77 Szegfű, Bogumil eretnekség 39–41. p.

országa a bolgárok szemében ellenséges területnek számíthatott. A Maros-vidék ura, Ajtony szintén Bizánc szövetségese volt.⁷⁸ Valószínűbbnek tartom, hogy a tévtanok Bosznia esetéhez hasonlóan Magyarországra is a kereskedelmi utak mentén hatolhattak be. Ajtony területe nem messze feküdt az ország belsejét a Balkánnal összekötő útvonaltól, amely a Duna mentén haladt. Minden bizonnyal innen — vagy az Ajtony territóriumával szomszédos bolgár területekről közvetlenül — terjedhetett át az eretnokség a Maros-vidék lakosságára. Ezzel kapcsolatban megint utalni kell arra, hogy a bogumilizmus ott tudott megtelepedni, ahol a keresztény térítés alacsony szinten megakadt. Ajtony territóriuma ilyen terület volt: a bizánci rítusú térítés érintette ugyan, de komoly eredményeket nem ért el.

A fennmaradt forrásaink a magyarországi eretnekek etnikai azonosítására nem alkalmasak. Mivel a bogumil tanok szláv területen alakultak ki, és a Balkánon is szláv területen terjedtek, logikus azt feltételeznünk, hogy Ajtony territóriumán belül is a szláv lakosság körében verhetek először gyökeret. Tőlük azonban hamar átvehették az eretnek nézeteket a magyarok is, különösen akkoriban, amikor Ajtony uralmának bukása és a csanádi püspökség megszervezése (1030) után a területen jelentős keresztény térítés kezdődött.

Aba Sámuel és a bogumilizmus

Szegfű László többször is leszögezi munkáiban: Aba Sámuel király maga is bogumil volt, és támogatta az eretnokséget.⁷⁹ Ezen feltevését a XIV. századi krónikakompozíció tudósítására alapozza,⁸⁰ amely szerint Aba „dühöngött” a magyarokra, megvetette a nemeseket, a szolgálkkal élt, nemtelenekkel evett, lovagolt és társalgott. Szegfű szerint ezek a motívumok a bogumil közösségi életformát tükrözik, és a rang megvetésére mutatnak. A krónikakompozíció szerint Aba semmibe veszi az esküt: Szegfű szerint ez a bogumil eskütagadással állítható párhuzamba. Ítélet és gyóntatás nélkül koncoltatta fel az ellene összeesküvőket, valamint megveti a háborút: ezek ugyancsak bogumil eszméket tükröznek. Eltörölte Péter rendeleteit: ezzel Szegfű szerint letért az államszervezés útjáról. IX.

78 *Makk Ferenc*: Magyar külpolitika (896–1196). (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 2.) Szeged, 1993. 59–60. p.

79 *Szegfű*, Eretnokség és tirannizmus 514–515. p.; *Szegfű*, Bogumil eretnokség 47., 50–51. p.

80 *SRH* I. 324–333. p.; magyar fordítása: *ÁKÍF* 382–390. p. (*Thoroczkay Gábor*) — *Szegfű*, Eretnokség és tirannizmus 514. p.

Benedek pápa 1044-ben kiközösítette Abát: Szegefű úgy véli, ennek oka is a király eretnek volta lehetett. A krónikakompozíció ezeken kívül név szerint is említi Aba néhány hívét, ezek: Vyske, Toyzlau és Pezli. Az első két név szláv, a harmadik germán eredetű. A szláv nevéek Szegefű szerint bolgárok is lehetek, akik 1018 után érkezhettek Bulgáriából előbb Ajtony területére, majd a Maros-vidéki törzs-fő bukása után Aba kíséretéhez csatlakozhattak, és ők közvetíthették a bogumil tanokat Aba felé.⁸¹ Szegefű még ennél is tovább megy, amikor leírja: Aba az eretnekekre — és a hozzájuk csatlakozó pogányokra⁸² — támaszkodva taszította le Pétert a trónról, udvarában pedig „pogány orgiákra emlékeztető tobzódás vegyült a hitviták forrongó hangulatával.”⁸³ Ugyancsak Aba bogumil voltára utaló jelnek tekinti Szegefű, hogy a *Deliberatio* többször is felemeli szavát a rossz király (a zsarnok) ellen.⁸⁴

Véleményem szerint ezekkel az érvekkel nem lehet bizonyítani azt, hogy Aba bogumil lett volna. A XIV. századi krónikaszerkesztmény által Aba ellen felhozott vádpontok többsége a zsarnokkal kapcsolatos irodalmi toposz (a nemtelenekkel való közösség, az esküszegés) és általánosság (béke szeretete): ezek nemcsak a bogumilokra jellemzőek. A krónikakompozíciónak azt a részletét, amely szerint Aba az ellene összeesküvőket ítélet és gyóntatás nélkül végeztette ki, Gerics József kánonjogi mintákra vezeti vissza, és nem tekinti feltétlenül hitelesnek.⁸⁵ Ha el is fogadjuk, hogy ellenlábásait Aba törvénytelen módon végeztette ki, és a gyónás szentségét is megtagadta tőlük, ezt még akkor is magyarázhatjuk egyszerű politikai leszámolásként. Az, hogy IX. Benedek pápa kiközösítette Abát, vitathatatlan, azonban ennek a háttérében valószínűleg külpolitikai okok álltak:

81 *Szegefű*, Eretnekség és tirannizmus 514–515. p.

82 A sámánhitűek és a bogumilok Szegefű szerint könnyen szót érthettek, mivel a bogumilizmushoz hasonlóan a magyar ősvallás is dualista szemléletű volt, vagyis a Jó és Rossz örök harcában hitt — *Szegefű*, Eretnekség és tirannizmus 514–515. p.

83 *Szegefű*, Eretnekség és tirannizmus 515. p.

84 *Szegefű*, Eretnekség és tirannizmus 515. p. — A zsarnok bírálata a Szegefű által felsorolt szöveghelyeken kívül is megtalálható, pl. *Deliberatio* 13., 185., 195. 199., 585. p.

85 *Gerics József*: Középkori források elbeszélésének értelmezése napjainkban (Szent Gellért Aba királyról). In: *Uő*: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Bp., 1995. (METEM-könyvek 9.) 77–88. p. [Eredetileg megjelent: Auslegung der Nacherzählung mittelalterlicher Quellen in unserer Zeit (Bischof Sankt Gerhard von Tschana über König Aba). *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae* 32. (1986) 335–348. p.] (a továbbiakban: *Gerics*, Szent Gellért) 80–84. p.

a császári hatalomnak ekkoriban alávetett pápaság a Magyarország ellen készülő császár politikai érdekeit kívánta így kiszolgálni.⁸⁶

Szegfű Aba eretnokségének bizonyítékául hozza az Altaichi Évkönyvből azt a részletet, amely szerint az új király eltörölte Péter törvényeit. Szem elől téveszti viszont a szövegkörnyezetet, amely szerint Aba „zsinati gyűlést tartott, s a püspökök és főemberek közös tanácsa révén elhatározta, hogy visszavonja mindazokat a törvényeket, amelyeket Péter saját kénye-kedve szerint jogtalanul rendelt el”.⁸⁷ Aba tehát éppen úgy törvénykezett, mint korábban Szent István, később pedig Szent László és Kálmán: a főpapok és az előkelők jelenlétében, egyetértésével. Ennek alapján nem mondhatjuk, hogy felszámolta a Szent István által megteremtett állami kereteket. Az, hogy a főpapoknak a törvényhozásban is szerepet juttatott, sőt — ahogy azt szintén az Altaichi Évkönyvből tudjuk — a Péter által elűzött püspököknek igyekezett igazságot szolgáltatni, és ebben az ügyben a Szentszéket is megkereste,⁸⁸ azt igazolja, hogy együttműködésre törekedett a klérussal. Gerics József szerint Aba és a püspökök viszonya — legalábbis a király uralkodása elején — kimondottan harmonikus volt.⁸⁹ Ezzel a véleményével az 1040-es évek belháborúiról egyébként élesen eltérő nézeteket valló Kristó Gyula is egyetértett, mert Gellért a *Deliberatióban* maga is szóvá teszi, hogy a püspökök közül egyedül áll szemben az uralkodóval.⁹⁰ Aba király és a püspökök együttműködése nehezen fér össze a bogumilok államellenes és az egyházi szervezetet elutasító nézeteivel.

Aba Sámuel két hívének szláv eredetű neve alapján nem lehet egyértelműen következtetni a nevek viselőinek etnikai hovatartozására, hiszen a névadást a névdívat erősen befolyásolja.⁹¹ Ennek alapján nem jelenthetjük ki kétséget kizáróan az, hogy a király kíséretében bolgárok is lettek volna, és különösen nem feltételezhetjük, hogy ezek az állítólagos bolgárok bogumil nézeteket vallottak. Mint fentebb említettem, nincsen adatunk arra, hogy az első Bolgár Cárság leverése után bolgár népesség érkezett volna Magyarországra, amennyiben viszont

86 *Gerics*, Szent Gellért 79. p.

87 *CFH* I. 94. p.; magyar fordítása: *ÁKÍF* 243. p. (*Makk Ferenc*).

88 *CFH* I. 94. p.; *ÁKÍF* 243. p. (*Makk Ferenc*).

89 *Gerics József*: Az 1040-es évek magyar történetére vonatkozó egyes források kritikája I. In: *Magyar Könyvszemle* 98. (1982) 186–197. p., 193., 195., 197. p.

90 *Kristó*, Források kritikája 171–172. p.

91 *Kristó Gyula* – *Makk Ferenc*: Nyelvtudomány. In: *A történelem segédtudományai*. Szerk.: Bertényi Iván. (A történettudomány kézikönyve I.) Bp., 2001. 276–285. p., 284. p.

mégis lett volna ilyen bolgár migráció, akkor sem valószínű, hogy ezek a bevándorlók Aba eredeti szállásterületére, a Mátra vidékéig nyomultak volna északra. A bogumilizmus a bolgár területeken volt a legerősebb, a bizánci rítusú keresztény hívők azonban a középkor folyamán végig többségben maradtak még ott is. Amennyiben tehát bolgárok érkeztek volna Magyarországra és azon belül Aba szállásterületére, ezek nagyobb részben görög rítusú hívők lettek volna, és megjelenésüknek minden bizonnyal jelentős nyomai maradtak volna, például görög monostorok a Mátra vidékén. Ilyenekről viszont nincs tudomásunk. Másrészt a Mátra vidékén birtokos Abának trónra lépte előtt tudunkkal semmiféle kapcsolata nem volt a Maros-vidékkel vagy az ott élő bogumilokkal. Kik lettek volna azok a Szegfű által feltételezett bogumil támogatói, akik trónra segítették?

Szegfű egyik tanulmányában azt is valószínűsíti, hogy Aba udvarában bogumil teológusok működtek. Mivel Gellért püspök a *Deliberatio*-ban egy bizonyos Methodius tanítványai ellen is érvel,⁹² Szegfű 1968-ban ezt a Methodiust a királyi udvarban élő bogumil eretneként azonosította, akivel Isigrimus — a *Deliberatio* címzettje — folytatott hitvitákat.⁹³ 1983-ban már másképpen vélekedett: ekkor Methodius tanítványai alatt szláv liturgia szerint miséző papokat értett.⁹⁴ Véleményem szerint az utóbbi megállapítás a helytálló. Gellért Methodiust említve a IX. században működött Szent Metódról beszélhetett. Ő alkotta meg a szláv nyelvű liturgiát, halála után viszont híveit a pápa üldözni kezdte, és azok a bolgár cári udvarban találtak menedéket.⁹⁵ „Methodius tanítványai” tehát szláv rítusú keresztények: az egyház felfogása szerint ezek is szakadárok, de nem bogumilok.

A fentiek alapján nem lehet igazolni, hogy Aba Sámuel maga eretnek lett volna, pártolta volna az eretnekséget, vagy hogy udvarában bogumilok éltek (és vitáztak) volna.

92 *Deliberatio* 184. p.

93 *Szegfű*, Eretnekség és tirannizmus 512–513. p.

94 *Szegfű*, Bogumil eretnekség 47–48. p.

95 *Váczy Péter*: Magyarország kereszténysége a honfoglalás korában. In: Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján I. Szerk.: Serédi Jusztián. Bp., 1938. 214–265. p., 251. p.

A Vata-féle pogánylázadás és a bogumilizmus

Ugyancsak Szegfű Lászlóhoz köthető az a nézet, amely szerint Vata pogánylázadásának résztvevői közt jelentős számban jelen lettek volna bogumil eretnekek is.⁹⁶ A pogányság hívei és a kereszténység szakadár válfaját képviselő bogumilok elsősorban „antifeudális fanatizmusuk” miatt tudtak együttműködni: mind az eretnekek, mind a pogányok fel akarták számolni a nyugati típusú Magyar Királyságot. Szegfű mindezt a XIV. századi krónikaszerkesztmény tudósításával próbálja alátámasztani, amely a felkelőket két alkalommal is eretnekek (*heretici*) nevezi.⁹⁷ Valószínűbb azonban, hogy ebben az esetben viszont az ’eretnek’ jelző nem a bogumil herezis követőire vonatkozik, hanem a pogánysághoz visszatérni szándékozó szakadárookra, esetleg magukra a pogányokra. Amint azt fentebb már előadtam, forrásaink alapján az eretnekség Ajtony egykori territóriumára, Szent Gellért későbbi csanádi egyházmegyéjének területére korlátozódott. Arról, hogy ezen kívül is teret hódított volna, nincs tudomásunk. Az eretnekek politikai szerepvállalásáról forrásaink még utalások szintjén sem szólnak, így a bogumilok részvétele a Vata-féle pogánylázadásban nem bizonyítható.

Összegzés

A bogumil eretnekség XI. századi magyarországi jelenléte — a herezis észak-balkáni történetének kutatásához viszonyítva későn — először a XX. század közepén jelent meg a magyar kutatásban. A téma kutatói véleményüket elsősorban Szent Gellért *Deliberatió*jára és az Intelmekre alapozzák, érveiket azonban a szakirodalom egységesen mindmáig nem fogadta el.

A bogumil eretnekség antik manicheus alapokon a X. század közepén született meg a Bolgár Cárságban. E magterületről a tanok futótűzként terjedtek az észak-balkáni területeken. Bár ezzel a térhódítással a herezis alapvető hittételei megmaradtak, régióként tapasztalhatóak eltérések: például amíg a bolgár bogumilok elvetnek mindennemű egyházi is világi hatalmat — a Sátán művének tartva azt — Boszniában az eretnekek és a hatalom szoros együttműködése tapasztalható. Leszögezhető, hogy a bogumilizmus csak ott tud gyökeret verni, ahol az egy-

96 Szegfű, *Eretnekség és tirannizmus* 515. p.; Szegfű, *Bogumil eretnekség* 55–58. p.

97 *SRH* I. 341., 342. p.

házi jelenlét még nem szilárdult meg, valamint a kereszténység még megmaradt a pogány hagyományoktól befolyásolt szinten.

Az Intelmekben, Szent Gellért *Deliberatió*jában és homiliáinak fennmaradt bevezetőjében a szerző egyértelműen eretnekekről és nem pogányokról ír. Ezen eretnekség hittételeinek többsége a rendelkezésünkre álló csekély forrásanyag alapján megegyezik az Észak-Balkánon dúló bogumil eretnekség tanaival, vagy levezethető azokból, azonban több eltérés is tapasztalható, ezért véleményem szerint a XI. századi délvidéki eretnekek nem nevezhetőek bogumilnak. Ezen tévtanok a legyőzött Ajtony területein megalapított csanádi egyházmegye területén voltak jelen, a Maroson túli térhódításukról nincs tudomásunk. Az eretnekek etnikai azonosítása a fennmaradt források alapján nem lehetséges.

A szakirodalomban korábban előfordult az a nézet, miszerint Aba Sámuel jelentősen pártolta a bogumilokat, sőt talán maga is az eretnekek soraihoz tartozott. Mindez azonban a források alapján nem bizonyítható, sőt elmondhatjuk, hogy Aba uralkodása elején az egyházzal való kapcsolata kifejezetten harmonikus volt. Szegfű László véleménye szerint az 1046-os Vata-féle pogánylázadáskor a felkelők soraiban a bogumil eretnekek is jelentős szereppel bírtak volna. Erről viszont forrásaink még utalások szintjén sem szólnak, ezért felkelésben való bogumil-eretnek részvételt nem lehet megerősíteni.

KÁDÁR TAMÁS

TÖRTÉNETI VALÓSÁG ÉS MANIPULÁLT, ILLETVE MEGHAMISÍTOTT POLITIKAI EMLÉKEZET MAGYARORSZÁGON IV. LÁSZLÓ KIRÁLY URALKODÁSA ELSŐ ÉVEIBEN

1272. június utolsó napjaiban a körösi Bihács (ma: Bihać, Bosznia–Hercegovina) vidékén, a dalmát tengerpart felé, a minden bizonnyal a rokonával és szövetségeseivel, I. (Anjou) Károly nápolyi királlyal lebonyolítandó személyes találkozóra igyekvő V. Istvánt letaglózó hírről értesítették; a dinasztia egyik régebbi párthíve, az egyik legelőkelőbb, emberemlékezet — a felettébb bizonytalan hitelű hagyomány szerint Péter király uralkodása — óta az ország elitjéhez tartozó bárói familia feje, Gutkeled nembeli Joakim horvát-szlavón bán elrabolta annak táborából az uralkodó idősebb fiát, László trónörökösét.¹ Mint hamarosan kiderült, a párttűt főúr egyik környékbeli uradalma központjába, a szintén Körös megyei Kapronca várába hurcolta a tíz éves herceget és az erősségbe zárkózva felkészült a tartós ellenállásra.²

-
- 1 Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera Georgii Fejér. I–XI. Budae, 1829–1844. (a továbbiakban: CDH) V/2. 316. p.; Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Opera Josephi Emler. II. Pragae, 1882. (a továbbiakban: RBM) 368. p.; *Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt.* II. Bp., 1899.² (a továbbiakban: *Pauler*, 1899.) 301–303. p.; *Szűcs Jenő: Az utolsó Árpádok.* Bp., 2002.² (a továbbiakban: *Szűcs*, 2002.) 215–216. p.; *Zsoldos Attila: Az özvegy és a szolgabírák.* In: *Századok 137.* (2003.) (a továbbiakban: *Zsoldos*, 2003.) 783–784. p. Joakim életútjára és pályafutására: *Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig.* I–III. Bp., 1995.² (a továbbiakban: *Karácsonyi*, 1995.) 513–514. p.; *Draskóczy István: Joachim.* (Szócikk) In: *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század).* Főszerk. Kristó Gyula. Bp., 1994. (a továbbiakban: KMTL) 304. p. A Gutkeled nemzetség eredetére: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery.* I. Bp., 1937. 189., 298–299. p.; *Karácsonyi*, 1995. 470–471. p.
 - 2 A XIX. század második harmada előtt működött történetíróink — II. Ottokár hivatkozott oklevelének valóban nem teljesen egyértelmű közlése alapján — általában még azon a véleményen voltak, hogy Joakim bán 1272 nyarán László öccsét, András herceget rabolta el, azonban Huber már 1884-ben rámutatott, a szóbanforgó forrásadatból nem lehet erre következtetni, a később, a század második felében előkértül és megjelent — alább részletesen tárgyalt — királyi oklevelek tanúsága nyomán pedig kétségtelenné vált, hogy valóban László herceg raboskodott Kaproncában. L.: *Huber, Alfons: Studien zur Geschichte Ungarns im Zeitalter der Arpaden.* In: *Archiv für österreichische Geschichte.* Band 65. (1884) 190. p., 2. j. Kapronca ma: Koprivnica,

A magyar történelemben mindaddig példa nélküli eset minden bizonnyal mély megdöbbenést keltett az országban mindenfelé, kivált pedig a király környezetében; Joakimnak, aki mint mondtuk, az uralkodócsalád megbecsült, akkor épp a tekintélyes báni méltóságot viselő főembere volt, a józan ész szerint látszólag semmi oka sem lehetett ilyen, a legsúlyosabb retorziókkal fenyegető büntetés elkövetésére. Miként általában a kortársak, így a magyar udvar tagjai is vélhetően csak találgathatták a bán titkos indítékait, forrásaink hallgatása, illetve egymásnak ellentmondó részinformációi miatt a ma kutatója szintén csupán feltételezésekbe bocsátkozhat a kérdést illetően. Felmerülhet mindenekelőtt az a — talán leginkább valószínű — magyarázat, miszerint a nagy hatalmú délvidéki báró azért ragadtatta magát a roppant veszélyekkel járó, rendkívül vakmerő lépésre, mert esetleg attól tartott, hogy kiesett a király kegyéből, és az leváltására, illetve a kormányzattól való eltávolítására készül. Ilyenformán Joakim, pusztán a legönzöbb személyes politikai érdekek szerint cselekedve a legprimítivebb, egyszerismind, legalábbis rövid távon, a legcélravezetőbbnek ígérkező módszert választva, a trónörökös kézre kerítésével, valamint elrablásával lényegében az uralkodó megsarolása révén próbálta megakadályozni lecserelését.³

Ugyanígy elképzelhető ellenben, hogy Joakimot valójában a kegyvesztés semmifajta lehetősége nem fenyegette, egyszerűen csupán elégedetlen volt az udvarban betöltött pozíciójával és a báni hivatallal, nagyobb hatalommal járó tisztségre, vagy több egyéb, jövedelmezőbb megbízatásra, esetleg birtokadományra

Horváto. A város délnyugati határában található, mára jóformán teljesen rommá lett egykori várra: *Engel Pál–Feld István*: Kókapronca. (Szócikk) In: KMTL 372. p.; *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I. Bp., 1996. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.) 351. p.

- 3 Kutatóink közül tudomásom szerint eddig még senki sem gondolt teljesen önálló, egyedül kitervelt akcióra, de ennek lehetősége sem zárható ki természetesen. Érdemes ugyanakkor megjegyezni, hogy az 1260-as évek végére valóban roppant erőkre szert tett arisztokrácia egyes elvetemültebb tagjai hatalmi pozícióik megőrzése, vagy önös érdekeik érvényesítése végett akár a királyi hatalommal is készek voltak szembeszegülni. Az uralkodó, illetve kormányzata elleni első nyílt bárói lázadás, amelyet mai — a középkorra természetesen nem értelmezhető, illetőleg vonatkoztatható — fogalmaink szerint hazaárulásnak neveznénk, épp V. István trónra lépését követően tört ki Magyarországon; 1270 őszén Héder nembeli Kőszegi Henrik és több más, igen befolyásos, korábban IV. Béla király fő párthívei közé tartozott báró Prágába, II. Ottokár udvarába ment és ott hűséget fogadva annak, a kezén lévő — a nyugati határszélen fekvő, ilyenformán rendkívüli stratégiai fontosságú — várakat és uradalmakat felajánlotta a cseh királynak. L.: *Pauler*, 1899. 278. p.; *Zsoldos Attila*: Családi ügy. IV. Béla és V. István ifjabb király viszálya az 1260-as években. Bp., 2007. (História könyvtár. Monográfiák 24.) (a továbbiakban: *Zsoldos*, 2007.) 123–128. p.

vágyott és azt a mondott akció révén remélte kikényszeríteni. Úgy látjuk, az utóbbi magyarázatnak az elsőhöz képest jóval csekélyebb a valószínűsége, miként annak a vélekedésnek is, mely szerint a felségáruló főúr — a királyné állítólagos tudtával, illetve támogatásával — a keménykező V. István megbuktatására tett kísérletet és annak fiát, a gyermek Lászlót kívánta trónra emelni.⁴

A valóban megdöbbentő eseményről II. Ottokár cseh király a felesége, Kuni-gunda anyai unokatestvéréhez, V. István leányához, Katalin szerb trónörököséhez, feltehetően 1275 közepe táján írt levelében találjuk meg azt a nagyon keveset, amit az ügyről tudunk. Ezen forrásunk tartalmazza ugyanakkor a leglényegesebb, belföldi kútfőink által, mint látni fogjuk, szándékosan mellőzött, illetve homályban hagyott kérdést, jelesül, hogy ki is volt László elrablója.⁵ Jóllehet Ottokár több okból kifolyólag — mindenekelőtt mert az a legfőbb ellensége, a német királyi koronát elnyert I. (Habsburg) Rudolf-fal kötendő szoros szövetség elszánt és következetes támogatója volt — rendkívüli módon nehezelt Joakimra, sőt azt — amint a levélben maga mondja — legveszélyesebb magyarországi ellenlábásának tekintette, annak pártütő akciójára azonban valószínűleg többé-kevésbé elfogulatlanul és a valóságnak megfelelően emlékeztette a rokon hercegnőt.

Hazai középkori forrásaink — miként már elmondtuk — fájdal munkra nem közölnek semmit sem konkrétan Joakim bán árulásával kapcsolatban, ugyanakkor a király időelőtti halálához vélhetően nem kis részben hozzájáruló esemény hivatalos interpretálása, valamint megítélése több a kancellárián ekkortájt kiállított oklevélben is fellelhető. Lévéen István alig több mint egy hónappal fia elrablását követően elhunyt, és ezen 1272. augusztus 6-ig tartó időszakból meglehetősen kevés, mindössze négy kiadványa maradt fenn, nem meglepő, hogy ezekben nem találjuk nyomát Joakim hitszegésének. Pusztán azon momentum árulkodik a me-

4 Pauler Gyula személyes becsvágyát, pontosabban a méltóságával, Szlavónia kormányzatával való elégedetlenségét tartja Joakim indítékának és úgy véli, szövetségei is voltak; köztük maga a királyné is. L.: *Pauler*, 1899. 302. p. Zsoldos Attila szintén úgy gondolja, László elrablása egy főúri összeesküvés eredményeként következett be, de Erzsébetet nem hozza kapcsolatba a pártütés kitervelőivel, csupán annyit említ, hogy a Monoszló-fivérek, V. István legszilárdabb hívei kevéssel ezt követően azért támadták meg a királyné Fehérvár melletti udvarházát, mert arra gyanakodtak, az tudott Joakim és társai cselszövéséről. L.: *Zsoldos*, 2003. 785. p. Sajátos, de nagyon is elfogadható és véleményünkkel nagyrészt megegyező értelmezését adja Joakim akciójának Szűcs Jenő. Szerinte a három közép-kelet-európai uralkodócsaláddal is rokonságban álló oligarcha úgy ítélte meg helyzetét, hogy a dinasztia és a hatalmi elit belső harcaiban nem kell megelégednie egy szerényebb mellékszereppel, hanem az események tevételes alakítójaként is komoly keresnivalója lehet. L.: *Szűcs*, 2002. 215. p.

5 CDH V/2. 316. p.; teljesebb és pontosabb, a címzett nevét is közlő kiadása: RBM 368. p.

rőben váratlan eseményről, hogy a július 14. előtti napokban sietve átalakított új kormányban a király rokona, Mojs fia Mojs lett a helyett a szlavón bán, sőt abban egyetlen Gutkeled nembeli előkelő sem kapott tisztséget.⁶ V. István utóda, IV. László király diplomái között ugyanakkor már három — uralkodása legelső éveiben, 1272 és 1274 között kelt — privilégiumban is fellelhetjük a kaproncai fogság különböző hangulatú és megközelítésű, illetve változó megítéléséről tanúskodó említését.⁷

Ezek sorában az első, a Bachaler kaproncai várnagy javára 1272 őszén, bizonyosan november 18. előtt kibocsátott, atyja korábbi birtokadományát megerősítő privilégiumában az ifjú király, pontosabban kancelláriája így fogalmaz: „mikor Magyarország egynemely bárójának neheztelése miatt Kapronca várában voltunk fogva tartva, azon kényszerű időben, amikor e várat legkedvesebb, fényes emlékeztető király atyánk parancsából hadak sokasága fogta körbe, (Bachaler ispán, a mondott Kapronca várnagya) vérenek hullatásával számtalan szolgálatott teljesített nekünk, kitéve magát a sors ingatag szeszélyének.”⁸

6 *Pauler*, 1899. 302. p.; Kun László emlékezete. A bevezetőt írta, a forrászövegeket válogatta és a jegyzeteket összeállította Kristó Gyula. Szeged, 1994. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 5.) (a továbbiakban: KLE) 14. p.; *Zsoldos*, 2003. 784. p.

7 Középkori okleveleink narratioinak rendkívüli fontosságára és (elbeszélő forráskénti) szerepére általában: *Kurcz, Ágnes*: *Arenga und Narratio ungarischer Urkunden des 13. Jahrhunderts*. In: *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* 70. (1962) 323–354. p.; *Uő*: *Az Anjou-kori oklevelek narrációja*. In: *Irodalomtörténeti közlemények* 70. (1966) 1–2. sz., 179–80. p.; *Kristó Gyula*: *Előszó*. In: *Középkori históriák oklevelekben (1002–1410)*. A szövegeket vál., az előszót és a jegyzeteket írta Kristó Gyula. Szeged, 1992. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 1.) (a továbbiakban: *Középkori hist.*) 14–29. p.; *Veszprémy, László*: *Chronicles and charters. Historical narratives, (narrations) in charter as substitutes for chronicles in Hungary*. In: *The Medieval Chronicle III*. Edited by Kooper, Erik. Amsterdam — New York, 2004. 184–199. p. A XIII–XIV. század fordulójának királyi adományleveleiben előforduló manipulált történeti narratívák egy sajátos és igen jellemző példájára: *Zsoldos Attila*: *Tamárs fia Sinka érdemei*. (Elhallgatás és manipuláció oklevelek narratioiban.) In: *Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére*. Szerk. Csukovits Enikő. Bp., 1998. 327–337. p.

8 *Quod cum nos per apprehensionem quorundam baronum regni Hungarie in castro Kopurnycha detendi fuisset, comes Bachaler castellanus eiusdem castris Kapurnicha (!) eo necessitate tempore, quo idem castrum ex precepto domini regis nostri karissimi clare recordacionis multitudine exercitum circumvallabatur, effusione suis sanguinis innumerabilia nobis serucia impendit dubiis se fortune casibus committendo*. Magyar Nemzeti Levéltár Magyar Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 230 196; *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Collegit et digessit Smičiklas, T(adeus). VI–VII. Zagrabiae, 1908–1809*. (a továbbiakban: CDCr) VII. 415–416. p. A napi dátum nélküli kiadott oklevél keltére: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. (Regesta

Nyilvánvaló, az „egynémely bárók” talányos megfogalmazás Joakim bánt és esetleges szövetségeseit, cinkostársait jelöli, továbbá ugyancsak bizonyosra vehető, hogy az említettek sértettsége, neheztelése nem a gyermekkorú trónörökös, hanem az erélyes apa, István király személyét érintette. Az adományozásra egyébként, mint az oklevél szövegéből kitűnik, Joakim bán, Kemény fia Lőrinc nádor, Ákos nembeli Ernye tárnokmester, valamint több más megnevezett báró tanácsának kikérése után és minden valószínűség szerint azok egyetértésével került sor, feltehetően az új király legelső hivatalos kegynyilvánításai között.⁹ Mindenképp feltűnő és aligha tarthatjuk véletlennek, hogy az ügy kapcsán meghallgatott, tanáccsal szolgáló méltóságviselők felsorolásában Joakim — a tárnokmestert és magát a kormányzat fejét, a nádort is megelőzve — a legelső helyre került.

A második, 1273 utolsó heteiben (esetleg a következő év legelső napjaiban), Simon fia Jób, a királyi szakácsok rektora részére készült adománylevelében az esemény egészen más, a korábbival szöges ellentétben álló interpretációja tűnik fel. A király a következőképpen emlékezik meg a történetekről: „Kapronca (vára) alatt, ahová ellenségeink cselvetéseitől tartva szorultunk be, (Jób) az esetleges váratlan, bajos kimenetelű eseményeket és nehéz helyzeteket hűségesen nem félt vállalni, és azt sem hallgathatjuk el, hogy ugyanezen Jób mester elődeinknek, Magyarország néhai felséges királyainak, nagyatyánknak, Béla úrnak és kedves apánknak, István úrnak idejében országunk sok válságos pillanatában és veszedelmében hűségesen és dicséretesen nem habozott szolgálni”.¹⁰

Itt, azaz nagyjából egy évvel a történetek után, már szó sincs „valamely bárók” önkényes, törvényszegő ténykedéséről, sem pedig László fogságáról. A király — azaz valójában az őt épp kezében tartó és a nevében a közhatalmat gyakor-

regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica.) I–II. Szerk.: Szentpétery Imre — Borsa Iván. Bp., 1927–1987. (a továbbiakban: Reg. Arp.) 2322. sz. Az oklevél narratiojának magyar fordítása: Középkori hist. 74. p.

9 Pauler szintén úgy látta, hogy a kormány 1272 őszén legelső intézkedései között jutalmazta meg Bachaler (nála, nyilván hibás olvasat miatt Bachator) ispánt. L.: Pauler, 1899. 304. p.

10 ... *sub Copornicha qua inimicorum nostrorum insidias formidantes reclusi fueramus, pro nobis casus fortuitos successus difficiles, graues aditus subire fideliter parui pendit, quamquam tacere non possumus qualiter idem magister Job in pluribus articulis Regni nostri et casibus tempore predecessorum nostrorum dominorum Bele aui nostri et Stephani patris nostri karissimorum quondam hungarie Regum magnificorum fideliter et laudabiliter inpendere non cessauit...* Magyar Nemzeti Levéltár Magyar Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 31 184.; Hazai okmánytár. Kiadja Nagy Imre, Páur Iván, Ráth Károly és Véghely Dezső. I–V. Győr 1865–1873., VI–VIII. Bp. 1876–1891. (a továbbiakban HO) VI. 194–196. p.; Reg. Arp. 2431. sz.

ló nagybirtokosi csoport, élén magával az ügy által kényelmetlenül érintett Joakimmal — már úgy emlékezik meg a kaproncai tartózkodásról, mintha az saját elhatározásából, az ellenségei miatti fenyegetettség okán következett volna be. Ez a történeti valóságtól jócskán elrugaszkodott beállítás — amely szerint tehát a Kaproncában töltött hetek mintegy László érdekében álltak és (eltekintve persze a külső kényszerből) akaratának megfeleltek — azonban szembeötlő ellentmondásban van azon körülménnyel, hogy — amennyiben oklevelünk nem teljesen egyértelmű és világos szövegét helyesen értelmezzük — az adományt elnyerő Jób mester éppenséggel a várat ostromló seregben, azaz az ellentétes oldalon harcolva szerzett érdemeket.¹¹

A harmadik vonatkozó oklevél narratiojában az eseményről még lehetetlenebb, már-már teljesen abszurdnak mondható beállítást találunk, ami még inkább összezavarja az amúgy is meglehetősen homályos képet. Ebben az 1274. szeptember 25-én, azaz néhány nappal az ismert bökénysomlyai vagy fővenyi csata előtt Sebestyén tornai ispán javára kelt privilegialis oklevélben az ispán érdemdús tetteit elősorolva IV. László így ír: „(Sebestyén hűségesen szolgált) ... különösen a Kapronca nevű várban, ahová legkedvesebb atyánk színe elől húzódtunk vissza.”¹²

Az elmondottak alapján úgy tűnik, eltekintve kisebb-nagyobb megítélésbeli eltérésektől, IV. László, illetőleg a nevében kormányzó, egymást viharos gyorsasággal, szinte követhetetlen módon oda-vissza meg-megbuktató bárói csoportok 1272 vége után lényegében egyöntetűen viszonyultak a herceg kényszerű észak-szláviai tartózkodásához, és azt igyekeztek vagy nem megemlíteni, vagy — ellentétben az általuk ismert tényekkel — László fogságát, egyszersmind tehát Joakim felségárulását készek voltak valamiféle kellemetlen, jelentéktelen és főképp bocsánatos eseménynek tekinteni.¹³ A valós helyzet a látszat ellenére

11 Vélekedésünk alapja az, hogy a király adománylevelében Jób Kapronca alatti (*sub Copornicha*), nem pedig konkrétan az erősségben, azaz a vár falain belül teljesített szolgálatairól beszél, egyébként talán nem véletlenül hagyva homályban a fontos kérdést.

12 *Nos igitur fidelitates et servitorum merita ipsius Comes Sebastiani, que idem in diversis expeditionibus (regum) Ungarie karissimi patris nostri regis Stephani felices recordacionis, et nostris temporibus, et specialiter in castro Kopornicha vocato, ad quod a facie karissimi patris nostri nos receperamus...* DL 861.; Árpádkori új okmánytár. Közé teszi Wenzel Gusztáv. I–XII. Pest–Bp., 1860–1874. (a továbbiakban: ÁUO) XII. 90–92. p.; Reg. Arp. 2555. sz.

13 A bárói pártkormányzatok 1272-től folyamatos és az országot az általános anarchiába taszító hatalmi küzdelmeiről: *Szabó Károly*: Kun László 1272–1290. Bp., 1886. (Magyar Történeti Életrajzok II/5.) (a továbbiakban: *Szabó*, 1886.) 19–23., 26–30. p.; *Pauler*, 1899. 303–306., 314–318., 321–324. p.; *Szücs*, 2002. 387–932., 394–401. p.

minden bizonnyal ennél bonyolultabb lehetett. A fennmaradt oklevelek tudósításaiban megjelenő kép, a herceg túszul ejtésének és fogva tartásának hamis megképzése, a történetek felidézésének tudatos manipulálása csak egy szűkebb bárói kör könnyen beazonosítható tagjainak, jelesen Gutkeled nembeli Joakim bán és fő szövetségese, Héder nembeli Henrik volt nádor, valamint népes családjuk, illetve familiárisaik akaratának és politikai érdekeinek felelt meg. A kérdés megítélésében nagy valószínűség szerint még az általuk vezetett kormányzatokon belül sem volt teljes körű egység, a rivális, Csák nembeli Péter és Monoszló nembeli Egyed által irányított bárói frakció pedig alkalmasint a legkevésbé sem volt hajlandó elfogadni a közelmúltbeli esemény gyalázatos meghamisítását, lévén azt közönséges és nyilvánvaló büntettnek tekintette.

Mindhárom birtokadományozás és azok privilégiumba foglalása olyan időpontban történt ugyanis, amikor mind Joakim, mind pedig Héder nembeli Henrik bán a királyi tanács tagja volt, illetve a kormányzaton belül kivételes tekintéllyel, valamint szinte abszolút hatalommal rendelkezett, ellenlábasaik, vetélytársaik pedig még csak kisebb, ispáni tisztségeket sem viseltek, és Joakimék feltehetően még az udvarba, illetve a király elé való bejutásukat is csaknem lehetlenné tették.¹⁴ Henrik ugyan csak 1272. november végén kapott ismét bárói hivatalt, ekkor az ozorai és sói bániságot szerezte meg, de kevés kétségünk lehet afelől, hogy Joakim oldalán és támogatásával már hetekkel korábban is meghatározó szerepet játszott és döntő szava volt az udvarnál, valamint az országos politika ügyeiben. Joakim a valószínűleg szeptember elejétől betöltött szlavón báni hivatalt november 27-én a tárnokmesterségre és azzal együtt a pilisi ispánságra cserélte fel, amelyeket 1273 áprilisában vagy májusában egy rövid időre elveszített, de már június 2-án újra a mondott tisztségekben találjuk.¹⁵ Kőszegi Henrik az ozorai és sói bániság éléről 1273 májusában a nagyobb jövedelmet és rangot jelentő szlavón bániságra

14 Kőszegi Nagy (II.) Henrik bán fordultatos közéleti pályájára: *Karácsonyi*, 1995. 599–600. p.; *Petrovics István*: Henrik, Nagy. (Szócikk) In: KMTL 260–261. p.; országnagyi hivatalaira: *Zsoldos Attila*: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. Bp., 2011. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.) (a továbbiakban: *Zsoldos*, 2011.) 20., 31., 46., 53., 184., 193., 223. p. A helyzetével való elégedetlenség, amely minden bizonnyal fő oka volt annak, hogy Joakim és társai legelszántabb ellensége lett, Csák nembeli (I.) Máté fia Péter esetében érthető, a későbbi nádor V. István halála után csak 1274 őszén — minden bizonnyal a szept. végi fővenyi csatát követően — kapott újra bárói hivatalt. L.: *Zsoldos*, 2011. 194., 199. p. Egyed, aki 1270 és 1272 között a király tárnokmestere volt, úgy látszik, szintén keveselte az 1273 tavaszán elnyert boszniai és macsói báni tiszteket, így Héder nembeli Henrik és Joakim bukásakor, a 1274. szept. 30. utáni napokban korábbi méltóságába tért vissza. L.: *Zsoldos*, 2011. 51–52., 63. p.

15 Joakim bárói tisztségeire: *Zsoldos*, 2011. 46–47., 63., 73., 130., 132., 180., 185. p.

váltott, és e tisztségben esett el 1274. szeptember utolsó napjaiban az ellenpárttal a Fövény és Bökénysomlyó között vívott ütközetben, ami Joakim számára — bár esetében legalább nem élete árán — ugyancsak újabb bukást hozott.¹⁶

A két főúr láthatólag szilárd politikai szövetségének létrejöttékor a felek érdekazonossága a szokásos hatalmi szempontokon túl egy sajátos tényezőn is alapult. Henrik minden valószínűség szerint nagyrészt Joakim szerfelett erős befolyásának köszönhető, hogy semmifajta eljárás nem indult ellene 1272 novemberében Béla macsói és boszniai herceg, a király apai unokabátyjának kétségkívül előre eltervezett brutális meggyilkolása miatt. Sőt, nemhogy büntetlenül megúszta a felelősségrevonást, de még az udvart sem kényszerült elhagyni, hanem éppen ellenkezőleg, a királyi tanács állandó tagja lett, majd pedig a főúri eliten belüli, még novemberben tető alá hozott alkuk eredményeképpen báni címmel a herceg tartományaiból is megszerzett egy jókora darabot.¹⁷ Joakim és Henrik személyében két, érdekei érvényesítésében jóformán semmifajta erkölcsi aggályt nem ismerő, erőszakos oligarcha talált egymásra, szövetségkötésük a magyar arisztokrácia két talán leggátlástalanabb és a közéletben legnagyobb károkat okozó alakjának, egy korábbi nyilvánvaló párttűzőnek, jelesül egy trónörökös-, illetve gyermekrablóknak, valamint egy nemrégiben, V. István uralkodása kezdetén nyílt felségárulás vétkében szintén elmarasztalt hidegvérű gyilkosnak, azaz két köztörvényes bűnözőnek a politikai koalíciója volt.¹⁸

Középkori okleveles anyagunkban mind a királyi kancellárián készült, mind pedig a világi és egyházi hatóságok, illetve magánszemélyek által kibocsátott oklevelek narratioiban több példát találunk manipulált, vagy egyenesen hamis történet-elbeszélésre, de ismerünk olyan kiadványokat is, amelyek egy-egy kimondottan szándékos megtévesztésen alapult rendelkezést függesztettek fel vagy vontak vissza.¹⁹ Az utóbbiak vonatkozásában, minthogy maguk számolnak be

16 *Zsoldos*, 2011. 46., p.; az 1274. évi országos főúri pártharcok eseményeire: *Szabó*, 1886. 26–30. p.; *Pauler*, 1899. 315–316. p.

17 *Pauler*, 1899. 305–306. p.; *Szücs*, 2002. 390–391. p.; *Kádár Tamás*: Egy rejtélyes politikai gyilkosság és háttere a XIII. század végi Magyarországon: Béla macsói és boszniai herceg pályája. In: *Fons* 16. (2009) 4. sz., 426–429. p.

18 Kőszegi Henrik 1270 őszén, V. István ellen végrehajtott lázadását fent említettük. L.: *Zsoldos*, 2007. 123–128., 142. p.

19 Utóbbira két — királyi oklevelekben előforduló — példát említhetünk, amelyeket roppant érdekes módon egyazon év ugyanazon hónapjában foglaltak írásba. Ismeretes egyfelől IV. László 1288. okt. 27-én kelt oklevele, amelyből megtudjuk, a király korábban Borsa nembeli Kopasz ugcocsa ispán által félrevezetve annak adta az ugcocsa „kerület” dézsmáját, aki hamisan úgy

róla, vajmi kevés kétség férhet a király vagy az illetékes központi vagy megyei hivatalok és méltóságviselők (kancellária, nádor, országbíró, megyéspápa, stb.) korábbi félrevezetéséhez, ugyanakkor azon okleveleink esetében, amelyeknél nem ennyire egyértelmű a helyzet és a manipulációnak csupán gyanúja merül fel, csupán aprólékos és szorgalmas munkával állapíthatjuk meg, illetve bizonyíthatjuk a történethamisítás tényét. A történeti valósággal csak részben egyező, vagy azzal éppenséggel szembenálló narratívák csaknem minden esetben a megadományozott fél érdekében születtek, rendszerint a javadalmazott vagy a haszonszerzés által motivált fél kezdeményezésére, illetőleg konkrétan az ő előadása alapján. Minél több idő, esetleg nagyobb földrajzi távolság választotta el az oklevélben felidézett eseményeket azok írásba foglalásától, a történethamisítás szándékával fellépőknek értelemszerűen annál kevésbé kellett tartaniuk a tetten érestől, illetve a lebukásból elvileg következő szancióktól, és ilyenformán egy-egy ügyben (adománykérés, -megerősítés, birtokper, stb.) annál nagyobb meggyőző erővel, magabiztossággal és szemtelenséggel adhatták elő a királyi udvarban, az országos vagy helyi hivatalos szervek és személyek előtt saját, módosított, vagy teljes egészében kitalált verzióikat. A múlt eseményei manipulálásának két, utólag alig, vagy csak nagyon nehezen megkülönböztethető formájával találkozhatunk okleveleink narratioiban, jelesen a passzív és aktív történet-manipulációval. Előbbin a felidézett események egy lényeges, néhol meghatározó fontosságú mozzanatának, a tények egy-egy jelentős elemének tudatos elhallgatását értjük, míg a másik típusba a kétségtelenül és bizonyíthatóan koholt, valóságalap nélküli „történeti adatok”, valamilyen mértékben, részleteiben vagy egészében pontatlan, illetve szándékosan megtévesztő, esetleg meg sem történt cselekmények elbeszélését, illetve hivatalos rögzítését soroljuk.

Mielőtt rátérnénk a nyilvánvaló és tudatos múlthamisítás körülményeinek, valamint az annak háttérben meghúzódó belpolitikai okok vizsgálatára, mindenképp érdemes áttekintenünk a három megadományozott életútjával kapcsolatos

tájékoztatta a királyt, hogy a szóbanforgó helyi tizedjövedelem adományozási körébe tartozik. Minthogy az érintett erdélyi püspökség, illetve a káptalan esküvel bizonyította az állítás valótlanágát, a dézsmát az uralkodó visszaadta a gyulafehérvári egyháznak. L.: DF 277 194.; CDH V/3. 408–409. p. A király másik, 1288. okt. 8-án kiadott diplomája csaknem megegyező esetről számol be, miszerint János kutyapecerétől, aki azt az igazság elhallgatásával magának adományoztatta, visszavette, és újra nővérének, Erzsébetnek adta a Pest megyei Zajcs nevű földet. DL 1363.; Reg. Arp. 3508. sz., keltére ugyanitt. A két oklevél tartalma azt is valószínűsíteni látszik, hogy az ilyesféle ügyeskedő megtévesztési kísérletek elsősorban a királyi hatalom meggyengülésének időszakaiban váltak gyakribbá.

ismereteinket. Bachaler ispán személyére, illetve pályájára vonatkozóan rendelkezünk a legtöbb információval. László herceg kaproncai örét nevének valamennyi okleveles felbukkanása alapján a Héder nemzetség Kőszegi ágának tagjaival, továbbá másodlagosan, Körös megyei várnagysága révén, Joakim bánnal hozhatjuk összefüggésbe. A három adományos közül ő az egyetlen, akit familiárisként a nagybirtokosi-bároi elit valamely tagjához tuduk kapcsolni. Bachaler feltehetően egy jelentéktelenebb, szerény vagyoni helyzetű Vas megyei nemesi, esetleg várjobbágyi család tagja volt, és mint a legtöbb helyi kisbirtokos, valószínűleg korán az országrész roppant hatalmú oligarchafamíliája, a Kőszegiek szolgálatába állt. 1253 nyarán részt vett és kitüntette magát IV. Béla nagyszabású morvaországi hadjáratában, amiért a király 1255-ben neki adományozta a vasvári várispánsághoz tartozó Szarakad nevű földet.²⁰ Néhány évvel később, 1258. szeptember 26-án egy nemzetségi-családi birtokosztály kapcsán találkozunk ismét vele: a vasvári káptalan előtt testvéreivel, Lőrincel és Keménnyel, valamint más rokonaival megosztzott közös tulajdonú Olaszka nevű birtokukon.²¹ Az 1260-as évekből nem maradt fenn olyan oklevél, amelyben fellelhetjük nevét, de alkalmasint ekkor már egy másik főúri család, a Gutkeled nemzetség báni ágának, pontosabban magának Joakimnak famíliájába tartozott. 1272 júliusában Kapronca várnagyaként egészen kivételes, országos jelentőségű feladat hárult rá. Mint láttuk, tisztségéből következően ő lett a Joakim által elrabolt trónörökös foglára.²² Ura iránti szilárd hűségét jól mutatja, hogy akkor is oldalán maradt, amikor azt döbbenetes tette miatt felségáruló pártütőnek nyilvánították, és a király serege mielőbbi kézre kerítése végett ostrom alá vette a várban. 1273-ban fivérével, Keménnyel a II. Otto-

20 DF 230 146.; Reg. Arp. 1058. sz. Az oklevélből ismerjük atyját: Olaszкаи Vidát, valamint megtudjuk, hogy Bachaler a csehországi — minden bizonnyal helyesebben morvaországi — Pirill nevű vár alatt vitézkedett, egy rokona pedig elesett a harcban. Szar(a)kad minden bizonnyal Olaszka (a mai Olaszfa) közelében feküdt. L.: *Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában.* II. Bp., 1894. 795. p.

21 DF 279 073.; HO V. 29–30. p.; Középkori oklevelek Vas megyei levéltárakban. I. Regeszták a vasvári káptalan levéltárának okleveleiről. (1130) 1212–1526. Készítette: Kóta Péter. Szombathely, 1997. (a továbbiakban: Kóta) 15. sz. Olaszkán és Szarakadon egyébként legkésőbb az 1290-es években Csói Albert fia Mokia ispán és korábban annak anyósa is rendelkezett tulajdonnal, így Bachaler saját része vélhetően nem lehetett túl nagy. L.: DF 279 074.; HO IV. 94–95. p.; Kóta 40. sz.; DF 279 075., HO IV. 95–97. p.; Kóta 41. sz.

22 *Pauler*, 1899. 302., 304. p.

kár cseh királlyal ismét kiújult háborúság összecsapásaiban hadakoztak.²³ Február elején a Csák nembeli Máté bán és Joakim tárnokmester vezetésével Ausztriába, illetve Morvaországba tört magyar seregben szolgáltak, ahol mindketten meg is sebesültek. Április végén Kőszegi Iván zalai ispán zászlói alatt az osztrákok által elfoglalt Győr mellett vitéztek, majd az év nyarán, valószínűleg augusztus első hetében, az észak-ausztriai Laa váránál mérték össze fegyvereiket Ottokár király ott gyülekező cseh–morva–osztrák főserégének katonáival. Ezt követően ugyancsak Iván és testvére, Miklós szanai ispán parancsnoksága alatt, feltehetően már szeptember második felében részt vett a cseh király Morva irányába előretörő csapatai elleni, Marchegg mellett vívott győztes csatában, ahol Bachaler újfent megsebesült, végül pedig, amikor a közelebbről nem azonosítható, talán morva származású „Holun-i Stephanych” az országban pusztított, fivérével harcra szállt annak csapatával és több főemberét elfogta. Ezen szolgálataik elismeréseképpen Kőszegi Miklós nádor Konsa nevű, feltehetően Körös megyében fekvő földjéből megadómányozta őket, amit a király 1275. július 21-én privilegialis formában is megerősített számukra.²⁴

1280. május 11-én már egy hatalmaskodási ügye kapcsán szerepel, IV. László király ugyanis e napon kelt parancslevelében utasította István szlavón bánt, hogy a Bachaler által elfoglalt Lapatk birtokot szerezze vissza jogos tulajdonosaiknak, és védje meg azokat bármiféle zaklatás ellen.²⁵ A hatalmaskodási ügy későbbi fejleményei nem ismertek, mint ahogy maga Bachaler is hosszú időre eltűnik forrásainkból. Csak 1291. január 2-án találkozunk vele ismét, mikoris kérésére III. András király megerősítette és átírta a IV. Bélától nyert 1255. évi adományát.²⁶ Sajnos közelebbről nem ismert időpontban, vélhetően 1300 táján végrendelkezett igen számottevő vagyonáról, és feltehetően kevéssel ezután hunyt el.²⁷

23 DF 230 199., CDCr VI. 113–115. p. Az 1273. évi cseh–magyar háború eseményeire: *Szabó*, 1886. 10–16. p.; *Bánlaky (Breit) József*: A tatárjárás utáni hadjáratok az Árpádház kihaltáig (1242–1300). In: Magyarország hadtörténelme. VI. kötet. Bp., 1930. 87–90., 92–94. p.

24 DF 230 199. Az oklevél narrációjának magyar fordítása: *Középkori hist.* 88–89. p. A birtok fekvése az alapján vélelmezhető, hogy a határjárást és az iktatást Rovicsai Saul királyi ember a csázmái káptalan kiküldöttjének jelenlétében végezte el, s a középkorban mind Rovicsa (ma: Rovišće, Horváto.), mind pedig Csázma (ma: Čazma, Horváto.) Körös megyéhez tartozott.

25 DL 1239.; ÁUO XII. 326. p.

26 DF 230 146.; Reg. Arp. 3695. sz.

27 A Körös megyében fekvő gorbonoki ferences kolostor szerzeteseinek tanúságával lejegyzett végakarata szerint élete végén már nyolc Vas és Körös megyei birtokban vagy földben volt tulajdonrésze. L.: CDCr VII. 418–419. p. A ferencesek ottani rendházát 1292-ben alapították, ami

A másik adományos, Simon fia Jób mester életútja szintén egészen jól rekonstruálható.²⁸ Valószínűleg Szabolcs megyei nemesi családból származott, atyja, Simon, valamint rokonsága Berkeszen volt birtokos.²⁹ Hiteles forrásban első ízben IV. László király 1273. augusztus 30-án kelt kiadványában tűnik fel, mikoris szolgálataiért a király a Sáros megyei Radácsfalva birtokkal jutalmazta meg.³⁰ Ezen adománylevélnek az év vége táján privilegialis formában történt megerősítésében olvashatjuk László kaproncai fogságának egyik fent említett sajátos interpretálását, és egyedül ebben az oklevélben szerepel Jób a királyi szakácsok rektoraként. A feltehetően inkább csak címként, rövid ideig létező udvari tisztséget tudomásunk szerint rajta kívül más nem viselte. Minden bizonnyal a népes személyi állományú királyi konyha, illetve elsősorban a szakácsok eljárója volt, s talán az annak működésével kapcsolatos gazdálkodási ügyek is feladatköréhez tartoztak. Nagy valószínűség szerint vele azonosíthatjuk ama „Kis” Jób mestert is, aki a királytól szolgálataiért és egy rokonának a Kőszegi-fivérek elleni hadjárat során történt elestéért 1284. július 28-án az abaújházi Komlós nevű földet nyerte adományul.³¹ Jób később III. Andrásnak is hű és készséges alattvalója volt, amiért az 1291 júliusában megerősítette Komlós birtokában. Legkésőbb 1290 táján azon-

valóban arra mutat, hogy legkorábban a század utolsó évtizedének második felében készülhetett végrendelete, másfelől valószínűsíti, hogy ekkortájt Körösben lakott. L.: *F. Romhányi Beatrix*: Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon. Bp., 2000. 27. p.

- 28 Jób és utódai, a Csicseri-család genealógiai adataira I.: *Engel Pál*: Középkori magyar genealógia. Magyar középkori adattár. CD-ROM. Bp., 2001. Csicseri I. tábla. (a továbbiakban: *Engel*, 2001.)
- 29 Egy valószínűleg a XV. században készült hamis, 1239. okt. 27-re keltezett oklevélben már szerepel, azonban csaknem bizonyosan kizárható, hogy élt volna ekkor, tekintve ez esetben 1308-ban, utolsó (még életében való) említésekor legkevesebb 80-85 évesnek kellett volna lennie. DL 40 016.; ÁUO VII. 72–73. p. A diploma azon információja ugyanakkor, miszerint más, hiteles forrásban is megnevezett apjának, Simonnak az atyja (tehát Jób nagyszülője) bizonyos Berkeszi Belye János volt, feltehetően megfelel a valóságnak. 1341. június 14-én Druget Vilmos nádor ugyanis tanúsította, hogy az általa Szabolcs és Bereg megyék számára tartott nádori közgyűlésen a két megye nemesei egybehangzóan megerősítették, hogy Berkesz és Bodony nevű szabolcsi birtokok örökségi joga Jób fiait, Domokos és Miklóst illetik. L.: DL 31 240.; Hazai oklevéltár 1234–1536. Szerk. Nagy Imre, Deák Farkas, Nagy Gyula. Bp., 1879. 232–233. p. Berkesz Szabolcs megye középső részén feküdt, és legalábbis úgy látszik, e tiszaháti településen volt a család eredeti fészke.
- 30 DL 31 183.; HO VI. 189. p. A kapott sárosi birtokot másutt Radácsföldének nevezik, ma: Radácszentimre; Radatice, Szlovákia.
- 31 DF 287 753.; HO VI. 304–305. p. Ma: Füzérkomlós, Borsod-Abaúj-Zemplén m. L.: *Györffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV. Bp., 1963–1998. (a továbbiakban: ÁMTF) I. 114. p.

ban már csatlakozott Aba nembeli Amadé nádor familiájához, így a mindenkori uralkodóhoz való viszonyát alapvetően Északkelet-Magyarország nagyurának önös politikai érdekei határozták meg. 1308 júniusa előtt Amadé Bereg megyei alispánja lett, majd feltehetően nem sokkal ezután, 1309–10. körül hunyt el. Leszármazottai a Csicseri elő-, később családnevet viselték.³²

Bensa fia Sebestyén pályafutásáról alig tudunk valamit, ugyanakkor 1290 előtt hármójuk közül ő futotta be a legnagyobb hivatali karriert: mint említettük, 1274-re a tornai ispánságig vitte. Hasonlóan két említett társához, bizonyosan Sebestyént sem tudjuk valamely nemesi nemzetséghez kapcsolni, sőt esetében még azt is csupán találgathatjuk, mely vidékről származott, rendelkezett-e korábban számottevő birtokokkal, illetve 1272 nyarán kinek a szolgálatában állt. Mindössze az 1274 második felében elnyert adományait írásba foglaló királyi privilégiumokban találkozunk nevével. Augusztus 21-én IV. László király az atyja országlása idején, a csehek elleni 1271. évi háború során a Rábca mentén, majd 1273-ban a szintén II. Ottokár csapatai ellen Győr és Detrekő várai alatt tanúsított dicséretes helytállásáért a királyi darócok Nógrád megyei, Homokterenye nevű három ekealjnyi, az ő ottani birtokával szomszédos földjét, másnap pedig a tornai, Nyilasnak nevezett földet adta neki.³³ Ez utóbbi adományát írta át és erősítette meg számára a király szeptember 25-én privilegiális formában is. Joggal feltételezhető, hogy ekkoriban nyerte el a tornai ispánságot is, hivatali előde, Buzád ispán ugyanis csupán egyetlen alkalommal, 1272. február 17-én szerepel tisztségben.³⁴ Csak rövid ideig, legfeljebb néhány évig állt az ispánság élén, utó-

32 DL 76 204.; A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. I. Szerk. Nagy Imre, Nagy Iván, Véghely Dezső. Pest, 1871. 117. p.; *Engel*, 2001.

33 1274. aug. 21.: DL 105 224.; Reg. Arp. 2534. sz.; aug. 22.: DL 861.; ÁUO XII. 87–88. p. Az egykori Nógrád megyei birtok ma Kisterenye néven Bátonyterenye része. L.: ÁMTF IV. 307. p. Nyilas föld nagy valószínűség szerint a később Borsod megyéhez tartozott, Edelenytől északkeletre fektült Nyilas faluval azonos. Ma puszta Lak község nyugati határában. L.: ÁMTF I. 795. p. Borsa I. a nógrádi birtok adományozásáról rendelkező — az először általa közölt — oklevelében olvasható *terra drauchariorum* szókapcsolatot „solymárok földjé”-nek fordította, ez azonban téves értelmezés. A koraközépkorban, feltehetően szláv átvételből kialakult és használt „dravuc/daróc” ómagyar szó, illetve latinizált alakja, a *draucarius* valójában királyi szolgálatban álló erdőővőt, esetleg favágót, erdei munkást, illetve más vélemény szerint vadfogót, vadászti jelentett. L.: *Melich János*: Daróc, draucarii. In: *Magyar Nyelv* 16. (1920) 23–28. p.; *Hóman Bálint*: Daróc. In: Uo. 116–19. p.; *Györffy György*: Az Árpád-kori szolgálonépek kérdéséhez. In: *Történelmi Szemle* 15. (1972) 262–263. p.

34 DF 76 193.; Reg. Arp. 2161. sz.; *Zsoldos*, 2011. 213. p.

da, Tekes fia István 1277 első felében már viselte a hivatalt.³⁵ Sebestyén további sorsáról nincs semmi konkrét ismeretünk, feltehetően 1288 előtt hunyt el.³⁶

Visszatérve a László hercegek kaproncai tartózkodását említő oklevél narratiókhoz, megállapítható, hogy annak interpretálásában feltűnő változatosságot tapasztalunk, és a történetek folyamatos, egyre elnézőbb újraértékelését, illetve átértelmezését figyelhetjük meg. Mint láttuk, az inkriminált események után mindössze néhány hónappal kiadott privilégiumban a királyi kancellária még László herceg kényszerű időbeni fogságáról beszélt, egy év elteltével azonban már kimondatlanul, de egyértelműen sugallva azt írta, hogy a trónörökös önként, saját elhatározásából; maga húzódott vissza Kapronca vár falainak védelmébe. Újabb egy év elteltével, 1274 szeptemberében az utóbbi képtelen és abszurd módon „megszépitett” narratívát egy további valótlansággal bővítve egyenesen úgy emlékezett meg a történetekről, hogy László lényegében az atyjától való félelmében zárkózott be Kapronca várába. A jelek szerint az esemény folyamatos, egyre valótlanabb átírása során az sem jelentett különösebb problémát a Joakim körül lévő igen készségees történethamisítóknak, amikor egy olyan nemes kért adományt, aki, mint fennebb említettük — és amennyiben nem értelmezzük félre az oklevél szövegét —, egyéb szolgálatai mellett a Kaproncát megostromló királyi seregben, tehát a bánnal ellentétes oldalon tüntette ki magát. Az adományért folyamodó és annak kapcsán — érdemei előadása alkalmával — valószínűleg kényes dolgokat is fellevenítő Simon fia Jóbnak, tekintve, hogy megkapta a kért birtokot, minden bizonnyal igen tekintélyes támogatója lehetett a világi elit tagjai között, ha a királyi szakács-rektor tisztsége betöltőjeként nem éppen magának IV. Lászlónak, vagy anyjának, Erzsébet királynénak a kegyét élvezte. Kiváltságlevelének elkészülte, illetve annak átvétele után ugyanakkor természetesen egyáltalán nem állt érdeklében, hogy szóvá tegye a narratióban szereplő szemszedett valótlanságokat, s a részint Joakim jóindulatának is köszönhetően Tornában és Nógrád megyében

35 DL 105 567.; Reg. Arp. 2800. sz.; *Zsoldos*, 2011. 213. p.

36 1288 előtt történt halálát az alapján valószínűsíthetjük, hogy ez idő szerint bizonyos Wulch fia Domokos kezén találjuk Nyilast, aki ekkor eladta itteni földje egy részét. Lehetséges volna természetesen, hogy a tornai fekvőségben mindketten rendelkeztek tulajdonnal, ezt azonban kizárhatjuk, ugyanis Sebestyént sem mint az eladás miatt tiltakozó felet, sem pedig az ahhoz hozzájáruló szomszédok között nem említik. L.: DF 251 727. Annál is inkább megalapozottnak látszik feltételeznünk, hogy 1288-ban már nem élt, mert néhány évvel később, 1296-ban, másik IV. Lászlótól kapott földjét, Homokterenyét is új tulajdonosok — Baksa nembeli Lőrinc unokái — birtokolták. L.: ÁUO XII. 598–599. p.

elnyert birtokok tulajdonlása, valamint azok háborítatlan megtartásának érthető igénye idővel nyilván az ő kaproncai emlékeit is „módosította”.

A manipuláció indítéka és célja alighanem az lehetett, hogy az 1277 őszen bekövetkezett haláláig a kormányzatban, illetve az elit belső hatalmi csoportközdelmeiben mindvégig kulcsszerepet játszó Joakim bán általa elkövetett, gyakorlatilag nyílt felségárulásnak minősülő büntettet hamisan, némileg kedvezőbb beállításban „átszínezzék”, hogy ezáltal — aktív történeti manipuláció révén — a bán, valamint szövetségesei érdekében és feltehetően utasítására, fokozatosan halványítsák, gyengítsék a köztudatban a trónörökös-ralblás friss és szomorú, rájuk nézést pedig igen kellemetlen emlékét. A történelem ironiájaként is felfogható akár, hogy Joakim párttűtő tetteinek emléke — a szlavóniai nagybirtokos erre irányuló szándéka ellenére — a későbbiekben újra és újra felmerült, lévén, a század utolsó évtizedeiben az uralkodóház egyes tagjainak, vagy magának a királynak a foglyul ejtése, illetve rövidebb-hosszabb időre történő elzárva tartása a bárói csoportok kedvelt és gyakran alkalmazott eszközévé, sőt — hűen jellemezve a gyászos és züllött közállapotokat — egyenesen gyakorlattá vált.³⁷

37 Héder nembeli Henrik bán és Gutkeled nembeli Joakim előbb 1274 júniusában Buda mellett IV. Lászlót és anyját, Erzsébet királynét vetette fogságra, majd miután a Csák nembeli Péter nádor-vezette bárói csoport kiszabadította azokat, aug. közepe táján az uralkodó öccsét, András herceget rabolta el. A legfeljebb kilenc éves herceg a szept. végén a — két főúri párt által — Fövény határában vívott csatát követően nyerte vissza szabadságát és tért vissza az udvarba. L.: KLE 20–21. p.; *Pauler*, 1899. 315–316. p.; *Szűcs*, 396–397. p. 1280 januárjában vélhetően Csák nembeli Máté nádor ejtette foglyul a királyt, akit ezután a bárói elit tagjai nagyjából egy hónapig tartottak elzárva. L.: *Pauler*, 1899. 368–369. p., *Zsoldos Attila*: Téténytől a Hód-tóig. (Az 1279 és 1282 közötti évek politikatörténetének vázlatja.) In: *Történelmi Szemle* 49. (1997) 84–85. p. 1292. aug. közepe tájt Szlavóniában ismét maga a felszentelt király volt kénytelen megtapasztalni a nyílt főúri önkényt és erőszakot, III. Andrást Héder nembeli Henrik fia Iván fogta el és feltehetően csak jóval később, talán csak nov.-ben engedte szabadon. *Szabó Károly*: III. Endre fogsága 1292-ben. In: *Századok* 18. (1884) 97–113. p.; *Zsoldos*, 2003. 181–182. p.

Tartalom

Tanulmányok

Kádas István

Középkori család- és birtoktörténet: a Semseiek 423

Czövek Zoltán

Szentlászlói Osvát zágrábi püspök családi és politikai kapcsolatai
1499. évi végrendeletének tükrében 455

Közlemények

Ternováczy Bálint

A bogumil eretnokség a XI. századi Magyar Királyság
déli területein 501

Kádár Tamás

Történelmi valóság és manipulált, illetve meghamisított politikai
emlékezet Magyarországon IV. László király uralkodása
első éveiben 525

Szerzőink figyelmébe

1. A kéziratot számítógépen elkészítve, e-mailen keresztül kérjük benyújtani, külön is mellékelve a képeket (jpg) és az ábrákat (pl. xls.).
2. A lábjegyzetek folyamatosan számozva, a lap aljára legyenek tördelve.
3. A kéziratban az évszázadokat — idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével — római számmal tüntessék fel.
4. A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kézirtattári és bibliográfiai adatokat kérünk (csak a szerző nevét kurziváljuk, az összeállítókéét és a címet nem!).
5. Optimális terjedelműnek (jegyzetapparátussal együtt) az 1–2 íves kéziratokat tekintjük (1 ív = kb. 40 000 „n”).

Hivatkozások elkészítése a Fonsban megjelenő dolgozatokhoz

Részletesen: Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. p.

1. Hivatkozás a kiadvány egészére

- a) *Szerző(-k)*: Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

2. Hivatkozás a kiadvány egy részére

- a) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- c) A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe. In: A folyóirat címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[= szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)

A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. vagy ld. [= lásd], jz. vagy jegyz.